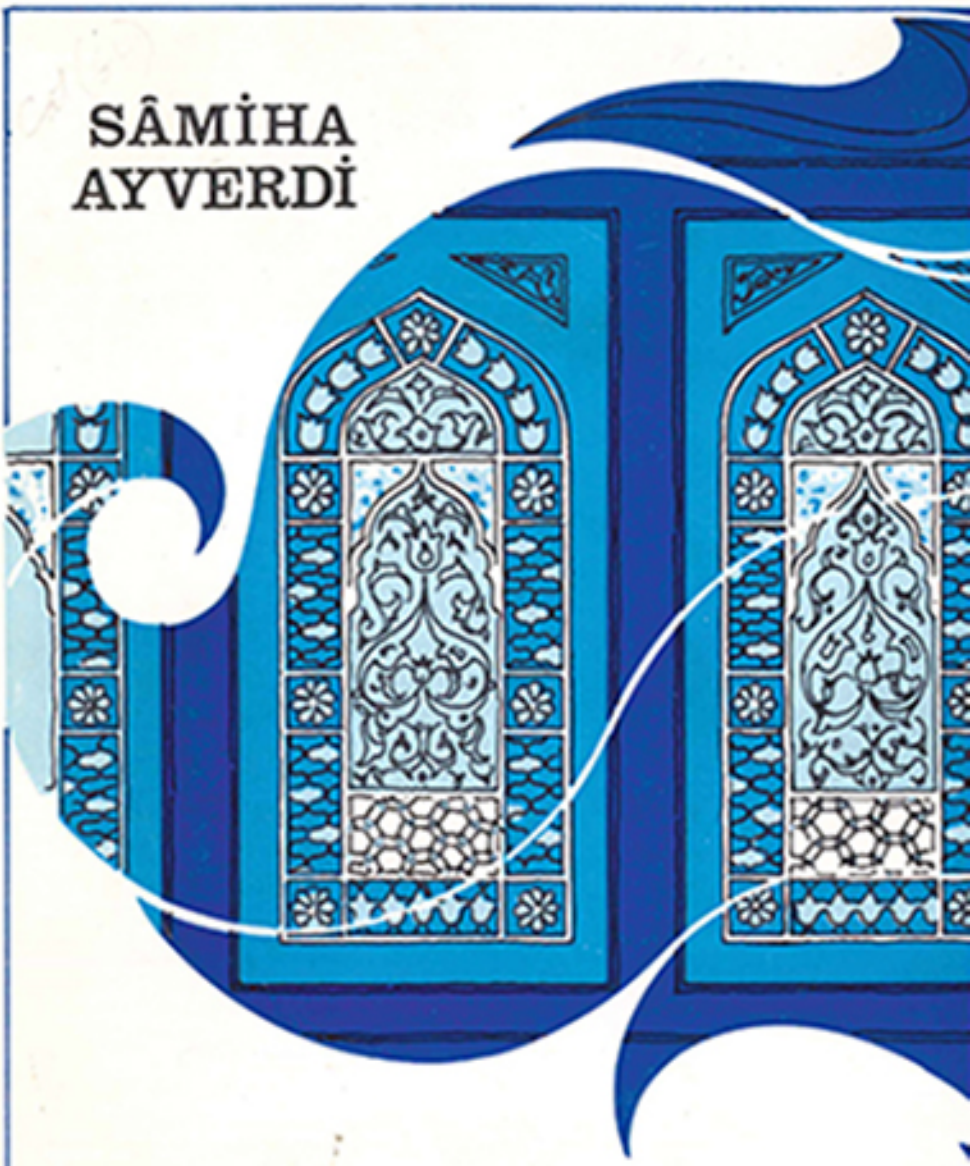
SÂMİHA AYVERDİ

İSTANBUL GECELERİ

İstanbul Geceleri

Bu eser İstanbul Enstitüsü'nün 51.,
İstanbul Fetih Cemiyeti'nin 64.
kitabıdır.

SÂMİHA
AYVERDİ

İSTANBUL GECELERİ

İKİNCİ BASILIŞ

1971

Baha Matbaası
İstanbul — 1971

İstanbul'u gönlümce anlatan bir kitap okumayı çok özlerdim: Bu kitap biraz büyük olsun; cümleleri yazıdan çok resim olsun, renk, ses, ışık olsun; duygu, fikir, hâtıra olsun; îman ve aşk olsun isterdim.

Çünkü, büyük bir milletin binlerce yıl özleyerek; yüzlerce yıl savaşarak yarattığı, aziz vatan, Türkiye, her şehri, her ovası, her dağı, her ırmağıyle güzel, sıcak ve ûlvîdir. İstanbul ise bu ûlvîliğin en zengin kompozisyonudur.

Şâhâne şehir, yalnız Tanrı san'atıyle işlenip, yalnız O'nun bütünlediği bir tabîat şâheserinden ibâret değildir; Dünyânın en uzun ömürlü fâtih milleti, yine arzın üç kıt'asında kurduğu imparatorluk topraklarında güzel, yüce ve iyi, ne kıymet varsa, onları en çok İstanbul'da toplamıştır. Duygu, düşünce, hâtıra; kahramanlık, fazîlet, zafer, îmân, aşk, vefâ, mermer, ipek, çini, ışık, âvîze, ve daha nice güzellikler, her şehirden çok İstanbul'un maddî ve mânevî yapısında kullanılmıştır.

İstanbul, en az İstanbul Türkçesi kadar, bütün asırlardan ve uzak, yakın vatanlardan derlenmiş, zengin bir terkip, eşsiz bir muhassaladır.

Onun yalnız saraylarında değil, göze fakir görünen nice mâsum köşelerinin mahremiyetinde bile engin bir asâlet, târîhî bir san'at rûhu ışıldar; onun, birbirine "Beyefendimiz!..", "Hamfendimiz!..", "Sultânımız!.." diyen, işlenmiş ve samimî terbiye muhitlerinden; birbirine argo diliyle seslenen en apaş köşelerine kadar, her hâ-

linde güzellik bulunan kıdemli bir kibarlığı vardır. Son asırlar Türkiyesi, onun millî çehresini hergün biraz daha melezleştirmek için o kadar ısrarla çalışmıştır da, İstanbul, yine de her köşesinde bir millî çehre saklayıp, güzel kalmasını bilmiştir. Neden?

Ben, bu suâlin cevâbını, Yahya Kemal'in *Aziz İstanbul*'unda bulmuştum. Şimdi de Sâmiha Ayverdi'nin *İstanbul Geceleri* isimli kitabında buluyorum:

Bizim millî vicdânımızın, millî kültür ve asâletimizin güzel hâtıralarıyle derinden anlaşan değerli kadın san'atkârımız, rûhunun objektifini bu "şerefli kubbeler ıklîmi,, ne çevirmiş; bize onun yıllarca evvelinden söz açan hâtıralar sunmuştur.

Ondan, derin tasavvuf kültürü ile yüklü romanlar okumuştuk; eski Türk zevkinin çinileri, tezhipleri, âvîzeleri, nakışlarıyle süslü sayfalar okumuştuk. Şimdi aynı san'atkâr, aynı mistik ve hayran bakışlarla gördüğü *İstanbul*'u anlatıyor.

İstanbul Geceleri bize eski Şehzâdebaşı'nı, bize Beyazıd'ı, Süleymâniye'yi, bize Sandıkburnu'nu, Aksaray'ı, Tavukpazarı'nı, Çırpıcı'yı, Çarşamba'yı, Beyoğlu'nu, Adalar'ı, Kadıköy'ünü; bize Üsküdar'ı, Çamlıca'yı, anlatıyor.

Bütün bunları, yer yer bir "mukaddes kitap" lezzetiyle anlatıyor. Hattâ bâzan anlatmıyor gösteriyor veyâ telkîn ediyor, bilhassa uzun uzun düşündürüyor. Kalbimiz, müfekkiremiz, zekâmız ve hâfızamız, muharririn kaleminin ucunda imiş gibi, kelime kelime, cümle cümle, İstanbul'u düşünüyoruz. İstanbul'u, İstanbul'un hâtıralarını, İstanbul'daki hâtıralarımızı özlüyoruz.

İstanbul Geceleri bir roman, ya da bir hikâye değildir. En az, kırk sene evvelki İstanbul'un şahsıyeti, maddî mânevî hüviyeti, cemiyet hayâtı, gelenek ve görenekleri, bilhassa Türk san'atını zirveleştiren umumî yapısı, zevkleri, meyilleri, husranları, hatâları, meziyetleri, fazîletleri, görgüleri, noksanları, hulâsa medeniyetinin müzikal terkibi, âhenk ve ihtizazlarıyle bir edebî tenâsübün müsaadesi nisbetinde yer yer, parça parça, bu kitapta gösterilmek istenmiş ve en mühimmi hemen hemen gösterilmiştir.

Hemen hemen diyorum. Çünkü muazzam İstanbul'u

meselâ her köşesiyle 197 sahîfelik bir kitaba sığdırmak elbette mümkün değildir. Bu kitapta gerçi *Kadıköy* vardır. Fakat baharlarında derin gönül mâceraları saklanan *Erenköy*'ü, onda belki bir isimdir. *Boğaz* vardır. Fakat hulyâlı sabahlar ülkesi *Kanlıca*, hele sevgili akşamlar beldesi *Bebek* onda ancak umûmî bir çizgi hâlindedir.

Buna mukaabil, *İstanbul Geceleri*'nde Çırpıcı Deresi, gergin bir canfes kadar düz ve yemyeşil çayırın ortasını bir *yatağan* gibi ikiye bölerek akar; aynı dere bu seyir yerinin sînesine ince bir *elif* çizerek geçer. Çünkü muharrir, İstanbul'u anlatırken kullandığı yatağan keskinliğinden elif endâmına kadar her şeyi, bizim sevdiğimiz güzelliklerden seçmek sevgisindedir.

İstanbul Geceleri bize, birlikte iken öylesine farketmediğimiz, fakat uzaklaşınca arkasından ağladığımız bir saâdetin hazin lezzetiyle anlatılan İstanbul'dur. Onun sayfalarında gerçi, Ne eşi, ne de benzeri olan cam, toprak ve çini eşyâyı; bir şiir âhengine erişmiş, ipekli kumaşları; sadef fildişi, akik, mercan, boynuz saplı kalemtraşları; öpülecek kadar zarif kaşıkları; kâğıt hâline sokulmuş ceylân derilerini; fincanları kucaklayan zarfları, zarflarının koynuna yaslanan fincanları; oklar, yaylar, fenerler, şamdanlar gibi" sayıya gelmez, büyük zevk ve sanat eserlerinin değerlerini; mânâ güzelliklerini anlıyarak seven bir san'atkârın rûhu ve lisânı vardır.

İstanbul Geceleri, İstanbul mevzûunda yazılmış mensur bir sohbet kitabıdır. Bu kitap, İstanbul'da yaşayan bir veyâ birkaç şahsın değil, bütün yakın târihi, medenî incelik ve güzellikleriyle bizzat İstanbul'un mâcerâsıdır.

Kısalığına ve çabuk bittiğine üzüldüğüm bu kitap, benzerlerinin müjdecisi olmak değerindedir. Edebiyâtımızda İstanbul'a dâir yazılan o kadar çok eser, hele şiir arasında husûsî bir lezzetle okunmak saâdeti, bu kitabın tâlii sayılır. Hakîkat şudur ki, bize yurdu, bize bizi tanıtıp sevdirecek böyle kitaplara ihtiyâcımız çoktur. Çünkü dün ne olduğumuzu söyleyen bu kitaplarda, yarın ne olmamız lâzımgeldiğini duyurmak sırrına eren bir ayrı ifâde ve bir nasîb verici söyleyiş vardır.

Nihad Sâmi Banarlı

GİRİŞ

«*İstanbul Geceleri*» bir roman ya da bir hikâye değildir. En az kırk sene evvelki İstanbul'un şahsiyeti, maddî mânevî hüviyeti, cemiyet hayâtı, gelenek ve görenekleri, bilhassa Türk sanatını zirveleştiren umûmî yapısı, zevkleri, meyilleri, hüsranları, hatâları, meziyetleri, fazîletleri, görgüleri, noksanları, hulâsa medeniyetinin müzikal tertîb ve âhengi, bir edebî tenâsübün müsaadesi nisbetinde, yer yer, parça parça gösterilmek istenmiştir.

On beş kısımdan ibâret olan bu kitabın her faslı, şehrin bir semtinin ismini taşır. Her semte, bir geçmiş âdet; bir kaybolmuş an'ane; bir göçmüş nizam; bir çürüğe çıkarılmış anlayış; bir unutulmuş sanat örneği çizilmiştir. Bu fasılların her birinde, eski düğünler; mesireler; dergâh âlemleri; esrar kahvehaneleri; lohusa hamamları gibi, şehrin târihe mal olmuş çehresinden bir veyâ bir kaç tablo vardır.

Farazâ, Beyazıt'da eski lonca teşkîlâtı ve hakkâkların peştemal kuşanma merasimiyle, tulumbacıları; Süleymaniye'de hacı tehniyelerini; Sandıkburnu'nda ise eski meyhâneleri bulmak mümkündür.

Maamafih bu kitap, bir târih veyâ bir vesîka eseri olmamakla beraber, verilen döküman, sırf hayâle değil, gerçek esaslara istinâd eder. Ancak, bu geçmiş hayat realitelerinden alınan hüccetlerin oturma zemîni, fikir ve his muhtevâsiyle beslenip mezcedilmiş bir edebî kaaidedir.

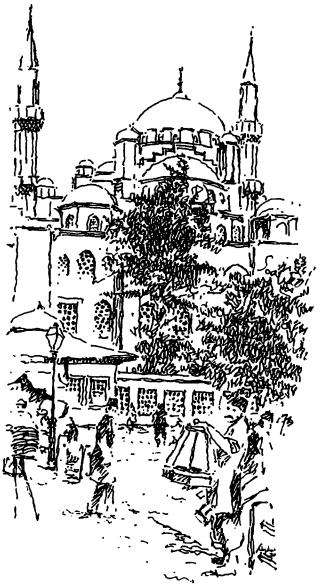
Bu eserin bünyeleşip meydana gelmesindeki psikolojik âmil ise, zerreleri, cüzüleri, duyuş ve duyuruşlarının yekpâre şiiri içinde yaşadığı eski İstanbul'u, onu yazan kadının, tâ ilk çocukluğundan îtibâren içinde uzun uzun demlendirmiş olmasının ve nihâyet günün birinde de, bu ağır ağır hazırlanmış keyfiyetin, inkişâfını yapıp, şuûraltını aşarak satha fışkırmasından ibârettir.

Bu kitaptaki edâ ve sedâ, onu yazanla, İstanbul şehrinin bin bir köşesinden sızan müşterek heyecan ve âhengin denkleşmesi ve iştirakçi buyruğudur.

Evet bu kadın İstanbul'u sevmiş, benimsemiş, sevgisini ve ünsiyetini de, şahsî meylinin havasına uyarak gelişigüzel terennüm etmek istemiştir. Hepsi o kadar.

S. A.

ESKİ İSTANBUL'A BİR BAKIŞ

Geceler.. dedim; İstanbul geceleri.. gündüzleri de söylesem, hattâ buna, gecelerin ve günlerin teknesinde yuğurulup şekillenmiş içimizin sesinden ve nefesinden de bir tutam katsam günah mı olur? Amma Asya ile Avrupa'nın ortasında, boşluğa kurulmuş muazzam bir örümcek ağı gibi, her telini bir kıt'aya iliştirmiş olan bu şehrin mânevî fezâsında dolaşmak, onun kıldan ince tellerini koparmadan, örselemeden bir taraftan öbür tarafa geçmek mehâreti nerede?

Sanır mısınız ki İstanbul, meyvelerinin altına çarşaf tutulup silkelenen bir ağaç gibi, asırlar boyunca, dallarında budaklarında oldurduğu ne varsa, çelimsiz bir insan gücü, mütevâzî bir teşebbüs, münferit bir hamle ile döküp bitirecektir? Onu gövdesinden tutup sarsacak ve haşmetli mâzîsini, lezzetleri, zevkleri, hüsranları, hatâları, meziyetleri, mürüvvetleri, hulyâları, ümitleri, hu-

lâsa bütün çeşni ve hâsiyet terkîbi ile eteğine indirecek kuvvetli bâzû nerede? Nerede bu şehri fedâice benimsemiş, nerede onun hâkim hüviyetini can gibi gizlemiş, nerede onun irfanına, tabîatla târihin iş birliğinden örülmüş mâzîsine hasretle yanmış serdengeçti nerede? Nerede o adam ki, bir yürek dağının tek solukta söylettiği kasîdeler misâli, onun beyanında tükenircesine feryâd etsin; içinden, tâ içinden vurulmuşların ateşi ile coşup, bir sevdâlının bağrı gibi yansın ve tütsün..

İstanbul ağacı, gölgesinden gelip geçenlerden, boylarının yettiği miktar kendisine uzananlara, meyvelerini esirgememiş, hattâ tırmanıp uzanmağı külfet sayıp da dallarına budaklarına taşlar atıp sopalar vuran küstahları bile nasipsiz bırakmamıştır. Fakat bir dolaşık saç kadar birbiri içine kenetlenmiş tepelerini ne kimse merak etmiş ne kimse yetişmiş, ne de yoluna varıp sıralarını fethedebilmiştir. Böylece de İstanbul, hırpalanmış güzelliği, hakarete uğramış şahsiyeti, kırılan gururu, hiçe sayılan irfanı ortasında, kocasını evlendirmek için görücü gezen bir kadının hazin kahramanlığı ile sabırlı, hazımlı, iffetli temkin ve ferâgatinden bulduğu bir tok gözlülükle hep başı yukarda kalabilmiştir.

*
**

İstanbul tiryakiliği.. buna insaflı olup da İstanbul hastalığı da desek olur. İptilânın bir derecesi vardır ki artık bize zevk yerine ıstırap verir. Fakat bu öyle bir ıstıraptır ki, bedelini hiç bir zevkin dudağında bulamayız. Belki de bu yüzden bir İstanbul tiryakisi, içinde doğup büyüdüğü bu şehrin heyecanı âfetine yakalanmış samîmî bir İstanbul dîvânesidir.

Onun için acaba, bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde kalbur saman içinde.. diye tıpkı bir masala

başlar gibi, böyle bir İstanbul tiryakisi ağzı ile geçmiş zamandan konuşmaya âğâz etsek nasıl olur? Gerçi bu geçmişin, efsâne ve esâtirle alâkası yoksa da, görünmez bir buyruğun keyfi üzere tasarruf edilmekte olan biz insanların birer masal kahramanından ne farkımız vardır? Başlangıcı bilinmiyen uzun ve ezelî dünyâ hikâyesinin zincirine kendi masalını ekliyerek geçip giden insan oğlu, belki de bu yüzden mâzîsine, yaşadığı günden daha muhabbetli, daha yatkın, daha sokulucu ve onu daha derinden eşeleyicidir. Belki gene aynı yaradılışın zorlayışı ile, sislerinden, örtülerinden, gizliliklerinden kurtaramadığı daha eski bir geçmişe, bir öte âleme de, peçesini açması, sırrını dökmesi, düğümünü çözmesi için istîdâdına göre kâh muhabbetle yalvarır, kâh hiddetle yumruk sıkar, kâh inatla baş çevirir, kâh sabırla bekleyici ve araştırıcı olur, kâh ise ümide düşer, kâh meyus olur, kâh inkâr eder, kâh düşman kesilir ve kâh dize gelir.

Amma bilmem, uzak ve yakın târihinin kolları arasında uyuyan İstanbul'u beşiğinde sallamak, biraz okşayıp, biraz olsun öpüp sevmek dururken, idrâk ve şuûr aydınlığının işlemediği fikir kesafetlerine dalmaya, yaradılışın sırları eskiliğinden söz açmaya da ne lüzum var? Evet, gözün ve hâfızanın ölçüye sığan bir mâzî tarlasında el birliği ile toplayıp şuraya buraya sakladığı tohumları aramak dururken...

Şâyet bu şehir, İstanbul şehri şahıslandırılmak istense, ona ne dememiz, ne sıfat ne mevkî ne rütbe ne ünvan ve ne isim vermemiz lâzım gelir? Kimdir o? Âb-ı hayat içmiş güzelliği, dilber ve sihirli kaameti, tamâ ve hased uyandıran endâmı ile çağlar kapayıp, çağlar açan bu kahraman kimdir? Târih, mâzî ve tabîat, hiç bir cömert madenin veremiyeceği mücevherlerden şaşaalı ziynetini bu güzelin başına, göğsüne, eline, koluna taka ta-

ka ilerlerken, o, ikbâle doymuş, varlığa kanıksamış, görgünün, asâletin tokluğu ve zaferi içinde, dudaklarında yama olup kalmış tebessümünü, kendisini görenlere olduğu kadar görmeyenlere de esirgemeden geçip gider.

İstanbul, Bizans hastalığından kurtulup yeni, tâze, şifâ bulmuş dipdiri bir başlangıca ilk adımını attığı andan îtibâren yeni medeniyetinin ilk taşını, bu âb-ı hayat içmiş güzelliğin ortasına dikmiş bulundu. İşte bu medeniyeti, nesillerin girift ve müşterek gayretleri, dayanıklı ve katışıksız himmetleri ile meydana getirilmek esasına bağlı olarak gelişmiş, boy atmış ve serpilmiş görmekteyiz.

İstanbul medeniyetini kimler vücude getirdi? Hangi âdetleri hangi insanlar beğenip seçti ve bu kök salan âdetler, cemiyetin îtiyatları zemîninde derinlemesine nasıl yayıldı? Bu ince, bu zarîf, bu herbiri son derece duygu, değer ve îtibar kazanmış görenekleri, yoksa insanlar değil de zaman ve zamanın taksime uğramış ölçüleri, günler, aylar, yıllar, ya da asırlar mı kendiliğinden işledi? Evet asırlar.. muhakkak ki bu medeniyet, onların bağrında dövüle dövüle, işlene işlene şeklini, tadını, kıvamını ve hâsiyetini tamamladı. Âdetâ insanın öyle düşünesi geliyor ki, irfan ve terbiyemizi, o imrenilecek, hayran olunacak, özlenip dört elle sarılınacak görenek ve geleneklerimizi, neslin nesle emanet ettiği ve emanet ederken de biraz daha işlenmesini, biraz daha incelmesini, en hurda teferruatının bile kaybolmamasını tenbîh ettiği bu terbiye bu nizam bu irfan ve bu sanatı, sanki nesiller değil, asırlar da değil, tabîat kendi kendine yapıyormuşcasına gelişmiş, olmuş ve olgunlaşmış bulduk.

İstanbul, medeniyet tezgâhını dokurken, ona her el bir türlü malzeme taşıdı. Sanatkârı vardı ki, mermeri balmumu gibi kolaylıkla işler, ona bir devrin zevkini kazır, dilini konuştururdu. Ustası vardı ki, dağlardan

yuvarlanıp gelen bir ağaç kütüğünü bir sanat bilmecesi haline sokar, keser oyar nakışlayıp bezerdi. Demirden, tunçtan, pirinçten, bakırdan yaptığı eşyâların işleniş sırını hâlâ bir muâmma olmakta bırakan mütevâzî zenaatkârından, gergef önünde bir ibâdet huşuu ile kendinden geçmiş, kumaşın üstünde çalışan sağ eli ile, altında çalışan sol eli, bir fidanın dalları ve kökü kadar birbiriyle anlaşmış, bu mühürsüz imzâsız andlaşmanın semeresini veren genç kızına kadar her biri, o medeniyetin bir işçisi idi. Bu devirde zevk, nasıl bir âhenk bulmuştu ki gene o kız, anasının dokuduğu bezin üstüne fırçasını müşkülâtsız tasarruf eden bir ressam mehâreti ile, renk ve şekil terkibinin en hârikulâdesini nakşederdi. Evinin her köşesine kendi zevkinin damgasını vuran bu kız, giydiği terlikten, ilerde kocasına kullandıracağı uçkura, para ve mühür kesesine kadar her el süreceği eşyada, akla şaşkınlık ve saygı veren bir mehâret, zevki mûcizeleştiren bir hüner göstermekte çağdaşlarıyla hep yarışta kaldı; buluşlarına, ilerleyişlerine attırdığı perendelerle zevk ve hüner meydanının en muzaffer koşucusu oldu.

Amma İstanbul, medeniyet tezgâhını dokurken ona yalnız sanatkârın eli malzeme taşımadı. Gerçi, ne eşi ne de benzeri olan cam, toprak ve çini eşyâyı; bir şiir âhengine yetmiş ipekli kumaşlarını; sadef, fildişi, akik, mercan, boynuz saplı kalemtraşlarını; divitleri maktâları hep o sanatkâr yaptı. Öpülecek kadar zarîf kaşıklar, kâğıt haline sokulmuş ceylân derileri, fincanları kucaklayan zarflar, zarflarının koynuna saklanan fincanlar, oklar, yaylar, fenerler, şamdanlar, sayıya hesaba gelmiyen bütün bu eşsiz eserler de gene aynı coşkun sanatkârın elinden çıktı; fakat İstanbul şehri şahıslandırılmak istense ona tek cepheden bakıp, tek sıfatla heykelleştirmek bir iftira, bir hakaret olur.

Şu halde İstanbul, yalnız sanatkâr değildi de ne idi? Örnek olacak terbiyesi, elenip incelmiş göreneği, asırların süzgecinden geçerek mukaddes kümecikler olmuş geleneği ve bahâ biçilmez bir şefkat kuyusundan, gelip geçenlere sebil dağıtan hayır sahibi bir cömert miydi?

Çiçek ve temizlik kokan evleri, sanki bu evler hayat sahibi bir insanmış da, cemiyet nizamlarına başı bağlı her adam gibi, tâ atalardan, dedelerden sürüklenip gelen huzur, sükûn ve rahat miraslarını kendi âhenkleri içine serpip yerleştirmişlerdi. Öyle ki âile, buluttan henüz düşmüş bir damla gibi temiz, duru ve saftı. Cemiyet seli, cemiyete istikaamet veren istîdatların yetişme zemîni de, işte bu tertemiz damlacıkların çevresi olmuştu. Hattâ hırçın karısını boşamayan erkek de, huysuz kocasına tahammül eden kadın da, babasına karşı gelmeyen evlât da, evlâd yetiştirmeyi ibâdet sayan baba da, îcâbına göre boy boy, sıra sıra vazîfe alan azim, sebat, itaat, bağışlayıcılık, sevgi ve feragatlariyle, sanki siperdeki gözcü gibi, tereddütsüz ortaya atılan birer fedaî nöbetçi idiler. Şu halde İstanbul, her neslin bir yeni halka ilâve ederek başka nesle teslim ettiği bu müstesna âile zinciriyle dolanmış bir bütün müydü? Belki öyle idi; fakat öyle kalmadı. Kalmadığı için de, servetini israf eden bir mîrasyedi çâresizliği ile sonunda başkalarına avuç açtı. Belki de İstanbul'a çarpan sillelerin en yamanı, âileye isâbet eden ok olmuştur ve lâdes tutuşan çocuklar gibi hep aldatmak ve aldanmak endişesi ile yaşamaya başlayıp, îmânına taassub, zevkine taklîd, merdliğine kahbelik, doğruluğuna hîle, efendiliğine dalkavukluk, gurûruna sünepelik, kazancına bezirgânlık, hasbîliğine menfaat, bir illet gibi bulaşmaya başlayıp, bu illeti şifâlandırmak isteyenlerin de başlarını gene şahsî kaygılarla illetlenmiş korkunç bir menfaat endişesi kese kese İstanbul medeniyeti göçtü. Evet göçüp gitti.

Nesillerin harmanı içinde savrulup elene elene, süzüle süzüle, en güzeli, en iyiyi, en temizi, en doğruyu bulmuş olan cemiyet, evvelce her hasad sonunda biraz daha kazançlı, biraz daha zengin olarak anbarını kaparken, bu kazanca, her ferdin emeğinin, zevkinin, gayretinin, iyi ve temiz niyetinin bir payı katılmış, her ferd bu müşterek dâvânın gönüllü bir yardımcısı olmuştu. Amma gün geldi ki, iyi babanın kötü oğlu, içine gömüldüğü varlık ve gınanın sarhoşluğu içinde sızıp kaldı. Tokluk ve refah, iki zorlu pençe ceberûtu ile kollarını da, kafasını da işlemekten alıkoydukça, iç ve dış âlemi mumyalaşan bu zavallı sefil, yalnız mirasla yaşamanın zilletini bir beylik olarak benimsedi. Üreme ve devam kanunundan hisselenen tabîat gibi, cemiyetleri de içine alan aynı itici ve sürükleyici buyruk, bir nesilde işini bitirip, başka insan dalgaları üstünde hükmünü yerine getirdikçe, bu cemiyet, babalarının kanlarını devam ettiren, fakat mânevî mirascıları olmayan evlâdlar, dedelerinin isimleriyle övünen, fakat onların tutum ve kıvamlarından haberli bulunmayan torunlar, cedlerinin durağında yaşayan, fakat fikirde ve fiilde onlarla her türlü bağlantıyı kaybedip soysuzlaşan garibelere istihâle ede ede, azametle yuvarlanagelen cemiyet dalgası, nihâyet kupkuru bir sâhile tos vurarak yayıldı kaldı.

Eğer hâlâ İstanbul'un köşe bucak pazarlarında, çarşılarında, bedestenlerinde, bir zamanın o muhteşem medeniyetinden izler, eserler olduğu gibi, gene o devirlerin derûnî güzelliklerine de şurada burada rast gelmek mümkünse, bu, köhne bir ihtiyarın gençliğinden artakalan tek güzellik çizgisi, yanmış bir kâşânenin ateşe gelmemiş bir köşeciği, harâp olmuş bir âbidenin ayakta kalmış tek sütunu gibi, zavallı bâkıyelerdir.

Eğer hâlâ asırların arkasından bize gülümsiyen o güzellikleri seyretmek isteyenlerimiz varsa, çöplükte eşi-

nip artıklarla azıklanmak istiyen aç horozlar gibi, vîrânelere, tozlu ve unutulmuş sandık diplerine, yüzüne bakılmayan musandıralara, yük ve dolap köşelerine baş vurmaktan başka çâre bulamaz olmuşlardır.

Yoksa bu şehir, ahlâkı kadar ocağı da bozulmuş yeniçerisi, rüşvet alan kadısı, kadıya göz yuman veziri, vezirden korkan hükümdarı, can alacak sahifeleri kopup kaybolmuş bir kitap gibi, perişan olan cemiyet kıymetleriyle, zırhını, silâhını aldırmış şaşkın, ürkek, yılgın ve artık gücünü saldırmaya değil, can kaygısına vermiş bir zavallı mı? Bir zavallı ki, sağdan soldan dayak yiyen zayıf bir çocuk gibi, nazı hançeresine geçmiş ve her darbede ellerini yüzüne kapatıp çığlıklar basar olmuştur.

*
**

Eski İstanbul medeniyeti, bacağına ip bağlanıp sürüklenen, kıymeti târihe mal olmuş bir vatandaş cesedi gibi, hakaret ve istihfaf hükümlerimizle yerden yere vurulmuştur. En fenâsı, bu manzaradan bir acı, bir keder duymayacak kadar ona bîgâne kalıp, bu cüretli ve yanlış hükümlerimizi, bir şuûr ve muhâkemenin izniyle değil, baldırı çıplak düşüncelerin, belkemiği olmayan sakat fikirlerin, istikametimize sinsice tesîr eden dış baskıların bozguncu teşvîki ile acele acele ayak üstünde vermişizdir. Amma gene bu da, bu teftişsiz, ölçüsüz hareketimiz de gerileyişimizin, çöküşümüzün bir delilinden başka nedir? Kim inkâr edebilir ki mâzîsine kendi eliyle bu kundak sokuş, onu kanlar bereler içinde yerden yere sürükleyiş, bu hazin âkibet seviyesine iniş, biraz da siyâsî coğrafyanın gün günden kötüleşip devlet bünyesine açtığı gediklerden içeri dalmamıştır? Fakat, milletlerin siyâsî kudretini ve bütünlüğünü destekleyen kuvvetin cemiyetler olduğu, bu kök ve ana unsurun payandasın-

dan mahrum kalmış devletlerin, beklediği kapının önünde soğuktan ve hareketsizlikten donarak düşen bir nöbetçi gibi, devrilip gittiğini de nasıl inkâr edebiliriz?

O devirlerde, eteklerini şekil ve gösteriş çalılığından kurtarıp aşk ve hayret sonsuzluklarına doğru tozu dumana katarak koşan serdengeçtiler de vardı ki, halk bunların izinde mes'ut, bunların gölgesinde şâd, bunlardan esen hava ile ferahta idi. Amma cemiyet, koşmaktan yerinde saymaya geçtiği zaman, taassub, çengelde unutulan kokmuş bir et gibi, vecd ve îman buhurdanının güzel kokusunu bütün taaffünü ile bastırdı. Taassubla menfaatin el ele vererek çıkardığı fetvalar, buyrultular, fermanlar ve hükümler, olucu ve oldurucu îmânın saf, riyâsız, düzensiz kubbesine, aidat alan bir dalkavuk cüce gibi yerleşti ve iç hazinelerimizi haraca bağladı. Ne çâre ki bu dört başı mâmûr cemiyet, asırlar boyunca o dalkavuğun, hakîkatlerin yüzüne, istediği nikabı çekmesine, ağlanacak yerde güldürüp eğlendirmesine göz yumdu. Teşekkülâtının garabeti yüzünden kusurları bağışlanan, hattâ münasebetsizliklerine ve yakası açılmadık cinaslarına ihsan alan bu şımarık, cerbezesi ve hayâsızlığı yüzünden azarlanacağı yerde iltifat gördü, başı koparılacağı yerde atiyye aldı. Ve böylece de o cüce, etekledığı efendilerinin elinden fetvalar buyrultular koparıp, ilim ve fikir yolunu taassub kırk harâmilerinin zulmüne havale ettirdi. Böyle böyle de İstanbul, tefekkür ve bilgide her zaman yağmaya uğradı, her zaman boynu bükük kaldı.

Gerçi önü yırtmaçlı gezi entarisiyle karnı üstüne uzanmış delikanlı, rahlesine açtığı kitabın başında uykusuzluktan gözleri kanlanarak sabahlayan müderris, kendilerince bir çok şeyler bilip bildirdiler. Amma irfan meydanının çitlerini aşmamış bu eskimiş bilgiler yüzünden en fazla hüzün duyan ve zarar gören, doğrudan

doğruya îmânın kendisi oldu. İlâhî olduğu kadar beşerî de olan, her sokulduğu insan topluluğunu bir ana yumuşaklığı ve hasbiliği ile teshîr eden, bilgiyi bir dizine, çalışmayı ötekine oturtan hakîkî îman, insan oğluna adımlarını zamanın adımlarına uydurmayı salık verirken, karnı üstünde ders ezberliyen genç adam ve rahlesi önünde gözleri kanlanarak sabahlayan müderris, gerek tefekkür, gerek maddeyi ve maddenin müsbet bilgiler kolunu, kâh bir küfür, kâh bir angarya, kah şerrinden sakınılmak gereken bir şeytan işi kabûl ederek dâvâyı kökünden kesip attı. Hattâ olduğu yere çivilenmiş inatçı bilgisine menfaat karıştığı zamanlar daha da ileri gidip, kazan kaldırmaları «şerîat isterük»leri, isyanları, fitneleri körükleyip keyifle seyirci olmayı da vafîfeleri cümlesinden saymakta tereddüt etmedi.

Amma belki de bu şehir, fikirde ve bilgide geri kalışını, sanatta ileri gitmekle tamamlamak ihtiyacını bir sevkitabiî hükmünde hissederek, yeryüzünün en büyük sanatkârı oldu. Tıpkı bir âmânın, görme kuvvetini kulağının üstüne alışı ve bir sağırın, işitme hassasına gözünün vasî oluşu gibi, İstanbul da, tefekkür ve ilim boşluğunu sanatiyle doldurmaya bütün gücünü verdi. Onun için, karnı üstüne uzanan delikanlının okuduğu kitabın metninden, bu kitabın kumaş kadar inceltilmiş ceylan derisi yaprakları, sahifelerinin ebruları, kabının halkârları, tezhipleri daha değerli idi. Onun için, önünde bir saat rakkası gibi ileri gidip gelerek sabahlayan müderrisin rahlesinin nakışları, oymaları motifleri, gözlerini kanlandıran yazılardan daha üstün idi.

Bu sanatkâr şehir, zevki ve hüneri bir elde dizgin bir elde kamçı, küheylan oynatan süvârî edâsı ile istediği sahaya sürebilen bir tahakkümle daha neler neler yapmadı? Öyle âbideler, öyle hanlar, hamamlar, öyle câmiler, öyle îmâretler, sebiller, çeşmeler, bedesten-

ler, pazarlar kurup, bunların içini gene kendi içinin en şahsî, en bâkir, en çoşkun îcadcılığı ile öyle doldurdu ki, işte bu günkü İstanbullunun îlân-ı aşk edercesine karşısında hayran kaldığı çiniler, halılar, çevreler, yağlıklar, yazılar tezhipler hep o verim devrinin bergüzârıdır.

Hangi göz, İstanbul nedir, diye etrafını aransa, bu sanat eserlerinin her biri, deliğinden cehil ve riyâ pamuğunu çıkarmış her kulağa: Aradığın benim, ben! diyecek bir kemâle yetmemiştir? Amma bu şehrin iç ve dış yüzünü binâ eden zevk perisi, eteklerini tutan hayranları arasında gününü gününden güzel kılan buluşları, verişleri ile salınıp gezerken belki de sonuna varılan her kemâl çağı gibi, bu zirveleşmiş ve artık tırmanıp çıkılacak noktası kalmamış sanat şâhikası da, bulutları erite erite ufka kayan güneş misâli, batış hâline inkılâp etti.

Hakîkaten bu şehir, bir vakitler meydanlarından kalkan orduları Eflâk'lere, Buğdan'lara, Mohaç'lara, Kırım'lara, Yemen'lere, Aden'lere, Tunus'lara, Fas'lara uğurlama taşkınlıkları ile coşan şehir midir? Sahihten, arslan bir yapının yüreği kadar sekmeden zonklayan bu şehrin kalbinden, daha nice illere nice fâtihler akmış, kıyılarından açılan kadırgalar, önüne durmak isteyen her geminin bordasını toslamış, yelkenini, küreğini ateşe vermiş, deryâ kaptanlarının, leventlerin, kükrediği şehir midir?

Yoksa bu şehir, sarayları, konakları ve sahilhânelerinden başka, kaldırım taşlarında sürünerek, kahvehânelerinden taşacak, meclislerinden, mesîrelerinden arta kalacak kadar bol ve ateşli şiirler söylemiş, bu şiirlerin ve mısrâların kadehleriyle etrafını yakıp kavurmuş bir şâir midir? O İstanbul ki Fuzûlî buraya hayran olmuş bize, ölmez aşkın ölmez heyecanlarını yazıp bırak-

mıştır. Her söylenmezi söylemiş, aşk meydanının her köşesinde at koşturmuştur.

Olur ruhsârınâ gün lâ'linê gül-berk-i ter âşık
Sanâ eksik değil gökden iner yerden biter âşık,

diyecek, bir kendinde olmazlığın lezîz çeşnisinden önümüze koyup, hikmetle sanatı, beşerî iptilâ ile ilâhî vecdi dudak dudağa getirmiş, yanıp yakılmış, sedefin ağzında inci olan bir nisan yağmuru gibi, şâir olarak akmış, âşık olarak ebedîleşmiştir.

Burada Nedîm yaşamış, şadırvanlı, fıskıyeli dîvanhânelerde su sesleriyle yarış eden seyyâl, tabiî, şûh ve şehvetli mısrâlarını okumuş, gül bahçelerinden lâlezarlara sürüklenmiş, saz ve söz âlemlerinin en baygın çiçeği gibi İstanbul'un her köşesinde açılmış, her tarafında koklanmıştır :

Nâzdan hâmûşsun yoksâ zebânın duymadan
İstersen bin dâstan söylersin ebrûlarla sen

diyerek, bir sevdâ siteminin en keskin örneğini vermiştir.

Burada bir Şeyh Galib güneş gibi doğmuş, anlasalar da anlamasalar da umursamaz bir kendine yetiş ile:

Bir şûlesi var ki şem'-i cânın
Fânûsuna sığmaz âsmânın

demekle, dünyâ içinde dünyâyı bulmuş olanların zevkinden haber vermiş, amma gene de duyacak olan duymuş, nasipsizler, süvârinin arkasını kovalamak isteyen bir yaya gibi, boşuna kan tere batmıştır.

Ne ise ki bütün o şâirler, birbirinden tutuşan meş'aleler gibi, kendilerinden sonra gelenin zevki çerağı-

nı uyandırırken, asırların arkasından uzanan elleriyle bir «Vuslat» şâirinin rûhunu da tutuşturmuş, bu taşkın istîdatlı mîrascıya:

Bülbülden o eğlencede feryâd işitilmez
Gül solmayı, mehtâb azalıp bitmeyi bilmez

dedirten, şahsî bir terkip, bir âhenk durağına ulaştırmış, omuzlarını çökerten sanat hevenkleri arasına îman salkımları da katabilmişdir.

Nihâyet bu şehrin sanatkârı, bıraktığı bir kırık testi, bir çatlak kâse, bir aşınmış örtü, bir bozuk yay ve kirişle hâlâ övünebilirken ve bu şehrin şâiri, çoğu ziyan olmuş, çürüğe çıkarılmış, kadri bilinmemiş mısrâlarına hâlâ müşteri bulurken, âh, ne yazık ki bu şehrin havasına mûsıkî terbiyesinin, mûsıkî zevkinin, mûsıkî dehâsının, mûsıkî mûcizesinin en coşkun, en lâhutî, en temiz örneklerini veren bestekâr da, hiç olmazsa, pencere içlerinde, kaplama tahtalarının aralıklarında yuva kurup döl üreten güvercinler kadar olsun, aynı yüksek irtifadan, aynı zirveleşmiş seviyeden bir devam hamlesi gösterebilseydi..

Şiirle mûsıkî, eski İstanbul'un saz ve söz bahçelerinde, karşılıklı kolan vuran iki dilber edâsiyle bütün bir gençlik, bütün bir güzellik ve olgunluk çağının rüştüne rağmen, elde ve dilde ondan ne kalmıştır?

İncili şalvarlar, altın ve ipek işlemeli peşkirler, şirvanlı kahvehâneler, musandıralı odalar, fıskiyeli dîvanhâneler, nâra vuran levendler, cirid oynayan delikanlılar, gözü pek yiğitler, zaman çarhının elinde mukadder ve tabiî istihâlelerini yapacaklardı. Amma değişmenin yok olmakla son bulması ne hazin.. ah ne olurdu, birer aşk âvâzı olan o besteler olsun bütünü ile yaşasaydı..

Sanki İstanbul medeniyeti, bilinmez nasıl bereket-

li bir elin diktiği bir ağaçtı da, bu ağaç, baharların, güzlerin kâh okşayıcı, kâh haşin eliyle terbiye edile edile büyümüş, gelişmiş, meyvesini vermiş ve bu lezîz çeşniyi tadanları, çocuğunu emziren bir ana hazzı ile göğsüne çekmişti. Fakat devirler devirleri kovaladıkça, ondan hisse ve nasip alanlara âşikâr olmaya başlamıştı ki, o her ne kadar gene bahardan bahara yeşilleniyor, gene meyvesini veriyor ve gölgesini bir şiir gibi etrafına seriyorsa da yer yer kuruyan dalları, eski tadını kaybetmeye başlıyan meyveleri, köküne kurt düştüğünün birer habercisi idi.

Mademki İstanbul ağacı, köküne girmiş bir değil, bin kurdun kemirici dişleri arasında yavaş yavaş kuruyordu, mâdemki illetini keşfedememiş ya da aramamış bulamamıştık; şu hâlde gün günden yapısı sarsılan, dalı budağı kuruyan, hele mahsûl vermekten kalan bu canım ağaçtan aşı alıp onu yeni ve tâze sürgülerin bünyesinde yetiştirmek neden hatırımıza gelmedi?

İstanbul şu cihetten de bahtsızdır ki, târihle tabîatın, zevkle iz'anın müşterek rahlesi önünde diz çökmemiş, mürekkep yalamamış, dirsek çürütmemiş bir parazit zümre, ıslahat fermanlarının korkunç baltasiyle bu muhteşem ağaca rastgele saldırıp, rastgele dal budak kesmiş, yapayım derken yıkmış, düzelteyim derken bozmuş, vereyim derken almış, hiç de mesûl olmamış, ne suçlu sayılmış, ne de zâlim.. En garibi, bu yapının muhâfazası mesûliyetini üzerine almış olan kimdir, o hiç bilinmemiş, keyfî tasarruflara, ölçüsüz ve acemî buyruldulara neden susulmuş, o da meçhûl kalmıştır.

Zaman, ileri! emrini almış bir ordu gibi, sağına soluna bakmadan geçip gider; zamanın îcapları da, bu ordunun ayak sesleri gibi önce tatlı bir âhenk, sonra da bir hâtıra olup kalır. Amma durdurulamayan zaman,

böylece akıp giderken, onun bağrında yükselmiş bir medeniyeti zorlıya zorlıya, sarsa sarsa devirmek gibi gaflet olur mu? Bu ağacın meyvesiyle beslenmeğe alışmış, onun gölgesinde ömür sürmüş nesillerin son dölleri, şimdi yabancı diyarlardan sökülüp getirilmiş ağaçların kekre meyvelerini yemekten bünye ihtilâline uğradiyse kabahat kimindir?

⁂

İstanbul medeniyeti, inceldikçe gidişen, daha zarîfine, daha zevklisine, daha güzeline, daha tamamına, daha üstününe doğru yol alan terkîbî hüviyeti içinde, ana kuvveti iç âleminde bulan bir tahassüsle mânevî bir irfandan gebe kalmış bir ulular sınıfı da yetiştirmiştir. Şehrin çorak kalmış ilim ve fikir tarlasında, parlamasiyle sönmesi bir olan günübirlik şöhretler gidip gelirken, her soluğunda bir hakikat mahşerinin velvelesini getiren, her bakışında sonsuzluk zevkinin kokusunu taşıyan, her tavrında bin bir sırrın yakasını açan ulular.. Onların vasfında dil tutulur, kalemler kırılır, mürekkepler tükenir, gene de insanoğlu bunları söylemek, anlatmak, beyan ve tafsile geçmek için tek adım atmamış sayılır. Amma gene insanlar arasında bir kaafile vardır ki, onları kınamak, onları taşlamak, onları bühtan kamçısiyle rencîde etmek için yarışta ve savaştadır.

Bu ulular, kıyametten kıyamete, vartadan vartaya, gafletten gaflete sürüklenen idrak ve iz'anımız dünyâsında bizden saklanmasını ne de bilirler! Zan ve kıyas ölçümüze vurulamayan bu uluları tanımak yolunda düştüğümüz en hazîn yanlış, onları sığ bir muhakemenin izni ve delâleti miktarı gördüğümüzü sanmamızdır. Devirler ve asırlar boyunca bu, hep bu olmuştur. İnsanoğlu onları, hep görmemiş gözlerle seyreder, işitmemiş kulaklarla dinler, kaskatı yüreklerle sanki teveccüh eder.

Bu sûretle de biz, tebdil gezen hükümdarı tanımadan aralarına alıp, ilk iş, onunla sarayı soymaya giden gaafil harâmîler gibi, meclisimize, dâvetimize, fiil ve zevkimize iştirâklerinin bir oyun olduğundan habersiz, onları yanımızda bulur, kendimizden sanırız. Onlar her cemiyette bizimkinin eşi olan şekil ve tavırlarının örtüsü altında kendilerini sürrederler. Kâh okumuş olurlar; kâh ise câhil.. kâh ganî olurlar; kâh ise fakir.. kâh önden gidici, baş olurlar; kâh ise kuyruğun son kılı. Amma değerleri o değerdir ki, ne ilimlerinin yükü, ne cehillerinin töhmeti ile ölçülürler. Ne gınaları bir şeref, ne fakırları bir zillettir. İlim çakmağını ellerini kanata kanata birbirine sürten âlim, bir kıvılcım elde edinceye kadar onlar güneşleri yerlerinden koparıp önümüze atarlar. Âlim kişinin kapı kapı dolaşıp, bilgi dağarcığına topladığı azık, onların cehilleri imâretinde çomarlara kurulan sofra artıklarıdır. Zaman olur onlardan da dünyâ ölçüsünde allâmeler yetişir; zaman olur vecde mânî olan bilgiyi bir pula satarlar. Âlim ve mütefekkir geçinen adam, kafasiyle kalemi arasındaki sözleşmenin ağını bir örümcek gayretiyle kurup, eserlerini raflara istif ederken, o, okuyabilene ömrü boyunca yetecek tek ve canlı eser olarak bir gönül yanığı verir.

Amma hakîkat denen tılsım, gökyüzünde uçuşan kuşlar gibidir. Onları avlıyacak silâh, yollarına kuracak ökse olmadığı için çok defâ bir görür bir kaybederiz. Tahatturun düşmanı olan tebeddül, bize gelip geçtiğimiz âlemlerin, sürdüğümüz saltanatların, çektiğimiz hüsran ve ıstırapların şîvesini, rengini, tadını ve hâsiyetini unuturagelmiştir. Böylece de ileri bir mâzîyi gelişi güzel inkâr ettirirken, ne yazık ki gönlümüzden ve gözümüzden o ululârın damgalarını da kazıyıp yok etmiştir. Biz insanlar, en yakın hâtıralarımız üstüne yığılan senelerden sonra bile bu yakın hâtıraların izlerini arar da kâh

zorlukla bulur, kâh ise zifîrî bir karanlıkla karşılaşırız. Hiç bir dimağ, zaman ve tebeddül sislerinin birikintisi altında geçmişin zevkini, tahassüsünü aynen ve tamamen muhafaza ve idrak edeceğini vâdedemez. Lâkin bu koyu nisyan temayülümüze rağmen her zerreden bizi kendisine dâvet eden mânâ, gene de cömertliğinden bağırır: Beni unutmayın, sizi her devrenizde, âlemden âleme geçiren beni unutmayın! der.

Amma biz gene de unuturuz. Ancak dünyâ boğuntusu, ateş içinde tüten bir marsık gibi başımıza vurup bunaldığımız zamanlar, temiz ve saf hava ihtiyaciyle bir an onların dünyâsına açılan pencereyi sürmek hatırımıza gelir. Fakat çâresizlikten açılan bu pencere, bizi sağımızdan, solumuzdan gıdıklıyan dünyâ cilveleri yüzünden pek çabuk elimizden düşer. Böylece de yeniden hayat gulgulesinin boğucu ve bunaltıcı dört duvarı arasında sıkışıp kalırız.

⁂

Evet, belki iğri, belki doğru.. amma sen ey fikir kuşu, bırak bu eski huyunu.. istiğrak göklerine doğru daha fazla kanat açmadan geri dön.. hem çabuk dön ve söz verdiğin gibi, yalnız İstanbul'un mâvi yaşmaklı semasında, yeşil ferâceli dağlarında, köpük köpük dalgalarında, çınarlarında, kubbelerinde, minârelerinde uç.. İstersen evlerine, izbelerine, çarşı pazar, kahve ve meyhânelerine de gir.. Şâyet bu hava dar gelir de kanatların uyuşursa, uçma adaleleri körleşmesin diye kafeslerinden kovalanan ev güvercinleri gibi, seni gene bir boy âzâd ederim. Lâkin ileri gitmekten her zaman kork.. Zîrâ insan oğluna mânâdan söz açmak, kışı yaza çevirmekten de zordur. Çünkü mânâ düğümü, bir yürek yanığı, bir derinden taşan îman, bir yatışmaz vecd olmadan çözülemez vesselâm.

Bu sûretle de biz, tebdil gezen hükümdarı tanımadan aralarına alıp, ilk iş, onunla sarayı soymaya giden gaafil harâmîler gibi, meclisimize, dâvetimize, fiil ve zevkimize iştirâklerinin bir oyun olduğundan habersiz, onları yanımızda bulur, kendimizden sanırız. Onlar her cemiyette bizimkinin eşi olan şekil ve tavırlarının örtüsü altında kendilerini sırrederler. Kâh okumuş olurlar; kâh ise câhil.. kâh ganî olurlar; kâh ise fakir.. kâh önden gidici, baş olurlar; kâh ise kuyruğun son kılı. Amma değerleri o değerdir ki, ne ilimlerinin yükü, ne cehillerinin töhmeti ile ölçülürler. Ne gınaları bir şeref, ne fakırları bir zillettir. İlim çakmağını ellerini kanata kanata birbirine sürten âlim, bir kıvılcım elde edinceye kadar onlar güneşleri yerlerinden koparıp önümüze atarlar. Âlim kişinin kapı kapı dolaşıp, bilgi dağarcığına topladığı azık, onların cehilleri imâretinde çomarlara kurulan sofra artıklarıdır. Zaman olur onlardan da dünyâ ölçüsünde allâmeler yetişir; zaman olur vecde mânî olan bilgiyi bir pula satarlar. Âlim ve mütefekkir geçinen adam, kafasiyle kalemi arasındaki sözleşmenin ağını bir örümcek gayretiyle kurup, eserlerini raflara istif ederken, o, okuyabilene ömrü boyunca yetecek tek ve canlı eser olarak bir gönül yanığı verir.

Amma hakîkat denen tılsım, gökyüzünde uçuşan kuşlar gibidir. Onları avlıyacak silâh, yollarına kuracak ökse olmadığı için çok defâ bir görür bir kaybederiz. Tahatturun düşmanı olan tebeddül, bize gelip geçtiğimiz âlemlerin, sürdüğümüz saltanatların, çektiğimiz hüsran ve ıstırapların şîvesini, rengini, tadını ve hâsiyetini unuttura gelmiştir. Böylece de ileri bir mâzîyi gelişi güzel inkâr ettirirken, ne yazık ki gönlümüzden ve gözümüzden o ulların damgalarını da kazıyıp yok etmiştir. Biz insanlar, en yakın hâtıralarımız üstüne yığılan senelerden sonra bile bu yakın hâtıraların izlerini arar da kâh

zorlukla bulur, kâh ise zifîrî bir karanlıkla karşılaşırız. Hiç bir dimağ, zaman ve tebeddül sislerinin birikintisi altında geçmişin zevkini, tahassüsünü aynen ve tamamen muhafaza ve idrak edeceğini vâdedemez. Lâkin bu koyu nisyan temayülümüze rağmen her zerreden bizi kendisine dâvet eden mânâ, gene de cömertliğinden bağırır: Beni unutmayın, sizi her devrenizde, âlemden âleme geçiren beni unutmayın! der.

Amma biz gene de unuturuz. Ancak dünyâ boğuntusu, ateş içinde tüten bir marsık gibi başımıza vurup bunaldığımız zamanlar, temiz ve saf hava ihtiyaciyle bir an onların dünyâsına açılan pencereyi sürmek hatırımıza gelir. Fakat çâresizlikten açılan bu pencere, bizi sağımızdan, solumuzdan gıdıklıyan dünyâ cilveleri yüzünden pek çabuk elimizden düşer. Böylece de yeniden hayat gulgulesinin boğucu ve bunaltıcı dört duvarı arasında sıkışıp kalırız.

⁂

Evet, belki iğri, belki doğru.. amma sen ey fikir kuşu, bırak bu eski huyunu.. istiğrak göklerine doğru daha fazla kanat açmadan geri dön.. hem çabuk dön ve söz verdiğin gibi, yalnız İstanbul'un mâvi yaşmaklı semasında, yeşil ferâceli dağlarında, köpük köpük dalgalarında, çınarlarında, kubbelerinde, minârelerinde uç.. İstersen evlerine, izbelerine, çarşı pazar, kahve ve meyhânelerine de gir.. Şâyet bu hava dar gelir de kanatların uyuşursa, uçma adaleleri körleşmesin diye kafeslerinden kovalanan ev güvercinleri gibi, seni gene bir boy âzâd ederim. Lâkin ileri gitmekten her zaman kork.. Zîrâ insan oğluna mânâdan söz açmak, kışı yaza çevirmekten de zordur. Çünkü mânâ düğümü, bir yürek yanığı, bir derinden taşan îman, bir yatışmaz vecd olmadan çözülemez vesselâm.

ŞEHZÂDEBAŞI

Niçin ilk adımı bu semte attım? Şehrin merkezî bir noktası olduğu için mi? Yoksa Şehzâdebaşı denen bu durakta, bir zamanlar hiç sönmeyen bir zevk ve safâ ocağı tüttüğü için mi? Öyle bir zevk ve eğlence ocağı ki, kaynattığı aşa, şehrin her semti el uzatır, her köşesi parmak değdirir, her tarafı çeşnisine bakardı.

İki sıralı çayhâneleri, hem iş hem keyif yeri olan berberleri, sağlı sollu tiyatroları, aynı ipliğe dizilmiş tesbih tâneleri gibi, tek bakışta, tek hattın üstünde bir bütün oldukları halde, her biri içlerine topladığı muayyen zümrelerle dolup boşalan başlı başına birer müstakil varlık idiler. Bu yekpâre âhenk, bu dizili olduğu nizâma sadâkat ve itaatı borç bilen tesbih, zamanın eli o ipliği aşındırıp koparıncaya kadar böyle kaldı.

Şehzâdebaşı çayhânelerinin herbiri, müstakil vasıfları ve çeşnileri içinde, ayrı ayrı zümrelerin karargâhı idi. Bunların bâzısı en ağır meclislere, fikre, edebiyâta, mûsıkîye kucak açıp, çeşitli maksat adamlarını başbaşa getirirken, bir başkası, küçük devlet memurlarının buluşmalarına zemin hazırlar, bir diğerinde, halli vakitli

esnaf ve halk tabakası birleşerek yârenlik eder, bir dîğeri ise, işi gücü mahalle sınırını aşmayan îrad sâhibleri ve mîrasyedilerle dolup boşalırdı.

Hele cemiyet nizamlariyle başı hoş gitmiyen bir sınıf, bir külhânîler cemaati vardı ki, onlar da bu çayhânelerin birinde kafa kafaya verir, ayarlı kurnazlardan, bıyık falına varmış tutkunlara, zamana göre hikâye düşüren, bilmece, şaşırtmaca söyliyen, hattâ semâî, koşma denemeleri yapan çıraklıkta kalmış istîdatlara kadar hep burada toplanırdı. Onlar gene bu çayhânelerde kurulan racun mahkemeleriyle, kendilerine mahsus bir nevi adlî teşkilâtın ölçüleri içinde, reislerine hesap verir, kayıtsız şartsız itaat ettikleri bu hükümlere göre, ya suçlu, ya temiz olarak buradan çıkarlardı.

Başta, avniyesinin altından eksik olmıyan kaması ile Arab Abdullah, Kahraman Bey, Kavanoz Mehmet, Sakızlı Yusuf ve bütün Onikilerin uğrağı da gene Direklerarası değil miydi? Gün olup düşman olabilmesi ihtimâlini hesâba katarak, hiç bir dostunun kahvesini içmemekle, bir yudum dahî olsa, ikram ve nîmetini kabûl ettiği adama el sürmemek geleneğine sadâkat gösteren namlı külhânîlerin uğrağı gene bu çayhânelerdi.

Ya Hayalî Kâtip Salih'ler, Şâir Ömer'ler, İsmet'ler, Sürûrî'ler, Aşkî'ler, Abdi'ler, Hasan'lar, Minakyan'lar, Nâşid'ler hep o müstesnâ İstanbul çocukları, hemen yalnız bu semtte elden ele kapışılan birer popüler sanat ve zevk u safa topu olarak devir devir meydanı az mı tutmuşlardı? Onları dinlemek, onları seyretmek, onların sanat dehâlarına hayran dakikalar geçirmek için, yerleştiği faytonun makaslarını birbirine geçiren kalantorlar, hattâ büyüklerin sokulması yasak olan bu topluluklara karşıdan imrenen, şehrin bağrında açan bu Şehzadebaşı çiçeğine, sokulup koklayamayan vükelâ ve rical sını-

fı da o sanatkârların meftunları arasında idi. Muhakkak ki yasağın tehdit edici parmağı havada iki tarafa sallanmasa, bu çiçek, arıların hücûmuna uğrayan bir konca gibi, şehir halkına, usaresini daha geniş mikyasta dağıtabilirdi. Halbuki devlet adamları için böyle bir fırsat kapısı o devirde nasıl açılabilirdi ki burada her Ramazan Fehim Paşa'nın hâfiye teşkîlâtına bağlı husûsî bir şube açılır, kapıda bir posta beygiriyle bekliyen nöbetçi, büyüklerden kimlerin piyasada göründüğünü, hangi tiyatrolara kimlerin girip çıktığını, bir jurnalle saati saatine Mabeyn'e haber verirdi.

Ramazanlarda İstanbul, görücüye çıkacak bir kız kadar heyecanlı hazırlıklarla içten içe coşar ve didinirdi. Evlerden konaklara, kenar sokaklardan cadde ve meydanlara kadar her köşenin kendine mahsus bir tavır değiştirişi, kendine bir çeki düzen verişi olurdu. Boş arsalara çeşitli eğlence çadırları kurulur, işi bozuk giden dükkânlardan bir kaçı hemen boşaltılıp atış yeri haline sokulurdu. Dekor basitti: Dükkânın önünü boydan boya kesen bir tezgâh ve hem tüfenk dolduran, hem de yeni yetişme müşterileri etrafına toplıyan yüzüne bakılır iki Rum kızı. Dükkânın karşı duvarında ise, kurumuş yaralar gibi, muayyen nişan delikleri olan üç beş manken.

Ramazan hangi aya düşerse düşsün, atcanbazları, sirkler, pandomim, hokkabaz turupları da şehre o mevsimde akın ederlerdi. Kahvelerle çayhânelerde büyük temizlik, gene Ramazan'ı karşılayan haftalar içinde yapılır, hele mızrabı ve yayı bizi dertli, çılgın, perîşan eden, mûtî, mustarip, çâresiz kılan Tanbûrî Cemil Bey, bu çayhânelerde, daha çok, Ramazan'da çalardı.

Ya evler.. silen süpüren, ölçen biçen, takıp takıştıran evler.. Evvelâ su içinde pembeleşen topuklarla tahtalar uğulur, camlar silinir, minder yaygılarından küp bez-

lerine kadar bütün eşyânın en yenisi seçilir; bakırlar kalaya verilir, iftarlıklar ve sahurluklarla dolan kilerler nizama konur, yalnız yukarıdan aşağı elden geçen evde, hemen tek ihmâle uğrayan nokta, sokak kapısının tokmakları olurdu. Zîrâ Türk, görünüşe omuz silken, babadan kalma bir zihniyetle en geç bu işi düşünür, ya da hiç hatırına getirmezdi. Fakat bu ihmâlde, biraz da çıplak kolunu evinden dışarı uzatamayan kadının çâresizliğini de aramak lâzımdı. Bu yüzden de konak kapılarının iri pirinç halkalarını parlatmak, halayıkların değil, ayvazların ve uşakların vazîfesi idi.

Ramazan gelince, yılda bir sokağa çıkan kadınlar bile, çarşıya pazara dökülür, Kalpakçılarbaşı, artık ana baba gününe dönerdi. Belki de o zamanın son haddini bulan kalabalığın arasına:

Güzeller var on üç on dört yaşında
Görüşelim Kalpakçılarbaşı'nda

diye, âşinâsını, zamanın havasına uygun hovardalık kokan bir piyasa şarkısı ile dâvet ediş de, bu rağbetin nota ile tesbit olunmuş gerçek bir vesîkası idi.

O zamanlar İstanbul burada bir kıyafet meşheri hâlinde sel gibi akar, kaynaşır, alıp verir, gülüp eğlenirdi. Amma bu müstesnâ gezme fırsatları, yalnız bayramlık düzmek için yola çıkmış olanlara mahsus değildi ki.. Kalabalıkta etrafa çarpmasın diye kılıcını tutan genç zabit, henüz bir mendil alacak yavuklusu yoksa da, gene Kalpakçılarbaşı'nın patırtısı arasına katılırdı.

Fesini basmış, sanki her an beklediği bir âşinâsı varmış gibi, gözleri, feraceli, peçeli kadın yüzlerine derinlemesine dalan tecrübeli hovarda ise, bu mahşerin ezelî gönüllüsü idi. Sapını, fesinin arasına soktuğu çiçek, şakağından sarkan külhânî de gene bu kadını bol kalabalıktan kendine bir pay düşürmek sevdâsiyle yola çık-

mışlardandı. Peştamalını kıvırıp kuşağına sokarak ustasından dayak yememek için, gönderildiği yere telâşla koşan helvacı çırağı, etrafına dirsek vurup «destur» diye bağırmasına rağmen kalabalığı sökemez; amma gene de bu insan seli arasından geçmekten hoşlanırdı.

Sarıklı cübbeli, şalvarlı mintanlı, redingot, istanbulin, setre pantalonlu, kürklü, hırkalı, poturlu, hulâsa, asker, kâtip, esnaf, köylü, külhânî hep buraya bir göz, bir söz, bir nâme, hiç değilse bir harf atma bahâsına katılmış olanlardandı.

Muhakkak ki İstanbul, Ramazan'ı, hiç bir semtinde Şehzâdebaşı kadar husûsî şartların imtiyaz ve âdetlerine sâhip olarak hissetmezdi. Gündüz, Kalpakçılarbaşı, nasıl kendi karekterinin îcaplarına sahne olursa, gece de Şehzâdebaşı'nın kalabalığı, nereye ve niçin gidip geldiğini bilmez gibi, dalgalanan bir halk ile dolup taşardı. Öyle ki, bu kalabalık, sâhile vurdukça köpüren dalgalarmış gibi, saatten saate daha kabarır ve bu çoşkun gidiş geliş, gece yarısı keyif değiştiren denizler misâli, ancak terâvihten bir kaç saat sonra, yavaş yavaş yatışır, o zaman da, tenhâlaşan caddede bekçilerin vazîfeleri başlardı.

Mahallelerinin âsâyiş ve emniyeti için belki şehrin başka semtlerine nasip olmamış seçme pazvantların bu meşhur cadde üstünde bir de teşkilât merkezleri vardı. Kendi aralarında açılmış bir sucu dükkânı olan bu ocakta toplanır, nöbetleri gelince de iri kuşakları, gümüş köstekleri, abanî sarıkları ile emniyetin ve meslek haysiyetinin temsilî birer heykeline benziyen bu adamlar mahallelerine dağılırlardı. Halk, eğlenmekten yorgun düşerek sokakları boşalttı mı, o da, sahur zamanını haber vermek üzere, davulunu boynuna takar ve sokaklara düşerdi. Amma çok defa mahalle bekçisinden, mahalle delikanlısının eline düşen davul, mânîler, hattâ dîvanlarla,

seyyar saz şâirleri kahvehanesine dönerdi ve şehir uşakları, kendi kendine sürüp, kendi kendine olgunlaşan yabânî meyveler gibi, işlenmemiş, fakat gene de mahallî çeşnilerle lezzetli mânîlerini bize, seslerinin kanadında hediye ederlerdi. Belki bu sokakların bir çoğu, İstanbul gecelerinin esmer ve hisli cildine değen dudaklarını açıp, hiç düşünmeden :

Ağlarım yana yana
Derdini söyle bana
Hem sana kul olayım
Hem seni yaradana

diyivermişti.

Kim bilir hangi adı bilinmedik başı dumanlı da :

Ay doğar ağaçlara
Şavkı vurur taşlara
Ben yârimi sorarım
Gökte uçan kuşlara.

demekten, kendince bir teselliye ermişti.

O zamanlar Şehzâdebaşı, şimdi olduğu gibi, âhır ömründe varlığını kaybeden yarı bunak bir zavallı gibi kötürümleşmiş, yarı cansız bir hayat yaşamıyordu. Bir şahsiyeti, bir mevkii, kendine sâhip olmaktan bulduğu bir güveni vardı ki bu alım, bu gurur ile bir kat daha revnaklı ve îtibarlı idi.

O zamanlar.. dedim. Fakat zaman mefhumunun tılsımlı endâmına bir ferace biçmedim. O zamanlar.. yânî en az kırk sene evvel.

Niçin kırk sene de daha eski veya daha yeni değil? Zira o târihlerde bu semtte doğup, bir buçuk yaşından îtibâren hayâtını sahne sahne hatırlayan bir çocuk var ki «Şehzâdebaşı» diyince, bu dekorun içinde onu görüyorum. Yâhut da Şehzâdebaşı'nı, hattâ eski İstanbul'u

onun gözü ile seyrediyorum. Çünkü en küçük yaşından beri sığ ve satıh üstü kıymetlerle arası açık olan bu çocuğun yatışmaz bir duygusu da, mâzî tahassürüdür. O, kendini bilmediği anların hasretini çekerek dünyâya gözünü açmış ve bu dünyânın bilinecek büyük sırrının da o bilinmezlik muammâsı olduğunda karar kılmıştır. Onun için bu küçük hayat yolcusu boy atıp, çağı, gençlik durağına vardığı zaman da, sırtında taşıdığı hayat emâneti ile semtten semte, meclisten meclise, düşünceden düşünceye, zevkten zevke ettiği seyyahatlerinin sonunda, bir mola taşı gibi hep o mâzi aşkının üstünde durmuş, hep ona yaslanmış, ancak orada ağırlıklarından, yüklerinden, zahmet ve meşakkatlerinden sıyrılıp dinleneceği köşeyi bulmuştur. Tevekkeli koca Mevlânâ :

Herkesî kû dûr mand ez asl-ı hîyş,
Bâz cûyed rûzgâr-ı vasl-ı hîyş

diye feryâd etmiyor. Ey koca aşk pîri! Doğru. Her kim ki aslından uzak kalır, elbette vaslının ruzigârını arayıcı olur. Amma dünyâ senin bu lâhut âvâzeni duymadıktan sonra, kimin sesini dinler, kime kulak asar? Evet söylemek isteriz, fakat bu cihan gulgulesi içinde bizi dinliyen kimdir ve nerededir?

Ne ki, çok defa söyleyen, sırrımızı ele veren, içimizi gammazlıyan, derdimizi âşikâr eden, yanıp yakılan biz değilizdir. Yüreğimizde konuklayan öyle hisler, zihnimizi tutan öyle düşünceler vardır ki, ne mertebe uğraşsak bunlar bizim temelli misâfirimiz olamaz. Nasıl gizlice içimize sokuldularsa, yavaşça zembereği kaldırıp kaçan ve kapıyı da ardına kadar açık bırakan bir hırsız ustalığı ile sırrolup giderler. Hem öylesine giderler ki, bizden çalıp götürdükleri, dışarda bir pula satılmış, artık başkalarının malı olmuş, bizden çıkıp uzaklaşmıştır.

⁂

Şuracıkta İstanbul'un bir levhasını çizmek mukarrerse, bunu çâresiz bir çocuğa, en küçük yaşından beri birbirinin düşmanı olan fikir ve duygu kabilelerinin gönlünde cenk ettikleri, kâh bir mütârekeye varıp oracıkta otağ kurdukları o çocuğa bırakmak lâzım. Fakat çocuk ne bilir, ne kadar bilir? Duyduğu, anladığı, görüp tattığı ne kadar sâde ve dümdüz bir serencamdır. Çocuk, hep oluş ve hazırlanış demek değil midir? Belki öyledir ve belki de bâzan bütün bir ömür, bu oluş ve hazırlanışa demir atıp kalır ve asla sefere revan olamaz. Amma bazan da bu oluş ve hazırlanış o kadar çabuk ve kolay inkişaf eder ki, çocukluk, bütün bir ömrün belkemiği oluverir. Hattâ bu küçük varlık, vakti gelip idrâkinin rüştünü ele aldığı zamanlarında bile, en keskin, en berrak ve en şedid tahassüslerini, o ilk çağının saffetine dönebildiği anlarında idrâk eder. Geçmişte kazanılmış öyle tahassüsler vardır ki bunlardan yunmak için her köşeden bir pınar aksa, gene de bizi onlardan arıtıp temizliyemez. Derenin suyu, yıllarca üstünden geçmiş çakmak taşı, sudan çıkar çıkmaz birbirine vurulsa kıvılcımını püskürmekten vazgeçer mi? Sönmemekte, taşın içindeki şerareden de inatçı olan mâzî intibâları bilmem nasıl inkâr edilir?

İşte bu çocuk, uzun geceliğini giyip, arkasından şamdan tutan dadısıyle beraber yatak odasına çekildiği vakit, ana ve baba sevgisinin bile dışarda kalır gibi olduğu bu yarı karanlık odanın cömert sessizliği içinde, endişe ve fikir ormanlarının kâh avı, kâh ise avcısı olurdu. Eğer kovaladığı bir düşünceye zafer bulmuşsa, tatlı bir yorgunlukla gözleri örtülerek uyuşup kalırdı. Amma zorlu ve başından büyük bir fikir tarafından kovalandığı zamanlar, yatağının içinde heyecandan bitkin, çırpınır, didinir, o kadar ki az evvel yorganını sıkıştırıp odanın bir köşesine büzülen dadı, sahte bir ciddiyetle :

— Çocuğum, daha uyumadın mı? diye seslenmek lüzûmunu hissederdi.

Belki de genç dadı, bu yarı ciddî ihtarla biraz da kendi payına telâş ederdi. Zîrâ çocuğu uyuttuktan sonra, hemen muhakkak evin orta katında iştirak edeceği bir meclisin kendisini beklemekte olduğunu bilirdi. Kış geceleri uşaklar, çifte mumla pirinç fenerleri yakıp hanımların önüne düşerek ya misâfir getirmişler, ya da götüreceklerdir. Getirmişlerse de, götüreceklerse de bundan hanımlara olduğu kadar, halayıklara da pay vardı. Onların, cemiyette olduğu gibi, mensup bulundukları âileler içinde de bir hakları, mevkîleri olduğundan, evin içindeki imtiyazlardan istifâde ederek kendi misâfirleriyle hoş vakit geçirmekte, îzaz ve ikramda hiç de yaya kalmazlardı. Gerçi uşaklar, önleri ilikli redingotları içinde heykelleşmiş tavırları ve ellerinde sallanan fenerlerin yaramaz, çapkın aydınlığı ile, gölgeleri denizde kırılıp dökülen, perileşmiş şekillerle uzayıp kısalarak önde, halayıklar ise, koltuklarının altında hanımların işlemeli terlikleri olduğu halde en arkada giderlerse de, cemiyet, hizmetine tahsîs ettiği bu sınıfı asla hor görmez, çalıştırdığı kadar da onun için çalışır, hattâ bunların çırak olup evlenmişlerine ve hattâ çoluğuna çocuğuna kaydı hayat şartı ile el uzatmayı borç sayardı.

İstanbul'da misâfirliğin en hararetli zamanı kış mevsimi idi. Uşaklar, saplı süpürgelerle kafeslerin deliklerini tıkayan karları temizler, fakat kâh ekmeğini yoğuracak kadının elediği un gibi sıklaşan, kâh ise tereddüt ve isyanların gadrine uğramış bir sevdâ mektubunun parçaları gibi irileşen kar tâneleri, dünyâya öyle acele acele dökülürdü ki, az evvel açılan kafes delikleri yeniden tıkanır ve bu suretle de evin yeniden hâriçle alâkası kesilir, sanki muhâsarada kalırdı. Gülse de, küsse de neşesi veya hiddeti çabuk geçen bir adam

gibi, iklimi aşırı şiddete sâhip olmayan İstanbul'da sürekli bir tipi, bâzı endişe ve zahmetleri îcâp ettirse bile, bu akzâde şehrin manzarası ve cilvesi, halka vahşî bir memnunluk verirdi. Bilhassa böyle inzivâ ve âfetimsi hallerde birbirine sokulma ve sığınma duyguları daha kuvvetlenir, dostluklar daha hararet bulur, toplantılara, meşakkat ve fedakârlıklar pahasına da olsa, daha sâdık kalınır, îtiyâdlar ihmâl edilmezdi. Böyle zamanların sohbetleri arasında, şehrin hücrâ ve harap mahallerinde karın ağırlığına dayanamıyarak çöken damlar, saçaklardan, su kemerlerinden ve oluklardan kopuveren buzların sebep olduğu veyâ olmak tehlikesini gösterdiği kazalar, düşme, kayma vak'alarının gülünç ve korkulu tarafları, yalnız arabalar ve binek hayvanları ile idâre edilen şehrin hemen hemen nakil vasıtasından mahrum kalışı, günün mevzûu olarak hararetle ele alınırdı.

⁂

Fakat eski İstanbul'u bilip tanımak ve anlatmak için yalnız kırk sene evvelki zamanı yaşamış olmak yeter bir keyfiyet olabilir mi? Fermeneli şalvarı ve sakosu ile o günün dürüst esnafı, hâlâ sandığında ferâcesi ve yaşmağı bulunan o günün fazîletli kadını ve hâlâ ayağında galoşu, yüreğinde müşterek bir îmânı olan o günün merd erkeği, henüz İstanbul'un içtimâî haritasından silinmemişse de, artık dört tarafları kuşatılmış bir kale müdâfileri gibi, çeşitli taarruzlar, mahrumiyetler, zorluklar ve hücumlar yüzünden yorgun düşmüş, temsil kabiliyetlerini kaybetmiş bir çâresizlikle, müdafaa etmiye çalıştıkları kaleye beyaz bayrak çekmek zamanını sabır ve ıstırapla beklemekte idiler.

Meşrûtiyet topları atılmak üzere iken büyükbabasının kürkü içinde kaybolan iki yaşındaki çocuk, lâzımdı ki bir yanak çukuru gibi, Beyazıd, Süleymâniye ve Fâ-

tih tepecikleri arasındaki batık Şehzâdebaşı gamzesinin en eski tebessümlerini kuvvet ve dikkatle zaptetsin. Ona, bir Yeniçeri kıranı olan Tanzimat'da bu ocağın adamlarından olan ceddinin, nasıl ölümden kurtulduğunu, Karacehennem İbrahim Paşa'nın top ateşiyle bu semtteki son Yeniçeri kışlasının nasıl yıktırıldığını inceden inceye anlattırıp dinlesin ve daha eski bir ceddinden, tâ Viyana kapılarına kadar gidip orada toprağa düşen Gül Baba'nın mânevî tasarrufundan hikâyeler söyletsin..

Eğer bu çocuk, hâfızasının çalarak sakladığı mâzînin gün olup, isyan hâline geçerek kendisinden firâr edeceğini bilseydi, büyük annesi her sabah hotozunu kurup, saatini kösteğini takıncaya kadar ona da neler sormazdı.. Erbain'i sağlık ve selâmetle çıkarıp Hamsin'e girildiği zaman verilen ziyafetlerin, o helva sohbetlerinin çizgileri, bu ihtiyar büyük annenin ölçülü, mazbut dilinde en temiz, en doğru, en berrak rengini belirtir ve eski İstanbullu'yu, devrinin mîzaç ve karakteri içinde ne de güzel târîf ederdi.

Acaba bu dirayetli kadın, eşi dostu ile hasbihâl ederken, dizinin dibinden eksilmiyen küçük torun, neden ona çok daha eski zamanın hayat sahnelerinden sormamıştır? Akçeyi «ahçe» olarak telaffuz eden, bir yük akçeden başlayıp, bir kese akçenin beşyüz kuruş, bir paranın üç akçe, bir akçenin üç pul olduğunu ve hususiyle bir pul ile bir okka ekmek alındığını söyleyen, her mıkyasın iştira kabiliyetini görmüş veya duymuş olan o eski zaman kadınına sorup soruşturulacak daha neler neler vardı.

Şehzâde İmâreti aşçıbaşısının, üç akçeden ibâret olan aylığını bilip söyliyen de gene o idi. Ticaret kalyonlarının Akdeniz limanlarına yaptığı seferleri yakından görüp takip etmek fırsatını bulmuş bu kadına, İmparatorluğun dört bucağından getirilen mal ve mâmullerin

adını olsun neden sormamıştır? Bir konağın yeri şimdi üç dört sokak olan eski binâlardaki hayâtı belki biraz da memleketin dört köşesinden getirilmiş o eşyâlardan ötürü bir Şark müzesine benzeyen o eski konakların içini neden daha çok anlattırmamıştır? Fakat boşuna teessüf de neye yarar? Şâyet sormuş, anlamış, duymuş, öğrenmiş olsaydı da, o akıllı kadın bütün dirâyet ve ferâsetine rağmen artık bu gün bir izi bile bulunmayan o eski cemiyet mâmûresini bu hâle sokan derdin sebeplerine kadar uzayabilecek miydi? Değil, bakışları evinin dört duvarı arasına inhisar eden bir kadın, bunu zamanında devlet adamı geçinenler bile görüp önliyebilmişler mi idi?

Oldu olası sâfiyetinin ve civanmertliğinin cevabını nankörlük, fesad ve isyanlarla almış olan Türk, hiç değilse iktisâdî bünyesine ilk hançeri sokanlardan biri olan Yasef Nassi'yi olsun tanısaydı.. On altıncı asırdan beri Saraya hulûl, Dîvâna nüfûz eden, içten ve sistemli taarruzlariyle mâlî ve iktisâdî imkânları hep ırkdaşları lehine döndürme plânlarını gerçekleştiren benzeri eller ve tâkipçileri hiç boş durmamış, açılan yara genişliye genişliye âkibet bu günkü âfet meydana gelmiştir.

Ey kadın, sözü uzun tutma.. bir dokunup bin âh dinlemenin sırası mı şimdi? Dibekte kahve döven son esnafını, son çedik papuçlu ihtiyar mollasını, imâretini, tavhânesini hatırladığın Şehzâdebaşı seni bekliyor. Durma, kelâm deresini gene o semte çevir..

⁂

Ne ki, eski helva sohbetlerinin bir istihâlesi olan, bu gece misafirlikleri ve muhabbetli meclisler, yalnız, uşaklar fenerler elde ve halayıklar işlemeli terlikler koltuklarının altında olarak haremler arasına inhisar etmez, evlerin selâmlıkları da gene bu terbiyeli ve dirâyet-

li uşakların aydınlattığı fener izinde gelip giden erkek misâfirlerle dolup boşalırdı.

İkramcı, cömert İstanbul, erzak kilerinin yanı başındaki ince kilerden bu misâfir akınına siniler donatır; yâkut tâneleri gibi, ayıklanmış nar kümeciklerinden, genç halayıkların güle eğlene patlattıkları mısırbuğdaylara, badem üzüm, incir, pestil, hurma, tatlılimon, abdüllezîzlere kadar, tabakların aralarına incecik mumlar dikilmiş meydan sinilerine, kuru, yaş çeşit çeşit yemişler koyar ve imparatorluğun her tarafından gelmiş meyvelerle donatılan bu şemalı tepsi, erkek misafirlerin önünden kalkmışsa uşakların, kadın misafirlerin yanından çıkarılmışsa kalfaların odasında, genç, yaşlı bir halkanın muhabbet ve hasbihali ortasında sona ererdi.

Amma İstanbullunun, meyveden evvel ve kahveden sonra ikrâm ettiği harup, koruk, demirhindi, ahududu, gül, gelincik, vişne bütün o îtinâ ile hazırlanmış şerbetlerden başka, misâfirine bir ikrâmı daha vardı: Boza. Bu ise, Vefa ile omuz omuza oluşu yüzünden, Şehzâdebaşı'nın bir imtiyazı sayılabilirdi. Filhakika Şehzâdebaşı, dizinin dibinde olan çukur Vefa'ya bu yüzden her zaman muhtaçtı. Kar, diz boyu olsa, tipi, bir arşın ötesini göstermiyecek kalın perdesini çekse, gene de Vefa, maşrapa ile suyu alınabilecek alçak bir kuyu imiş gibi, güğümleri yakalıyan uşak, dört adımda kendini orada bulur ve boş götürdüğü kaplarını, tertemiz mermer küplerden zahmetsizce doldurtup selâmlığın ve haremin misâfirlerine yetiştirirdi.

O devirde misâfirlerin teklifli külfetli ve günübirlik olanlarından başka, haftalık aylık, hattâ senelik olanları da vardı. Çoğu geçimi darların teşkil ettiği bu zümre, bir halli vakitli ailenin kapısını tereddütsüz çalar ve güler yüzle karşılanarak beklediği her türlü yardım ve alâkayı bulurdu. Bunların içinde, masalları yarım saat süren-

ler, katı açılmadık bilmeceleri günlerce halledilemiyenler, mânîleri, martuvalları ile meclise revnak verenler, emektarlar, ihtiyarlar, düşkünler, hulâsa işe yarar ve gün görmüşlerden başka, çok saf ve zavallıları da bulunurdu.

⁂

Bir de hayâlimizin gözü ile seyrettiğimiz bir Şehzâdebaşı vardır ki târih, her zaman, her istiyene ikram edilecek aşı kaynayan bir imâret gibi, bunu her kabını uzatana, kepçe kepçe, bol bol dağıtagelmiştir. O halde biz de şuracıkta, bir an olsun, tâ Bizans'ın saltanat alaylarının geçtiği Filadelfiyum'a, bu kadar eski bir târihe değil, iki yüz şu kadar sene evveline, Üçüncü Sultan Ahmed Devri'ne gidelim.

Yaşadığı çağa sanat ve zevk yelpâzesi ile ferahlık veren Sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa'yı, zamanında bilmeyen kim olabilirdi? Saray ve rical basamaklarından, çeşitli halk sınıflarına, hattâ oyunları dünyâsına çekilmiş çoluk çocuğa ve köşe başı dilencilerine kadar, o zaman ismi dillerde gezen bu vezirin, şimdi Şehzâdebaşı'nın meşhur sebili yanında bir kabri olduğunu bilen, bilse de düşünen kaç kişi vardır?

Fakat İstanbul'u bu gafletinde suçlu görmek, bir nevi suç sayılmaz mı? Eğer unutmak, beşerin kadîm illetlerinden biri olmasa, biz insanlar, birbirimizle kucaklaşıp muhabbetleşirken, ayrılır ayrılmaz, başka başka istikaametlere akan dalgalar gibi, birbirimizi unutur muyuz? Eğer gene bu unutmak olmasa, beşer, siste yolunu kaybetmiş bir gemi çaresizliği ile şaşkın, âvâre, başı boş kalır mı? Hep o gaflet değil midir ki, unutulmayacak olanı unutturduğu için vartadan vartaya, ıstıraptan ıstıraba, ya da zevkten zevke çarpan zavallı teknemizin içinde, iki adım ötemizi seçemiyoruz. İnsanoğlu

unutkanlıkta o kadar ileri varmış bir mahlûk ki, sırasında kendi duygularının karanlığını bile, hâdise ve hayat cilvelerinin saçtığı kıvılcımlarla görebiliyor. Onun için de işte bir devrin en göz önünde adamı olan ve bu devre ismini veren, lâlelerinden mahrum mezar sâhibini artık kimse arayıp sormuyor. Öyle ya, vaktinde dikkat ve hassasiyetimizi üstünde toplıyan hâdiseler, araya zaman mesafesi girip de, gaflet uçurumunu kazınca, bir vakitler heyecan ve alâka ile mihveri etrafında döndüğümüz o keyfiyet, dudaklarımızda tebessüm, yüreklerimizde usanç ve alâkasızlık uyandırmaz mı?

⁂

Bir zamanlar Türk zevki, Türk zekâsı, dört başı mâmûr İstanbul medeniyetini işlerken, genç ve güzel bir gelini hazırlar gibi, onda en küçük bir eksiğe ve kusura tahammül etmiyen muhabbetli bir tenkidle tepeden tırnağa dikkat kesilerek her köşesine el uzatmış, süslemiş, bezemiştir.

Türk medeniyetinde Üçüncü Sultan Ahmed Devri de, bu güzel gelinin taze avuçlarına yakılan kınalar, saçlarının arasına karıştırılan inciler, mücevherler gibi, onu biraz daha süslemek, biraz daha güzelleştirmek ihtiyâcının öğrettiği akıldan başka bir şey midir?

İstanbul'un bahar eğlenceleri Lâle bahçelerine doğru genişlediği bu devirde, lâle, bu gün senâ davulunu çaldığı varlığı, yarın ayaklariyle ezen insanoğlunun gözünde âdetâ bir iftihar ve zevk mâbûdu idi. Bir soğanına bin altın narh konmuş olanları, renklerini güneşin çalmasından korkularak gündüz üzerlerine örtüler çekilecek kadar müstesnâları, mahallelere dellâllar çıkartılarak, köşe köşe çeşitleri aratılanları, müsabakalara, fermanlara yol açanları vardı. Merhametsiz esirciler elinde zavallı cariyeler ne ise, bunlardan da Şâhbânular, Sarı-

kızlar, Gülbaharlar, Dağıdiller, Gülendamlar, Câm-ı Cemler, Sineküşâlar da öylece mezad edilir, kapanın elinde kalırdı. Saraylardan konaklara, yalılardan köşklere satılan mâsum kızlar gibi, Sâdâbad'da, Çerağan'da, Feyzâbâd'da, kandiller ve şem'alarla süslenmiş tarlaların, çiçek tarhlarının arasında bir lâleye bir câriye değişen, zevki kâh birinin, kâh ötekinin kadehinden içen İstanbul, şimdi o Lâle Devri pîrinin mezarı önünden, çürüğe çıkarılmış gelenekler, sığlaşmış düşünceler, fosilleşmiş duygular, tadı tükenmiş hisler, zamanı geçmiş muhabbetler, kanıksanmış ıstıraplar, izi kalmamış âdetlerle, duymadan, düşünmeden, bilmeden, bilmek istemeden gelip geçiyor.

O zamanlar henüz insanların güzelliği gördükleri ve güzellik için çalıştıkları devir kapanmamıştı. Beşeriyet bünyesini yer yer habis bir ur gibi kemiren sırf teknik medeniyet, henüz dişi tırnağı büyümemiş bir pıhtıdan ibaretti. Bu gün ise doğurduğunu yer olmuş devrin adamından beklenen, her boy, her çeşit sanat ve güzellik, irfan ve aşkta hârikalar meydana koymuş olan eski zamanları geri getirmek değil, onların izlerine, eserlerine, artıklarına ve çöküntülerine bakmasını, saygı, edeb ve hayranlık göstermesini olsun bilmektir. Amma ne hazin ki, güzelliği görmek imtiyaz ve nasibi dahî, bu günkü insanın kaybettiği mânevî hazineler arasındadır.

BEYAZID

Usûlsüzlük içinde usûlden, tezatlardan yapılmış âhenklerden durmadan örnek veren dünyâda, Beyazıd'ın çınarı da bu kaideye şâhâne bir misâl olsa gerektir. Ağaç, kulağına fısıldanmış iznin usûlü içinde büyümüş, büyümüş, çok kısa kalan dalı ile çok uzamış dalı, biri ötekine dudak büken bir muhâlefet ve istihzâ edâsı ile usûlden ayrılmış olmakta karşılıklı inat etseler de, bu çatışma ve zıddiyet, o bünyenin umûmî tenasübüne göre bir âhenge vesîle olmuştur. Böylece de Beyazıd'ın gün görmüş ihtiyar çınarı, binlerce uzun ve kısa dalının âhenksizliğinden doğmuş âhengi ile itaatli ve sâdık bir nöbetçi gibi, asırlardan beri vazîfe aldığı noktada bekleyip durur.

Amma beklediği, beklerken gözlediği de kimdir bilinmez. Acaba kollarının gölgesi altında kahvelerini içerken yorgun, tasalı, ya keyifli veyâ gamsız oturanların zihinlerinde ve her biri, gâyelerinin görünmez ipleriyle sürüklendikleri yere giden yolcuların düşüncelerinde mi dolaşır? Fakat ihtiyar çınar, insanoğlunu zıd istikaametlere çekip sürükliyen endîşe ve fikirlerimizde dolaşmanın faydasızlığını öğrenmiş olacak kadar tecrübe

sâhibidir. Bilir ki o endîşe ve fikirler öğrenilse de tasarruf edilmez, değiştirilmez. Ak lâle ile gök sümbülü yanyana diken ve her birini kendi şekli ve mânâsı içinde seyreden bağçıvan gibi, o da tabîat kanunlarının âşinâsıdır.

Yoksa ihtiyar çınar, şimdi zavallı ve mânâsız bir geçit olan o eski zamanın Hakkâklar Çarşısı'nı, bu sanat, fikir ve şiir pazarının hazin mâzîsini mi düşünür? Târih denen deryâya ibret kovasını boş daldırıp, boş çıkaran insan için, bu külfete katlanır mı bilmem? Keşke katlansa, keşke insanların görmeyen gözlerine, işitmeyen kulaklarına, tahassüsten mahrum kalmış yüreklerine rağmen, gene de bildiklerini kendinde saklamasa, söylese.. Hakkâkları, sahafları, kehrübarcıları, kitapcıları, kökcüleri, hattâ tepelerinde allı yeşilli tüy sorguçlar titriyen hacıyatmazlarını sıralamış oyuncakcılariyle, buradan ne biliyorsa söylese..

O Hakkâklar Çarşısı ki, mukaddes bir makammış gibi, yerden bir kadem yüksek ve içlerine ancak kunduralar dışarıda bırakılarak temiz ayakla girilen kilimli, postlu ve minderli tertemiz dükkânlarını birbirine daha yaklaştırmak, daha sokulmak, daha başbaşa görmek için asmalar, morsalkımlarla karşıdan karşıya bağlamış, müşterek ve nebâtî bir örtünün altına sokmuştu. İşte bu daracık ve başbaşa geçitte, ticaret âleminde Türk ahlâkı en müstesnâ çiçeklerinden birini açmış; ustalar çırak yetiştirmiş, çıraklar, ustalarının izni olmadan dükkân, tezgâh sâhibi olmamış, para ve hırs, sanat ve meslek haysiyetinin kalesine gedik açmamış, müşteri ile esnaf, tek taraflı menfaat endîşesiyle sızıltı çıkarmamış, saygı, huzur, güven ve anlaşma, yarışta hep berabere kalmış, birlikte koşmuş, birlikte yorulmuş ve işte nihâyet birlikte tükenip gitmiştir.

Acaba ihtiyar çınarın şâhit olduğu vukuat arasında bu hâk sanatkârlarının «peştemal kuşanma» merâsiminden de kulağında sesler kalmış mıdır? Sanki bu çarşının esnafı arasında sayılı bir mühürcü ustası olmak kolay bir şey mi idi ki, ihtiyar çınar, hakkâk olması murad edilen çocuğun, yıllar ve yıllarla kendi dalı budağı altından gelip geçişini unutmuş olabilsin?

Namzetlerine karşı dâimâ titiz ve gözü açık davranan bütün esnaf loncaları gibi, bu çarşı da, hakkâk olması kararlaştırılmış çocuğu ince eleyip sık dokumakla işe başlar, sütü, soyu temiz, ya da kefili sağlam ise kabul edip bir ustanın yanına çırak ederdi. Öyle ya, ahlâk her işin başı değil mi idi? Rastgele bir adamın evlâdı nasıl hakkâk olabilirdi ki, şıkırdayan bir kesenin câzibesine uyarak, kazıdığı bir mühüre geçmiş bir târih koyacak, herhangi bir menfaatin peşine takılıp, sahtenin ve taklidin kucağına düşebilecek bir kimsenin, meslek haysiyetine leke sürdürmemiş bu esnaf arasında ne işi olabilirdi?

Hattâ büyüğe karşı saygı ve nezaket o derecede idi ki, bir çırak veya kalfa, ustası tarafından, çarşının bir başka ustasına herhangi bir iş için gönderildiği zaman, dükkânların arka sokağa açılan ve Terbiye Kapısı denen ufak kapıdan, kendisinin çırak, karşısındakinin usta olduğunu unutmayan bir edeb ve ihtiramla girerek söyliyeceğini söyleyip çekilirdi ve usta oluncaya kadar da bir çırak için ön kapı kapalı, ancak Terbiye Kapısı açıktı.

Meslek disiplininin bu derece ihâta ve teferruat kazanmış olduğu ticaret ve sanat hayatından, sosyal garantilere de geniş bir yol her zaman açıktı. Faraza her loncada olduğu gibi, hakkâkların da bir tasarruf sandığı bulunmaktaydı ki evlenmeler, doğum, ölüm ve hasta-

lıklarda, esnaf, buradan azamî yardım görür, bunalıp çâresizliğe düşmezdi.

Güzel sanatların nazlı ve mütevâzî bir köşeciğini tutmuş olan mühürcülük, zevkle zerâfetin elele verdiği zor kazanılır bir hünerdi. Parmak ucu kadar ufak bir sahaya, sülüs, rik'a, divanî tâlik yazıları hârikulâde bir meharetle istif edip bir çiçek bahçesi gibi donatmak kolay işlerden olabilir miydi? İstanbul medeniyetine silinmez mührünü basan mühürcülük, edebiyatta da şöhret ve mevki yaparak, fikir târihine de yerleşmiştir. Eski zaman adamı, mühürünü o kadar makbul tutar ve severdi ki, bâzan yüzüğüne, çakısına, saat kösteğine hulâsa zâtî eşyâsının bir köşesine kazıttığı da olur ve muhakkak yanında taşırdı. Kız cihazlarının içinde bulunan el örgüsü para keselerinin arasında, ufacık mühür keseleri de eksik olmaz, herkes bunu, ta delikanlılık çağından başlayıp, sonuna kadar yanında taşırdı.

An'ane ve medeniyette bu derece sözü geçkin olan böyle bir remz ise, gelişi güzel meydana getirilemiyeceği için, ustasının ahlâkı ve sanatı ile yıllarca pişen çocuk, gene onun gözünden kaçmıyan ehliyeti sâbit oldu mu, kalfalık rütbesine yükselmek için loncada hazırlık yapılırdı. Başta kâhya, yiğitbaşı ve diğer esnaflar kıdem sırasiyle minderlerine yerleşirler; bir güzel seslinin okuduğu aşırdan sonra, çıraklıktan soyunmak üzere olan çocuk, kâhyadan başlayıp sıra ile el öptükten ve birer fincan kahve ikram ettikten sonra kalfa ünvanını alırdı.

Fakat onun bu basamağa yükselmiş olması ile işler tamam olmaz, bilâkis genç kalfanın usta olabilmek için gene senelerce çalışması lâzım gelirdi. Sanatla ahlâkın omuz omuza ilerlediği mesâî seneleriyle kalfa, bir son liyâkat isbât edince, esnaf, gene aralarında usta olmasına karar verdiler mi, gence «hazırlan» diye tebligat

yaparlar, bu defa daha geniş bir merâsimin tertibatı başlardı. Evvelce mesîrelerde, çadır altlarında bir eğlence âlemini de içine alarak yapılan bu toplantılar, sonraları loncalarda veya câmilerde, mihrap önüne serilen halı ve seccadeler üstünde yapılır olmuştu.

Genç kalfa, evvela bir ipek futa ve merasime kaç usta oturacaksa her birine bir peştemal, bir havlu, bir kalıp sabun bohçalıyarak hazırlığını tamamlar, kendi hısımı, akrabası, eşi dostu da çağırılıp dâvetliler câmide toplanınca, bu genç namzet, elleri rehberinin omuzlarında, ondan bir adım arkada olarak içeri girmek sûretiyle merâsim başlardı. İçeri girince de rehberin ilk sözü: «Esselâmü aleyküm ya ehl-i şeria!» demek olur, kâhya da bu selâmı aynen iâde edip, bir Fâtiha dedikten sonra, rehber bu defâ: «Esselâmü aleyküm ya ehl-i tarika!» der. Üçüncüde ise: «Yâ ehl-i hakîkâ!» Dördüncüde de : «Yâ ehl-i marife!» deyip dört kere selâm alınıp verildikten sonra, rehber, omuzlarını tutarak bir adım arkadan gelen genci götürüp kâhyaya teslim eder. Genç burada, mesleğinin namusuna leke sürmiyeceğine yemin eder, sıra ile el öpülür, duâ edilir ve mevlid okunup bittikten sonra, usta olan gence dükkân açılırdı. O zaman da yeni ustaya bir mahlâs lâzım gelirdi. Bu iş için de loncada bir aşır okunarak isim duası yapılır ve ölünceye kadar içinde namus ve sadâkatle çalışacağı dükkânında yalnız bırakılan genç sanatkârı, kıdemlilerin hiç biri kıskanmaz, ticaretini baltalamazdı. Kâhya, en küçük yolsuzluğa dahî göz yummayıp bir günden üç güne kadar dükkân kapatmaya salâhiyetli ise de, ne esnaf bu cezayı hak edecek bir yolsuzluğa kaçar, ne de yiğitbaşı veyâ kâhya bu hakkını sûiistimal etmeyi düşünürdü. Zaten Türk sanayiini asırlar boyunca yıkılmaktan koruyan da bu birbirine geçmiş yekpâre ahlâk zinciri, bu saffet ve hulûs değil midir?

Hiç Beyazıd'ın kocamış çınarı, tepesinden uzanıp baktığı bu çarşıda yetişmiş, Yümnî, Zekî, Dânâ, Aşkî, Hakki, Fehmi Ustaları tanımaz, her biri dört kaşlı birer delikanlı oldukları zamanda peştemal kuşanma günlerinin sürûrunu hatırlamaz olur mu?

⁂

Ve acaba Beyazıd'ın çınarı, bir zamanlar câmiin avlusunda Ramazan'dan Ramazan'a kurulup, yerli mâmûl ve mahsûlün hemen her çeşidini bağrında toplayan sergisinden bize bir kaç hâtıra söyler mi?

Nûh'un gemisi, ihtivâ ettiği çeşitli erzâkı nasıl bir aş hâline koymuşsa, bu sergi de, içinde topladığı sıra sıra, türlü türlü eşyâ ile gözlere ve gönüllere bir doyulmaz ziyâfet çekerdi. Küçük barakalarının içinde temiz yüzlü, doğru sözlü tacirler, sabahtan akşama kadar dolup boşalan kalabalıkla alış veriş eder, bir baharatçının elleri, kutuların, kavanozların arasında dolaşırken, komşu barakanın sâhibi, renk renk şekerlerden külâhlar doldurur, az ötede ise bir müşteri, tezgâhın üstüne sıralanmış yüzlerce tesbihi, câriye seçen bir adam dikkatiyle alıp bırakırdı.

Memleketin dört bucağından, yuvasını bilen muhacir kuşlar îtiyâdı ile, her yıl bu sergiye gelip konmuş daha nice eşyâ vardı. Edirne'nin devâimiski, bâdemezmesi, limon, portakal, domates, elma, armut şekli verilmiş renkli ve kokulu sabunları, Bursa'nın, kıvılcımlanırmışcasına parlıyan ipeklileri, demir ve çelik sanayii örnekleri, Kütahya'nın çini mâmûlleri, Karamürsel tezgâhlarının, güreşte sırtı yere gelmez pehlivanlar gibi, dünyâca her zaman üstünlüğü elde tutmuş kumaşları. Koku satan barakalardan, görünmez bir dâvetçinin câzibesiyle ta içimize sokulan gül yağların, hacı yağların, tefarik-

lerin, ıtır, yasemin, menekşe esanslarının el ele vermiş saltanatı...

Ne çâre ki artık bu sergi de, İstanbul'un sayısız husûsiyetleriyle beraber, çığrından çıkmış ve kendi kendinden utanır olmuş cemiyet psikolojisi ile at başı giden iktisâdî ve coğrâfî bozgunların elinde, bir şamar oğlanı gibi haysiyetsiz, yılgın, bir zavallı olarak cançekiştikten sonra, nihâyet büsbütün kaybolup gitti.

⁂

Mümkün olsa Beyazıd'ın çınarına, yanı başındaki Aşhâne Kapısı'nın üstüne oturtulmuş, bir rivâyete göre içinde Şemsettin Karahisârî'nin hat dersi verdiği o saçakları, pencereleri, kapıları, muhteşem ve emsâlsiz bir Türk zevkini imzâlıyan binâya, sadist bir felsefenin kazmaları inerken ne mertebe acı çektiğini sorardım.

Öyle bir yapı ki insafsızca, izansızca, nankörce yıkılması değil, bir çivisinin, bir pervazının bile eksikliğine titizlenip, ellerimizle, gönüllerimizle yamanması, desteklenip devâlanması, ömrüne ömür katılması îcâp ederken...

⁂

Yeis ki gönül kubbesinde öten en çirkin sesli kuştur; ne olur ihtiyar çınar da :

Varak-ı mihri vefâyı kim okur, kim dinler..

Diyecek bir ümitsizliğe kapılmasa da daha çok şeyler söylese ve İstanbul'un târihi yazılırken o da asırlık dilinden bu târihe bir yâdigâr bıraksa.. Amma bostan sulamadan, değirmen döndürmeden akıp ziyan olan bir çay gibi, söyledikleri taşıp gitse de, bağçıvanın çapasiyle tarlasına çekmediği, değirmencinin himmet edip buğdayını öğüttürmediği, köylü kadının kıyısına inip çama-

şırını tokmaklamadığı bu çayın kenarından, belki bir akşam vakti ağılına dönen bir sürü geçer. Evet geçer de, aralarında başını eğip tek yudumcuk olsun su içen bir mahlûk bulunur. Sonra da çenesinde billûr damlacıklar kalarak âheste âheste uzaklaşıp gider. Belki insan oğlunun da, gürül gürül akan târih nehrinden bu kadarcık bir nasîbi vardır; bilinmez.

⁂

Acaba bu, güngörmüş çınardan, bir zamanlar boydan boya kâğıtçı ve mürekkepçi olan Vezneciler semtine bir yaprak olsun uçmuş mudur? O kâğıtçılar ki âbâdî, âharlı ve ebrû dediğimiz, bir deri gibi sağlam ve hîlesiz mallarını bu omuz omuza vermiş dükkânlarda yapıp satarlar, o mürekkepçiler ki, taş havanlarda döve döve çıkardıkları matâlarına gene kendi pazarlarında müşteri bulurlardı. Bu çarşının kâğıdı üstüne, bu çarşının mürekkebi ile yazılan kitaplar, fermanlar, levhalar, hatt-ı hümayunlar, fetvâlar, icâzetler, vesîkalar da asırlarca mahzenlerin rutûbetinde, ya da güneşin hararetinde kalsa gene de uçmaz, solmaz, bozulmazdı.

Ya şimdi bir harâbe olan Beyazıd'ın Simkeşhânesi, haddeden geçirdiği altın ve gümüşlerini kim bilir ne çok ve ne uzun bir zaman sırma ve kılaptan haline koyup, bunlarla ne hil'atler, ne kaftanlar, ne tugralar, ne sancaklar, ne yağlıklar, ne örtüler ve ne sayıya hesaba gelmez eşyâ işlemiştir.

⁂

Acabâ asırlardan beri usanmadan etrafına gözcülük eden ihtiyar çınar, yüzlerce senelerden beri komşusu olduğu minârelerden günde beş nöbet dinlediği Allahı Ekber sesine, insanların kulak verip vermediklerini de düşünür mü? Gerçi Âdemoğlu, gönüllere ve iz'anlara rah-

met gibi yağan bu sesi duyar hattâ tekrarlar; lâkin diliyle «Allah her şeyden büyüktür» derken, şehvet ve iptilâlarının kulluğunda can telef etmekle kendi kendini yalanlamaktan, riyâ ve şirk çukuruna körü körüne atılmaktan çekinmez. Amma gene de dilinin ucundan kaymış bir Allahu Ekber lâfzı, düşürüp kaybettiğimiz bir mücevher gibi, kim bilir hangi kıymet bilenin boynuna, hangi kıymetli gerdanlık olarak asılır kalır.

Beyazıd'ın çınarı, güvercin seslerinin ninnisiyle uykuya varırken, bu yakazalı uykusunda, belki de adeleleri gevşemiş, uzuvları istirahate varmış bir insan gibi, durmadan çarpan, dinlenmek nedir bilmiyen kalbiyle gene hayat seyrini yapar. Acaba onun nebâtî şuûru, tâ uzaklara, bir başka vatan köşesine gidip binâ ettiği câmie iftiharla bakan pâdişâha : «güzel, güzel amma yanında bir meyhane eksik..» diye hükümdarın ayyaşlığını yüzüne vuran bir gözüpekin, bir Allah saygısını kul korkusuna değişen bu serdengeçti ihtarını vakit vakit rüyâsında sayıklar gibi olur mu? Gene onun rüyâsının içine, boğazına geçirilmiş iple, taştan taşa süreklenen vezirler ve üç beş günlük ikbal hırsı ile, bu kan pıhtısına dönmüş zavallıdan boş kalan mindere davullu zurnalı alaylarla koşan mevkî ve mesned dîvânelerini de görür gibi olur mu?

Hele, ismi beş kere minârelerde dile gelen Muhammed Mustafa'nın, o her biri, medeniyeti dize getirecek misilsiz hükümlerine, taassub zinciri vurup kalebend eden menfaatçilerin kâbusuna da tutulduğu olur mu? İstişâre eden, tevâzû taşına baş koyan, kendinde kusur arayan, îcâd ederse itiraftan zevk duyan, iç âlemini olduğu kadar dış dünyâsını da ihmâl etmiyen bu Ulu'nun eşsiz bir feragat ve himmetle insanlık tarlasını sürerken, saltanat ve zulmü, anbarda böceklenmeye mahkûm bozuk bir tohum gibi, bu tarlaya asla ekmediğini, lâkin

ümmetinin kıyamete kadar cihana yetecek o mahsûlü taassub ve menfaat kurtları elinde yağmaya verdiklerini hiç düşünür de göz yaşı döker mi?

⁂

Belki de Beyazıd'ın çınarının hâlâ kulaklarında bir başka ses daha vardır: Nöbetçinin, yangın kulesinin çanaklığından yıldırım hızı ile aşağıya inen nâresi.

Kulede nöbet tutan gözcü, İstanbul'u pervane kanadı gibi kavurup kavurup cansız yere seren bir ateşin kanlı yüzünü görünce, ölüme kanıksamış bir mezarcı kayıtsızlığı ile, âdetâ müjde verircesine :

— Ağam! Bir oğlun oldu, gel de adını koy.. diye kule köşkünde bekliyen ağaya seslenir. Semt, mahalle, hattâ sokak tâyîninde asla yanılmayan ağa da, çırağı kadar kayıtsız bir edâ ile «filân mevki, filân mahalle ve filân sokak» diye hükmünü verdi mi, işte o zaman, aşağıda haberi alan köşklü nöbetçileri, tokalarını takar, harbilerini kapar, kimi Mercan Kapısı'ndan, kimi Taht Kapısı'ndan, kimi de Kaptan Paşa Kapısı'ndan, rüzgâr önüne düşmüş bir cisim süratiyle, âdetâ uçarcasına şehre dağılırlardı. Böylece de İstanbul geceleri, bu yangın haberleriyle bir kere çınladı mı, esasen kulakları kirişte bekliyen mahalle bekçileri, haberi, bir aksi sadâ gibi, gür ve kuvvetli sesleriyle bağıra bağıra dolaşmaya koyulur, o zaman da korku ve endîşe, şehrin kalbinde zonklamaya başlardı.

Fakat bir dördüncü sadâ aksi daha vardı ki, kuleden köşklüye, ondan bekçilere ve bekçilerden bütün şehre yayılan ses, denize atılan taşın gittikçe genişleyen halkaları üslûbu ile, insanlardan sonra hayvanlarda da son inkişâfını yaparak, mahalle köpeklerine velvele düşürür ve onları bir tehlike, bir şeamet kaygısiyle derin

derin uluturdu. Böylece de, köşklüsü, bekçisi ve köpekleriyle seslenen İstanbul geceleri, meraklı, üzüntülü, kuşkulu olarak, tek ve yekpâre bir vücut hâlinde ürperirdi. O kadar ki bâzan Malatyalı veyâ Çemişkezekli bekçilerin kaba tecvîdi ile anlaşılmaz hâle gelen haberi öğrenmek için kafesler sürülür, açılan pencerelerden uzanan takkeli erkek başları, bekçiye yakından kulak verir, ya da kapısının önünden geçerken sorup öğrenirdi.

Fakat insanoğlunun bu telâşında bir hodbinlik kokusu almamak kabil midir? Yangın çıkan semt, doğrudan doğruya alâkamızdan uzaksa, yüreğimize su serpilir ve basma kalıp bir «Allah defetsin!» temennisi ile, az evvelki telâşlı ve endîşeli rûh hâletinden sıyrılarak, tatil ettiğimiz konuşmamıza, bıraktığımız yerden başlar ve hayat tempomuzu mûtad seyrine koyardık. Öyle ya mademki ateş ne kendimizin, ne de bir akraba ve âşinâmızın civarında idi, şu halde el oğlu için telâşa ne lüzum vardı? Nerede o felsefe, nerede ikilik görmeyen o göz ki, kendi mülkünün yanmadığı haberini alınca, ettiği şükürden utanıp otuz sene tövbe ve istiğfar etsin.

Amma koca İstanbul! yazıktır, sana iftira etmiyelim. Zira bağrında, kendi canını, halkın canından ayırt etmeyen, belki üstün tutan ulular da dizi dizi!

⁂

Şehirde gündüz bekçiler bağırmasa da, gene köşklüler, âidat aldıkları evlere haber vermekle mükelleftiler. Yolda, bunların tozu dumana katarak koşanlarına bir «uğurlar ola!» demekle de şehir halkı yangının nerede olduğunu öğrenebilirdi. Şâyet soran kimse, köşklünün ağzından haberi almak için bu «uğur ola» parolasının şart olduğunu bilmez de, suâlini doğrudan doğruya soracak olursa, ocağının an'anesine edilen bu saygısız-

lıktan fevkalâde hiddetlenen köşklü, yalnız suâli cevapsız bırakmakla kalmaz, arkasında uzun bir ses izi bırakan yakası açılmadık küfürlerini sıralıyarak koşmakta devâm ederdi.

Gerçi Kaşımpaşa'da çıkan yangından Topkapılı'ya bir tehlike yoksa da, kancık bir düşman gibi, İstanbul'a gözbağıcılık ede ede aldanıp işini beceren bu âfetler, rüzgârın eline verdiği bir yanar tahta parçası, bir kızgın çivi ile üç dört mahalle aşırı elçi yollar, orayı da tutuşturur ve kol kol yayılıp genişliyerek İstanbul'un kanını günler ve gecelerce içer içer de gene doymazdı. Bu yüzden de zavallı şehri telâş ve ıstırabından dolayı acaba kim ayıplıyabilirdi? Belki nesiller değiştikçe bu afetler, efsaneleşip gerçeklik hüviyetini kaybedeceklerse de, şunu olsun unutmamalı ki, bir çoğu, kazadan ziyâde, korkunç bir kundakçılık, bir kasd eseri olan bu yangınlara İstanbul nelerini vermemiştir? Belki de bu ateşlerdir ki, şehri, kökü topraktan kurtulan bir ağaç gibi vakitsiz yere devirivermiştir.

Şehir, gene bu yangınların elile göçebeleşmiş, yersizliğin, şaşkınlığın, bir anda en azîz hâtıralarından, en basit varlıklarına kadar kaybetmenin ıstırâbı, cemiyet psikolojisini günübirlik istikaametlere sürüklemiştir.

Çocukluğumun Çamlıca'da geçen yaz mevsimlerinden bir çoğunda, İstanbul'un sanki toğrağın altından fışkıran bir yanardağ kesilmiş hâline kaç defâlar şâhit oldum. Sık sık parlayıp sönen üç beş saatlik değil, iki, üç gün, ateş kesilen İstanbul..

O zamanlar hemen tamâmen ahşap olan şehir için yaman bir «kundak» tehlikesi vardı. Evet İstanbul'un rûhunu da, maddesini de perîşan etmeği, mâzîsi ve îmânı ile arasına mesâfe koyup, onu soysuzluğa götürmeyi plânlaştıran yabancı teşkîlâtın bu gaayeyi tatbik alanına koyacak komiteci ruhlu fedâileri vardı. Zaman za-

man ele geçseler de, yakalarına yapışan zayıf pençeden ne kadar da ucuz kurtulurlardı.

Oldu olası, uyku taklidi yaptığı halde, uyumayan bir çocuk gibi, her dâvâda aldanmış görünen umûmî efkâr, bu kundakçılığın derin ve şümûllü hedefini tâyinde yanılmıyordu. Amma bir fabrikasyon geçirmemiş ham ve iptidaî madde gibi, bir bütün hâlinde teşkilâtlanmamış olduğu için, kanaatini ve hükmünü, ancak kendi içinin kürsüsünde, gene kendine bağırmakla kalıyordu.

*
**

Muhakkak ki Beyazıd'ın çınarı, yangın söndürmekten ziyâde, zamânın beden eğlencelerinden, iddiâlı zevk ve gösterişlerinden, çoğu da çapul alışkanlığından doğan tulumbacılığın çeşitli rekabet sahnelerine şâhit olagelmiştir.

Bir yangın haberi alır almaz Kasımpaşa'dan, Çeşmemeydanı'ndan, Silivrikapısı'ndan, Aksaray'dan, Kadırga'dan, Firûzağa'dan, Tophâne'den hulâsa İstanbul'un tekmil tulumba merkezlerinden kalkan takımlar, birbirlerini geçmek hırsı ile ok gibi ileri atılırlarken, yolları üstünde her zaman sandık seyretmeye çıkmış meraklılar bulunur ve takımlar, bu yer yer toplanmış kümelerin önünden, gözkesilmiş bir jüri karşısındalarmış gibi, adımlarının ritmini şaşırmadan, sandığın tepeliğini oynatmadan, mehâretlerini göstererek süzülüp giderlerdi.

Şâyet takımlardan biri kasten nizâ çıkarmaya sebep olacak yol kesme, köşe başı tutma, lâf atma, takım kovalama gibi bir harekette bulunacak olursa, ya hırcılar işe karışarak takımlar birbirlerine girer, ya da bir taraf, ötekini, dört ağa ve bir reisten ibaret olan tulumbacı meclisine şikâyet ederdi. O zaman meseleyi ağalar ele alır, dâvâcılarla dâvâlıları dinler ve temyîzi olmayan hü-

kümlerini verdiler mi, suçluya, cezâsına boyun iğmekten başka yapacak iş kalmazdı.

Çok defâ bu şehir uşaklarının, mahalle terbiyesiyle kaldırım üstünde büyümüş bu daltaban külhânîlerin aralarında paşazâdeler, kalem efendileri, mektep medrese görmüş kimseler de bulunurdu. Bunlar da ötekiler gibi bir yangın haberi aldılar mı, ister işlerinin başında, ister sıcak yataklarında olsunlar, hemen fırlar, başta keçe külâh, sırtta beyaz fanila, bacakta dizlik, takımlarına katılıp sandığın esneyen kolları altına girerlerdi. Bunlardan, reislik, öncülük, fenercilik, boruculuk edenlerin, tulumbacılık târihinde yekûnu hiç de küçümsenecek gibi değildir.

Sandıkların her birinin, geçiş esnâsında mütehassıs seyirciler tarafından hükümlenip, amatörler meclisinde günlerce kâh medhedilerek, kâh hicvedilerek ele alınması, o zamanın eğlencelerindendi :

— Aksaraylı Halid yakında kendini tefe aldıracak, işi pek bozdu.

— Sen onu bırak, Mantar Ali'yi takımdan atmazlarsa işler çok kötüleyecek; azametinden tâlimlere kulak asmaz oldu.

— Onun ne dik kafalı olduğunu asıl ben bilirim; burnu yere düşse kibirinden eğilip almaz.

O zaman tulumba tâlimleri, ocağa bağlı olmanın en esaslı şartlarındandı. Takımlar, vücûdü hamlıktan koruyan bu ekzersizleri aslaa ihmâl etmez ve muntazam zamanlarda adâlelerini işletmeyi vazîfe bilirlerdi.

Yangından sonra aynı mevzu başka kafadarlar arasında başka renk alır, gene türlü tefsirlere yol açardı :

— Doğrusu Çeşmemeydanlılara diyecek yoktu. Tulumbanın tepeliğini kıl kadar oynatmadan bir geçişleri vardı ki, hani takım, havada uçan kuş gibi kayıp gitti.

— Onların ustası Vefalı Osman Bey'dir.

— Deme..

— Haberin var mı, Çardak Mehmed tâlimden sonra terli terli maşrapayı ağzına dayamış da midesinde yara açılmış.

— Vah yazık, tığ gibi delikanlı idi; artık koşamaz.

— Canım bu iş te, iş mi? Sâde benim bildiğim kaç yiğiti yıkıp götürdü. Eğer babam vaktinde gözünü açıp «bir daha tulumbaya gidersen, hakkımı helâl etmem» demeseydi, belki ben de saçım sakalım ağarmadan göçüp giderdim..

Yangın söner, takımlar yerli yerine dağılır, ne ki İstanbul'un havası, kuleden bağıran sesin, kim bilir kaçıncı aksi sâdası ile son bir ihtizâz daha yaparak kaybolur ve nihâyet hiç bir şey olmamış gibi, yeni bir vakaya kadar, şehir mûtâd sükûnuna dalardı.

*
**

Gün görmüş, safâlar sürmüş, çileler doldurmuş, hakaretlerin, zilletlerin olduğu kadar iltifatların heyecanlarına da kanıksamış olan ihtiyar çınarı, sanki İstanbul'un temsilî âbidesi imiş gibi, asırların tecrübeleri, kendini, yalnız kendi nazarında küçük düşürmekten korkan bir ruh asâleti ile başını hâlâ dimdik tutarken, daha neler görmüş neler öğrenmiş ve neler unutmuştur, bilinmez. İnsanoğlu bile yeniden ve eskiden kazandığı intibâları, sırasında hazmedemez, tasnif ve terkip edemezken, hele kışın soyunup yazın giyinen ihtiyar bir çınar, bize daha neler hatırlayıp söyleyebilir? Belki de hakîkaten cehlin başı unutmaktır. Üç beş yılın ardında kalmış bir hâtırayı, bâzan kolaylıkla, bâzan bir tedâinin yardımı ile hatırlıyabildiğimiz halde, çok defa da bütün araştırma ve kurcalamamıza rağmen onu tamamen kaybolmuş, silinmiş bulurüz. Hâfızasının selâmetine tasarruftan bu derece uzak olan insanoğlu, yakın mâzîsini bile

böylece sislerle peçelenmiş müphem imajlar hâlinde seçmeğe uğraşırken, hele asırlarca, ayak bastığı noktada ömür tüketmeye mahkûm edilmiş nebâtî bir varlıktan etrâfını görüp gözetlerken, bâzı bâzı gözünü dışarıdan içeri çevirip, madde ile mânâyı birbirine karıştırması beklenebilir mi ki bunu, hilkat boyunca beşer bile yapamadı. Eğer bu yolda gayret ve himmet sarfeden bir ulu gördü ise, gülüp dudak büktü. Evet o beşer ki, her şeyi düşündü, her işe vakit buldu, fakat içine, içinin sırları köşesine bakmaya ayıracağı zamanı israf saydı. Yeryüzünde kudret, kuvvet, şan ve azamet kazandı; amma iç düşmanlarına karşı kuvvetli olmaya lüzum görmediği için en ummadığı zamanda onlardan birinin hançeri altında can verip gitti.

Hayat patırtısı başına vuran insan, karmakarışık seslerin gürültüsü ortasında, yüreğinin velvelesini işitemedi. Böylece de kendine en yakın olan kendi feryâdına bîgâne geldi, bîgâne gitti. Belki birbirini zıd fikirlerle toslayıp dâvâdan dâvâya düşen beşer, şu savaştan ganimet olarak bir çift câriye elde etti: İlim ve fen.

Fakat o câriyeler ki sadakatsız çıktılar, efendilerinin selâmet ve huzurunu sağlayacakları yerde ona, kendini unutturacak gaflet şerbetini ezip ezip içirdiler ve yalnız kendi muhabbet ve ülfetleri zincirine bağladıkları bu zavallıdan aklı selîmi kapıp yerine hırs ve gaflet hediye ettiler. Netîcede, ettikleri madde hizmetine karşılık, açtıkları ziyan, bir rûh iflâsı oldu.

Ey kocamış ihtiyar çınar! Sana çok sordum ve öğrendim. Amma sorgularımı maddeden mânâya çevirip nereden gelip, nereye gittiğimizi sormaya utanırım. Zîrâ bunun cevabını, biz insanlar henüz kendi kendimize bile vermiş değiliz.

SÜLEYMÂNİYE

Akşam vakti güneş, batmaya yaklaşıp da altın parmaklarını bulutların saçlarına soktu mu, Süleymâniye âbidesi de, bütün gün, içinde kavrulduğu ateşten elbisesini çıkarıp akşamın mor ve yumuşak kaftanını giyer. Bu saatlerde onun muhteşem vücûdü o kadar heybetlidir ki, aşkı ile alâkası olmayan, her şeye yabancılık duyan bir sevdâlı edâsıyle dünyâdan el etek çekip mânâlı bir sükûna gömülür.

İstanbul'un bağrından fışkırmış, bu toprağın, bu suyun, bu havanın ve ölçüsüz bir dehâ ve zevkin infilâkı olan bu dilsiz Şark sultanı, yere gömülüşünün üstünden asırlar geçtikten sonra bile boy atmakta devâm eden, biraz daha köpüren ve yeni yeni gelişmeler gösteren bir tohummuş gibi, kocamayan dâvâsını dilsiz dili ile gözlerimizin önüne serer.

Akşam ezanını Tiryaki Çarşısı'nın kahvelerinde bekleyerek birbirleriyle yârenlik eden küme küme, sınıf sı-

nıf halk, onun kurşundan deriye bürünmüş kubbesi altına koşmak için, lâfzı ile mânâmıza, mûsıkîsi ile maddemize seslenen dâvetçinin çağırışını bekler.

Minâreler, fikir ayrılıklarını sükûnla seyredici şaşmazlar misillû, dâimâ aynı terâne ile dile gelip, bekleşen halk, üstlerine abanan kubbelerin altına toplandığı zaman da, câmi, kalabalık cemâatiyle için için kaynaşmasına rağmen, yürek dağını gönlünde gizlemeyi bilen bir âşık kadar sâkin, heybetli istiğrakına dalardı.

Bu kubbelerin altına kimler dolup boşalmaz? Cenneti göklerin üstünde, cehennemi ise yedi kat yerin altında sanan ve birine erişmek, ötekinden de yakasını kurtarmak için hazin hazin telâşlanan âbid, bunların ikisinin de yeryüzünde, hayır hayır kendi gönlünde olduğunu kabûl etmiş âşıkla aynı safta durur, aynı zemîne secde eder, fakat aralarında hayatla ölüm kadar gayrılık vardır.

Zâten dünyâ, yalnız bir câmi kubbesi altında mı ayrılık ve gayrılıklarını meydana koyar? Belki o kubbe altı, bu ayrılık ve gayrılık çekişmelerinin uyuşma ve yatışma temrinleri yaptığı bir tâlim meydanıdır ve insanoğlu, orada elde ettiği temkin ve salâbeti günlük hayat sahnesinde de kullanmaya çabalar.

Hayat sahnesi.. Birbirleriyle boy ölçüşen dağınık ve zıd fikirlerin at koşturduğu, süngü süngüye geldiği kanlı meydan..

Bakarsınız bir kafada, yanıbaşındaki halîm selîm komşusunu kündeden atmak için, sinsi sinsi tezvir plânları hazırlanırken, belki o anda halîm selîm komşusunun düşüncesinde bu müzevvir âşinâya yardım fikirleri gelişmektedir.

Bakarsınız bir bedbaht, kendini zorlıyarak ısmarlama vatan şiirleriyle hamâset destanı karalamaya uğraşıp mevkî ve mesnet hülyâları içinde tatlı tatlı gerinir-

SÜLEYMÂNİYE

Akşam vakti güneş, batmaya yaklaşıp da altın parmaklarını bulutların saçlarına soktu mu, Süleymâniye âbidesi de, bütün gün, içinde kavrulduğu ateşten elbisesini çıkarıp akşamın mor ve yumuşak kaftanını giyer. Bu saatlerde onun muhteşem vücûdü o kadar heybetlidir ki, aşkı ile alâkası olmayan, her şeye yabancılık duyan bir sevdâlı edâsıyle dünyâdan el etek çekip mânâlı bir sükûna gömülür.

İstanbul'un bağrından fışkırmış, bu toprağın, bu suyun, bu havanın ve ölçüsüz bir dehâ ve zevkin infilâkı olan bu dilsiz Şark sultanı, yere gömülüşünün üstünden asırlar geçtikten sonra bile boy atmakta devâm eden, biraz daha köpüren ve yeni yeni gelişmeler gösteren bir tohummuş gibi, kocamayan dâvâsını dilsiz dili ile gözlerimizin önüne serer.

Akşam ezanını Tiryaki Çarşısı'nın kahvelerinde bekleyerek birbirleriyle yârenlik eden küme küme, sınıf sı-

nıf halk, onun kurşundan deriye bürünmüş kubbesi altına koşmak için, lâfzı ile mânâmıza, mûsıkîsi ile maddemize seslenen dâvetçinin çağırışını bekler.

Minâreler, fikir ayrılıklarını sükûnla seyredici şaşmazlar misillû, dâimâ aynı terâne ile dile gelip, bekleşen halk, üstlerine abanan kubbelerin altına toplandığı zaman da, câmi, kalabalık cemâatiyle için için kaynaşmasına rağmen, yürek dağını gönlünde gizlemeyi bilen bir âşık kadar sâkin, heybetli istiğrakına dalardı.

Bu kubbelerin altına kimler dolup boşalmaz? Cenneti göklerin üstünde, cehennemi ise yedi kat yerin altında sanan ve birine erişmek, ötekinden de yakasını kurtarmak için hazin hazin telâşlanan âbid, bunların ikisinin de yeryüzünde, hayır hayır kendi gönlünde olduğunu kabûl etmiş âşıkla aynı safta durur, aynı zemîne secde eder, fakat aralarında hayatla ölüm kadar gayrılık vardır.

Zâten dünyâ, yalnız bir câmi kubbesi altında mı ayrılık ve gayrılıklarını meydana koyar? Belki o kubbe altı, bu ayrılık ve gayrılık çekişmelerinin uyuşma ve yatışma temrinleri yaptığı bir tâlim meydanıdır ve insanoğlu, orada elde ettiği temkin ve salâbeti günlük hayat sahnesinde de kullanmaya çabalar.

Hayat sahnesi.. Birbirleriyle boy ölçüşen dağınık ve zıd fikirlerin at koşturduğu, süngü süngüye geldiği kanlı meydan..

Bakarsınız bir kafada, yanıbaşındaki halîm selîm komşusunu kündeden atmak için, sinsi sinsi tezvir plânları hazırlanırken, belki o anda halîm selîm komşusunun düşüncesinde bu müzevvir âşinâya yardım fikirleri gelişmektedir.

Bakarsınız bir bedbaht, kendini zorlıyarak ısmarlama vatan şiirleriyle hamâset destanı karalamaya uğraşıp mevkî ve mesnet hülyâları içinde tatlı tatlı gerinir-

ken, kıyamete kadar, değil mevkî, eteğine bir kara mangır fırlatılmayacağını bilen hakîkî şâir, para tokmağının kakmadığı saf şiir kapısından, dünyâya ölmez eserlerini uğurlar.

Bakarsınız, kudret ve azimle parıl parıl yanan zekâlar vardır; amma bir taraftan da ihtiraslarından yakalanmış bu yarım insanlar, aklı küçük düşüren hırslarının avucu içinde gün günden bayağılaşırken, beri tarafta sınır bekleyen bir nöbetçi vekarı ile asilleşmiş çalımsız fedâîler, sonu ölümle bitse de gözledikleri gayenin başından hiç bir ihtirâsın pençesiyle sökülüp uzaklaştırılamazlar.

Bakarsınız, baldırı çıplak fikirlerinin peşine körükörüne takılmış kafileler bulan adam, «insanları kandırmak ne de kolaymış» diye şımarıp, fikir dalâletinin bayrağını rast geldiği cemâatin ortasına dikerek alabildiğine fütûhâtına devâm ederken, insaf, şuûr ve selâmetin yolunu gösteren âkil kişi, bu yolun câzibesine, kehrübâya giden saman çöpü kadar olsun bir rağbet ediciyi zor ele geçirir.

Bakarsınız, rehberdirler; baştırlar; ulu ve önden gidicidirler; amma peşlerine taktıkları beşer kümelerini çamura saplanıp helâk olmaktan kurtaramazlar; kurtaran hakîkî ulular ise, kuyruğun son kılı olmak basiretini gösterip göze çarpmayacak köşelerde gizlenirler.

Hûlâsa dünyâ sahnesi, birbirine benzemeyen oyunları, birbirinin zıddı olan renkleri, kokuları, şîve ve âhenkleriyle gözbağcılığında devâm edip dururken, kendisine bu muazzam sahnenin bir köşeciği nasip olan İstanbul da, kâh Devleti satan, kâh Devlete satılan kimseleri, hüneri hayranlık basamağına çıkaran sanatkârları, bestesine vecdin kapılarını açtıran mûsıkîşinasları, mısrâlarına aşk kudreti koyan şâirleri, gittikleri yere dünyâlarını götüren kâmilleri, serdengeçtileri, eyyam

ağaları, dalkavukları, hovardaları, ayyaşları, serserileri, binbir dâvâ, binbir iddiânın sert ve devamlı akışı ile bir sel yatağı gibi durmadan hırpalanır, çehre değiştirir olmuştu.

Dünyâdan kendisine bir köşecik nasip olan İstanbul ve İstanbul'dan kendisine bir kıyıcık çalmış olan Süleymâniye'yi ise, bundan kırk sene evvel o sel ne husûsî bir tertîbe sokmuştu.

Henüz bu semtte, şehrin diğer kıyı ve köşesinde olduğu gibi, tavan aralarına atılmış, sandık odalarında unutulmuş, yüklerinde, dolaplarında bırakılmış baba ve dede yâdigârlarına rastgelmek mümkündü. Gerçi kırk sene evvel, bu baba ve dede bergüzârı olan ceviz çekmeceler, gülyağı şişeleri, karıncaboynuzları, abanoz, mercan, sedef kaşıklar, çatmalar çevreler, akşam olup oyunları sona eren çocuklar gibi, henüz dağılmamış, baş başa ve meşveret hâlinde idiyseler de, ergeç ayrılacakları zamânın yaklaşmasından duyulan hisle mahzun ve mütevekkil bekleşmekte idiler. Hâlbuki, zevkli bir yorgunlukla gününü bitiren çocuk, dağılsa da ertesi gün tekrar baş başa gelip yeni ve daha heyecanlı bir oyuna başlayabilirdi. Bozguna uğrayan mâzî hâtıralarının ise, ne çekilecek bir köşesi, ne sığınacak bir çatısı, ne koruyacak bir hâmisi kalmıştı. Bu muhteşem hazîne, ancak ve ancak pazarların, bedestenlerin dişleri arasında öğütülüp bir daha ayrıldıkları sandığa, sepete dönmemek üzere birbirlerinden uzaklaşıp kaybolmak gününü hazin hazin bekleyici idiler.

Artık bu sıra sıra kafesli evlerden çoğunun kadını, yıllardır İstanbul'un bir çok semtlerinde baş kaldıran müşterek bir istihfafla topyekûn mâzîden hoşlanmıyor, gelenekleri benimsemiyor, evinden sıkılıyor, kendi çatısı altında kendine iş ve zevk icâd etmeye lüzûm görmüyor, çoktan kalkan bez tezgâhları, çoktan tavan araları-

na sığınan kasnaklar, çoktan adı unutulan hünerlerden artakalan bu yarım yamalak kadın, hislerinde ve fiillerinde açılan boşluğu, değerleri şüpheli, belki de tehlikeli kıymetlerle doldurmaya can atıyordu.

Her gün eline gazete alıyor, fakat siyâsî ve içtimâî anlayışı yok denecek kadar sathî olduğundan, gözleri sâdece zâbıta ve günübirlik havâdislerin üstünde duruyor, bunlardan İzmir dağlarında türeyen eşkiya reisi Çakırcalı'nın saymakla tükenmeyen şakâvet maceralarını ve şehirdeki kazalar, ölüm doğum haberleri gibi hafif havâdisleri okuyorsa da, asıl bu haberin Avrupa'dan gelenlerini, meselâ bir Madam Kayyu - Mösyö Kalmet dâvâsını yerli hikâyelerden daha heyecanla tâkîp ediyordu. Edebî seviyesine gelince, Fuzûlî'yi, Nâilî'yi hiç anlamıyor. Fikret'i, Hâmid'i ağır buluyor. Fitnat Hanım kimmiş bilmiyor; Leylâ Hanım'la, Nigâr Hanımı birbirine karıştırıyor. Buna karşılık tercümelere, hele mâcerâ romanlarına bayılıyor, Hüseyin Rahmi'yi de hayâtı ciddiye almadığı için beğeniyor, kaçamak Beyoğlu gezintilerinde ise, kendinden vermek suretiyle hayli zararlı mübâdeleler yapıyordu. Her fırsatta yakasını mâzînin elinden kurtarmaya çabalayan bu kültürsüz kadın, bir yabancı hars tuzağına düşürüldüğünün asla farkında olmayarak, müdâfaasız, zayıf ve techîzatsız olduğu hâlde, Garb dünyâsının dâvetçilerine, onların ikram ettikleri zehirli şerbetlere sevinçle uzanıyor ve bu taklidciliğin adına, onların seslerini aksettiren şuûrsuz bir dağ gibi : Medeniyet.. diyordu.

Mâzî, eğer anbarda yıllandırılmış bir tohum gibi, hâl tarlasına ekilmezse, ondan ne çoğalmak, ne de istifâde beklenebilirdi. Bizim yanlışımız da buydu işte. Bir zümre, yalnız geçmiş ile nafakalanmak, onu karanlık ve küflü bir mahzende muhâfaza etmek tarafını tutuyor, bir başka zümre ise bu tohumu topyekûn çöplüğe devirmek ve

çeşnisine yabancı olduğumuz bir başka tohumu elde etmek iddiâsını kuruyordu. Ne çâre ki mâzîyi hâle aşılamak ve bu izdivâcın taze mahsûllerini devşirmek teşhîsine kimse yanaşmıyor ve böylece de koskoca bir târih, iki arada kalan evlâtlar perîşanlığı ile heder olup gidiyordu.

⁂

Maamafih bu semtlerde, kırk sene evvel, büsbütün kaybolmamış bir cemiyet şuûruna ve âdetlerimizden de henüz yaşayanlarına rastgelmek mümkündü. Yanında biriktirdiği taşları teker teker göle atan bir çocuk eli gibi, meçhûl bir kuvvet henüz bunları tâne tâne savurup yok etmemişti. Meselâ her mahalle, belki de her sokak, Hicaz'a gönderdiği bir ferdini, kapısı yeşile boyanmış ve içerisi geleneğe göre bezenip hazırlanmış bir evde heyecanla beklerdi. Hacı tehniyesi denen bu hac dönüşü merasimleri ise, şehrin belli başlı şenlik vesîlelerindendi.

İlâhîler, tehlil ve tekbîrlerle karşı çıkılan bu büyük seyyah, evine götürülüp bırakılır, o da bir kaç gün dinlendikten sonra, mevkiine ve kesesine göre dostlarına bir ziyâfet hazırlardı. Öyle ki çok defâ bu toplantılar, düğünleri gölgede bırakacak kadar tantanalı olur ve hacının evi bir misâfir akını ile dolup boşalırdı. Hacı tehniyelerinin bir husûsiyeti de, dâvetlilerin aynı zamanda hacının getirdiği hediyelerle îzâz edilmeleri idi.

Sokak kapısından, misâfirleri ellerinde gülebdanlarla karşılayan genç kızlar, üstündeki eşyâ saymakla tükenmeyecek bir sofranın başına kadar götürürlerdi. Masanın ortasında, şeker şerbeti ile dolu billûr bir kâse ve etrafında dâvetlilere bölüp vermek için gene billûrdan küçük çanaklar, boynuz, abanoz, sedef kaşıklar ve hacılokumları bulunur, isteyenin istediği kokudan ala-

bilmesi için gülyağı, miskyağı ve hacıyağı hokkalarının yanında fildişi hilâller hiç unutulmazdı.

Ya hediyeler, gene bu sofranın üstünde, hısıma akrabaya, eşe dosta dağıtılmak üzere sıralanmış bu Hac hâtıraları ne sevindirici idi. Şerbetler içip, güzel kokular süren misâfirler, sofranın üstündeki eşyâdan hangisini isteyeceğini, hangisinde karar edeceğini bir türlü kestiremez, gümüş bilezikler, mercanlı yüzükler, deniz böceklerinden yapılmış gerdanlıklar, akîkler, tesbihler, sürmeler, kınalar, minicik altın sânuberler..

Hacı tehniyeleri bâzan yemekli de yapılır, hattâ günlerce devâm edeni olurdu.

*
**

Sonra Kandil geceleri de İstanbul'un günlük çehresini değiştiren vesîlelerdendi. Bu gecelerde, günâh damgası yemiş her türlü hareketlerden sakınılır, bu sakınma ise, başı boş hislere nezâketli bir ihtar, ihmâl edilmiş rûha da bir nevi tenbih olurdu; hudutsuz ihtiraslar duraklar, dargınlar barışır, içki içilmez, kumar oynanmaz, eğlenti yapılmaz, küçükler büyüklerin ellerini öper, büyükler küçüklere hayır duâ eder, hûlâsa tövbe ve nedâmet, gaflet meydanında koşan beşeriyetin yolunu keser ve ona, kısa da olsa, bir dinlenme fırsatı verirdi.

*
**

Bir esnâf, tâcir ve memur semti olan Süleymâniye'nin bir de Divitçiler Çarşısı vardı ki, sırtlarını câmiin avlusuna, yüzlerini Tiryaki Çarşısı'nın kahvelerine döndürmüş bu kırk küsur dükkân, yalnız İstanbul'a değil, bütün memlekete o birer sanat hârikası olan pirinç, gümüş, abanoz divitleri hazırlardı. Medreselinin hem mürekkebini, hem de kalemini yanında taşımasını sağlayan

divit, sırasında talebe kavgalarında da işe yarar, bir sebeple öfkesi başından aşıverdi mi bunu, belindeki kuşağından çekip arkadaş kafasına da indirdiği olurdu.

Süleymâniye'de bir de Dökmeciler denen kaba sanatkârlar çarşısı vardı. Yüzü gözü kirli bakımsız çocuklar gibi bir sıraya dizilmiş bu isli, dumanlı dükkânlarda kazanlar kaynar, kalıplar hazırlanır, tesviyeler yapılır, döküm çapakları temizlenir, yüksek hararetli potaların içinde su kesilmiş maden parçaları kalıplara dökülerek dondurulur; sanki bir aşk ateşinin tesadüfü lûtfu ile erimişken, yeniden beşeriyet icablarının soğuk havasında katılan kimselerin âkıbeti ile, bu madenler de, demirse demir, çelikse çelik, tunçsa tunç olup kalırdı.

*
**

Süleymâniye'nin bir de sakalını medrese mantığının eline vermiş «Bâb-ı Meşîhât» ı vardı. Ağa Kapısı olmaktan çıkıp, Şeyhülislâm Kapı olduktan bu yana da, imparatorluğun dört bucağına yayılan ve zaman zaman da yakasını siyâset dolabına kaptırmış fetvâlar hep o merkezden etrafa dağılmıştı. Bu makama, vakit vakit aklı selîm ve duygu samîmiyeti ile mücehhez kimseler oturmuşlarsa da, gene burası çok defa, sığ düşüncelerin, menfaat kaygıları, şahsîyetsizlik illetleri ile korkaklar, beceriksizler ve bîçârelerin elinde bir yaşayan hatâ gibi çok defâ yanlış iş görmüş ve yanlış yol göstermiştir.

Medreseler açan, câmi dersleri verdiren, hâfızlar, vâizler yetiştiren, Arabın anlamadığı Arabça için, yirmi sene çömezlik ettiren Bâb-ı Meşîhat, her türlü ruh âfetinin bir türlü devâsını işâret eden islâmî irfana, ne yazık ki zaman gelip sırt çevirdi.

Gene bu kapı, (Dâr-ül Hadîs) medreseleri açtı ve «Hadîs» i, başlı başına bir ilim olarak kabul etti. Halbuki îman samîmiyeti ile kabûl edilen bir tek Hadîsin

bile, bir hayatın düzeni olmaya elverdiğini idrâk edip, bunu nefsinde isbat ve icrâ eden bahtiyarları çoklukla yetiştirmedi. Evet Hadîs'e bir ilim dedi; ne yazık ki bu ilmin tatbik sahası kendi varlığı olduğunu bilemedi. Din adına kisve giyen, din ilmini meslek ihtiyar eden adamın yerinde saymasını, düz ayak fikirlerin kapısında nöbet tutmasını, zaman ve mekân ölçüleri başını alıp giderken, köstekli ayakla geriden topallamasını da yasak eden, gene o Hadîs'lerin geniş, yumuşak ve sonsuz düşünceli sâhibi iken, Bâb-ı Meşîhat, ne vakit fikir adına bir cereyan uyanır gibi oldu ise, başına «ictihat» sopası ile vurup sersemletti ve sindirdi.

Şüphe ve arayıcılık, beşerin yaradılış gayesi, yaradılış illetidir; hattâ bu yüzden en yakınındaki hakikati koyar, uzaklarda ve meçhullerde bunun üstününü bulmak için didinir. İçtimâî, ahlâkî ve felsefî mesleklerin bünyeleşmesi de gene onun arayıcılığının bir netîcesi sayılmaz mı? Amma ters, yanlış ve dolaşık yollardan da olsa, hazır ve cömert bir ikramın, önüne kadar getirdiği bir hakîkate baş çevirir de, onu, kendi tecessüsü ve kendi bilgi vâsıtalariyle elde etmekten hoşlanır.

İşte medrese mantığı, beşerin bu yaradılış ibrâmına hürmete, küfür dedi. Böylece de bir yanda felsefe ve ilim dünyâsı, bir tarafta madde ve keşifler dünyâsı alabildiğine koşup dururken, taassub ve inadı, iki kıyâmet şâhidi zanneden şekilci din adamı, ne yazık ki, ilim ve fen dâvâsı güdeni olduğu kadar, gittiği yere dünyâsını götüren ve sırtında hiç bir kaydın yükünü taşımayan gönül ehlini de taşlamasını unutmadı. Amma ne yazık ki bu arada din, kabahatin kendisinde olmayıp, din adamı geçinende olduğunu söyleyenden mahrum, bir üçüncü sınıfın, bir dinsizler zümresinin çomağına çelik olup kaldı.

*
**

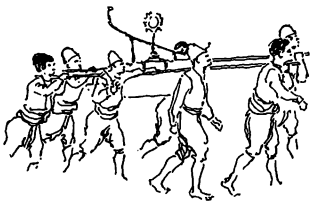
Ey, söz topunu İstanbul ufuklarından uzağa kaçıran kadın! Çabuk ona bir sille vur ve tekrar Süleymâniye semtinin ortasına düşür. Zaten şu Âdemoğlunun dilinde, iğri doğru türlü vasıflar kazandın, bir de kızıp, mızıkçı demesinler..

Dönelim, tekrar Süleymâniye'ye dönelim.. gündüzünü seyrettiğimiz bu levhanın bir nefes de gecesi içinden geçerek, topumuzu, arkasından koşarak bir başka semte fırlatalım.

Gece hayâtı bilmeyen İstanbul'un bu köşesi, tabîatı taklîd eden bir sâdelikle, çiçekler ve kuşlar misillu dinlenmeye varmakta çok acele ederdi. Akşam karanlığı çöküp de ancak yatsıya kadar Tiryaki Çarşısı'nın kahvelerinde yârenlik eden civar halkı bir kere evlerine dağıldı mı, mektepleri medreseleri, câmileri, mescidleri, dükkânları, evleri ile koca Süleymâniye soyunmaya vakit bulamadan uyuyakalan yorgun bir han yolcusu gibi, gözlerini yumar ve gökyüzü, İstanbul'un diğer semtlerini olduğu gibi, burayı da yıldızdan gözleriyle derin derin seyre dalardı.

SANDIKBURNU

Solukları duyulmadan, ağır uykusu içinde gevşemiş İstanbul'un köşesinde bucağında, kabına sığamayan bir ayyaşlar ve akşamcılar gürûhu vardı ki, bunların, evlerine dönüş zamanları belli olmaz, uyuyan şehrin sokaklarında kâh duvarlarla konuşur, kâh kaldırımlarla hâlleşir, kâh fenerlerle sarmaşır, on dakikalık yolu bir saatte geçip, çok defâ soğuk ve karlı mevsimlerde başı gocuğunun içinde, mahalle mahalle dolaşan bekçilerin yardımı ile kapılarından içeri bırakılırlardı.

Bunlar nerede ve nasıl içerlerdi? Balıkpazarı'nın koltuk meyhâneleriyle bağdaşamayan, Galata'yı, Beyoğlu'nu sona saklayan, ya da ayakta çakıştırdığı ile istim alamayan sarhoşların çoğu bir boy Sandıkburnu meyhânelerine dalmadan olamazlardı.

Fakat şu anda biz, oraya gitmek için Sultan Ahmet'ten geçsek ne olur? Onun için ki İstanbul'un bir geçmiş zaman tablosu, şimşek aydınlığında görülüp kaybolan bir manzara kadar olsun, karşımıza serilsin. Ta şanlı bir tefelsüfle :

Bûm növbet mîzened der kündebi afrasiyâd
Perdedarî mîküned der kasrı Kayser ankebûd

Diyen dudağın hüzünle karışık şevketi, ölüler arasında erguvânî çizmeleriyle sırma işlemeli kartal armasından tanılabilen İmparator Dragases'in kanlı cesedi bir kılıç parıltısı gibi çakıp geçsin.

Hemen dâimâ siyâsî ve târihî vukuâta sahne olmuş sinsi ve kurnaz Atmeydanı, zarîf ve muvaffak olmuş bir rekabet hissi ile Ayasofya'nın yanıbaşında yükselen Sultan Ahmet Câmi'ine, saklanbaç oynar gibi Topkapı Sarayı'na doğru gizlenen Üçüncü Ahmet Çeşmesi'ne rağmen, hâlâ mezhep ve saltanat kavgalariyle son nefesini veren Bizans'ın fosillerini hatırlatır.

İşte meselâ, belki de çocukken dadımızın elimizden tutup, anasına babasına karşılık verdiği için taş kesildiğini söylediği Teodos Dikilitaşı'nı, hâlâ ürkerek seyredersiniz. Belki gene bu dilsiz yabancının yanıbaşındaki burmalı sütûn için de, çocukluğunuzdan kalma bir hâtıranız olmasına rağmen hâlâ birbirinize ısınamamışsınızdır. Eğer bu meydanla bir gûnâ ilişiğiniz yoksa bile, târihler boyunca zaferle hezîmetin, kanla ıstırabın mutlaka el ele verip at başı gittiğini hatırlamamak kabil midir? Kazan kaldırmalar, şerîat isterükler, isyânlar ihtilâller, hiyânetler, cinâyetler, bir yandan da atiyeler, ulûfeler, ihsanlar, ikramlar ve bâzan da şenlikler, alaylar, kılıç kalkan, kement ve ciridler, hep bu sahnenin içinde oynanmış oyunlar değil midir? Hele zaman zaman saray duvarlarını zorlayıp delen ve pençesini hükümdarların, şehzâdelerin boğazına geçiren ihtilâlin eli hep bu meydandan kopup gelmemiş midir?

Ya saraya, ya târihin bu çözülmez kördüğümü üstüne bir an olsun elimizi sürmeğe vakit ayırsak mı dersiniz? Yok, yok.. lûtfedip izin verin de o gene, hıçkırıklarını yorganı içinde boğan bir çocuk gibi, kendi kendine ağlayıp söylenmekte devâm etsin. Şâyet bu sesi dinlemek endîşesi ile boş bulunur da döşeğinin yanına çökecek

olursak, günler geceler birer soluk gibi geçer de, o gene asırlar boyunca çektiklerinin ve çektirdiklerinin masalını anlatıp tüketemez. Hem târih denen kocamış dostun hayat serencâmları, beşer kümelerinin ne ibret gözünü açmış, ne basîretini cilâlamış, ne kulağından gaflet pamuğunu çekmiş, ne idrâkini insafla parlatmış ne de muhakemesine düzen vermiştir. Eteği târih çivisine takılan insanoğlu, onu sâdece bir ilim olarak bellemiş ve hikâye olarak da dinlemiştir.

Öyle ise biz de şu anda adımlarımızı açarak Topkapı denen o vukuât mahşerini atlayıp sâhile inelim..

Sâhil denince, bir zamanlar Topkapı Sarayı'nın etekleriyle, bu kıyıların mâmûr, âbâdan bahçeleri içine oturtulmuş köşkleri düşünmemek elden gelmiyor. Yarı gravürlerin, yarı vak'anüvislerin himmetiyle ancak isimlerini duyup cisimlerini yâdedebildiğimiz bir sanat ve mîmârî zaferini âbideleştiren bu köşkler, ne yazık ki artık bizim için, elindeki teleskopa rağmen bir astronomun inkıraz bulmuş bir yıldız karşısındaki kıyas ve tahminlerinden öte bir bilgi merhâlesine ayak basamaz olmuştur.

Her biri, devrinin irfanına ve son haddini bulmuş zevkine birer şâhit olan bu köşkler, sanki tabîat îcâplarından ötürü kendi kendine sürüp yetişen birer nebat gibi, Türk dehâsının fışkırışına daha asırlar boyu şahâdette devâm edebilecekken, kimi, onları vücûde getiren neslin, zevk, irfan ve his sefaletine yakalanmış torunları tarafından yıktırılmış, kimi, sinsi ve perde arkası işliyen yabancı suîkastının baltalama siyâsetine kurban edilerek bir Şark şimendiferleri bahânesinin pençesiyle ortadan kaldırılmıştır.

İşte bir Alay Köşkü, bir Bağdad Köşkü ve bir Çinili Köşk ki, Baron Hirş'in keyfî plânı ile yıktırılamadığı için, kıtâlden kurtarılmış hânedanların son sülâleleri gibi hâ-

lâ şehrin bağrında durmaktadır. Amma nerede ötekiler? Hani Sinan Paşa Köşkü, nerede İncili Köşk? Bostancıbaşı, Sultan Mahmud, Murad Han, İshakiye, Serdab Köşkleri nerede? Hangi cehlin fermanı ile bu kemerli, şahnişli, kubbeli, saçaklı kâşaneler mahvedildi? Neden göğüsleri denize fırlak, asırlık koruların arasına oturtulmuş o mermer sahanlıklı, havuzlu, fıskıyeli, nakışlı, yaldızlı dâirelerde artık yüksek ve nârin ocaklar tütmüyor? Eskiden bir hıyâbân olan has bahçeler, gülistanlar neden şimdi bir mezbele? Gemi enkazlarının, hayvan leşlerinin gelip toplandığı bir çöplük?

*
**

Ey kadın, gene daldın. Seni hep mi yeninden yakandan tutup sarsarak kendine getirmeli? Bizans'ı hiç anma; asırlık dertleri ise uyut, sana kendisini zorla ikrâm etmek isteyen târih kadehine de bir sille vur ve kırk sene evveline, meyhânelere, sarhoşlara, Sandıkburnu'na dön!

*
**

Marmara sâhillerinin bu eğlence kıyısında, denizin tâ içine gömülerek dalgalarla berâber yuvarlanan gece, sanki meyhânelerin esrârına kulak vermek, bir şeyler kapıp öğrenmek ister gibi sâhile hamleler yapardı. İnsanları kadar dekoru da sefalet ve sefahat kokan izbelerinde boy boy gedikli sarhoşlar bulunurdu. Gûyâ buralara herbiri bir husûsî sebep yüzünden rağbet eder, kimisi için, meyhânecinin midye tavası meşhur, bir başka meyhâne, bir diğer ayyaş için mezecilikte emsâlsiz, kiminin mastikası, kiminin tatlı dili, kiminin ikrâmı bir câzibe mevzûu olurdu. Fakat sorulursa maksat ve netîce, hep dirseği tezgâha kaptırmaktan ibâretti.

Paydos saatini dar bekleyen akşamcı kalem efendisi,

karşı masadaki kafadar arkadaşı ile kaş göz anlaşması yaparak bir kere kendilerini sokağa attılar mı, ilk iş, düşecek yeri hesaplamaya koyulmak olurdu. Şâyet ispirto, üç beş gün evvelden birinden birinin midesini de, vücudünü de fazlaca sarsmış ise o gece içmemeği, ya da yakın bir yerde hafif tertip alışkanlığı yerine getirmeği teklif eder, amma hiç bir ayyaş arkadaş, böyle işlerde oyunbozanlığı kabûl etmezdi. Onun için de yoldaş hatırı güdülerek gene mutad yerler dolaşılmaya başlanır, isterse kömürcü havası esip de kar dizboyu olsun, ayyaş, gökten taş yağsa ayağının alıştığı yere gitmekten vazgeçemezdi.

İşret âlemleri, en muhteşem dekorlusundan, en iptidâî köşesine kadar hep aynı merdivenin, aynı maksat için tepilen basamakları değil miydi? Sandıkburnu'nun on şu kadar salaştan mürekkep meyhânesinin ise, şişe ile kafa çekip yumruk mezesiyle ağız temizleyen serserî ayyaştan, her yudumda kadeh kıran sefih hovardaya, içtikçe dertlenip yaraları deşilen körkütük sevdâlıya, cebi dolgun, dalkavuğu kuyruklu beyzâdeye kadar, her sınıftan, her çeşit insanı bir araya getirdiği olurdu. Bunların içinde, iki tek atar atmaz sakal murâkabesine varanlar, evlerine gelmeden kaldırımlarda yıkılıp kalanlar, miçoların yardımı ile meyhâne kapısından dışarı atılanlar, arkadaş vuranlar, dost yaralayanlar, iskemle üstünde sızanlar, saatlerce ceplerindeki parayı hesapladıkları hâlde işin içinden çıkamayanlar, bilinmez hangi hâtıra için ağlıyanlar, mânî, koşma, semâî dinlerken biçimine girenler, hep bu işret durağında akıllarını kaptırıp âvâre kalmış kimselerdi.

Vaktaki gece alaturka iki olup, polis paydos düdüğünü çaldı mı, tıpkı düşmemek için kol kola girmiş sarhoşlar gibi, bu birbirine yaslanarak deniz kenarına sıralanmış salaşlar da, miçoların :

— Vakit efendiler vakit!

Diye masalara yaptıkları ihtarlardan sonra yavaş yavaş boşalmaya başlar, şâyet burada hızını alamayanlar olursa, Beyoğlu, diyip çekerler, bu yüzden de, günün damar damar kanlanmış bir göz gibi ufuktan baş kaldırıp gecenin karanlığını Marmara sularının tâ derinliklerinden söküp çıkardığını asla göremezlerdi. Fakat güneş, o pembeleşmiş göz kapağını aralarken, hâlâ ve hâlâ sabahçı meyhânelerin şurasında, burasında mestlikte inatlaşıp yenilenmemeği âdet etmiş ayyaşları gördüğü çok olurdu.

Bunlardan, saçlarını sakallarını meyhâne köşelerinde ağartmış, alkolün tahrîbâtı, yüzlerinde bir yazı gibi okunan öyle kıdemlileri vardı ki, yüzleri ince varislerle morarmış, göz altı torbacıkları patlıyacak gibi sarkmış ve parıldamış yetmişlik seksenlikleri, artık örneği kalmıyan eski koltukları, gediklileri, salâtinleri anlatmaya doymaz, bunları her tekrarlayışlariyle gençliklerine, eski günlerine kayıp giderlerdi:

— Bu günkülere de meyhâne mi derim, nerede o Küplüler? Fıçılarına merdivenle tırmanılan gedikliler? Nerede hava kararır kararmaz fiske şamdanı ile sofraları dolaşıp mumları yakan ustalar? Lâf söylemeye meydan bırakmadan pervane gibi dönen çıraklar? Nerede göbeklerine tuz çanakları yerleştirilmiş üstleri meze dolu kütükler? Biz daha çoluk çocuk sayılıp tezgâh başında görülmekten korkarak bir tek atıp evin yolunu tutan acemilerken bile şimdikilerden usta idik. Hele dile düşmeği göze alıp salâtinlerin malı olduktan sonra, ne şâirler, ne edîpler, ne rindler, ne hânende ve sazendelerle dirsek dirseğe verip ne âlemler ettik. Kabadayılar, bıçkınlar yanımıza bile uğramaz, onları koltuklar paklardı. O zamanlar her meyhâne müşterisini tanır, sayar, verirse alır,

vermezse susar, ikramda, îtibarda ne eksik kalır, ne fazlaya giderdi.

Muhâtabı bir kırık iskemle de olsa geçmiş günlerini söyleyip sayıklayan ihtiyar ayyaş, eğer alâkalı bir dinleyicinin karşısında olursa, titriyen ellerini gittikçe derinleşen mâzî çukuruna daldırır, ne bulursa götürü pazar, çekip ortaya atardı:

— Akşamcılığın kötü zamanı, sâkînin paydos zamanını haber vermesi idi. Kimse dağılmak istemez, sokakta dolaşan kol yaklaştı mı, ses sadâ kesilir, şâyet yarı kapalı kepenklerin aralığından içerisini gözlediği haber verilirse müşterilerin kimi tezgâhın, kimi sofranın altına gizlenirdi. Ben kaç kere bacaklarım titriyerek tavan kirişleri arasına tırmandığımı bilirim. Amma kendini bilen kol zâbiti tatsızlık çıkarmaz, bir gözünü kör, bir kulağını sağır edip geçer giderdi.

Buralarda kavga gürültü de pek eksik olmazdı. Eğer borcunu asmayı âdet sırasına koyan bir müşteri ile meyhâneci arasındaki ağız dalaşı büyüyüp de mahkemelik olurlarsa, sofraların orta yerine gömülü tuz çanağı işte o zaman işe yarar, meyhâneci, kadı efendinin huzuruna çıkıp alenen «bu adam benim rakı paramı vermedi..» diyemiyeceği için «tuz paramı vermedi» diye ayak direr, icâbında yemîn ederek hakkını kurtarırdı.

İçki kadar geçmiş günlerin sarhoşluğuna yakalanan ihtiyar ayyaş, bâzan da o eski şiir ve edebiyat meclislerinden hâfızasında gömülü kalmış mısrâları bulup etrafındakilere saçmakta cömertlik gösterirdi :

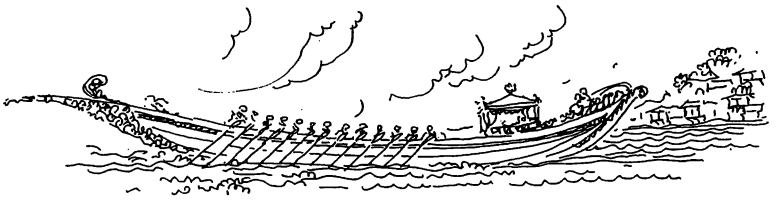
Ben şehîd-î bâdeyim, dostlar demim yâd eyleyin
Gaslolunmaz gerçi mâ île şehîdân-ı vegâ
Yîkayın meyle beni bir mezhep îcâd eyleyin

Diyivermekle yatışmaz, daha daha söylemek ister; öyle ki, zaman zaman evinin yolunu şaşırdığı gibi, birbi-

rine dolanmış fikir kanallarına rast gele girip çıkmaya başlardı:

Hevâ-yı aşka uyup kûy-ı yâre-dek gideriz
Nesîm-i subha refîkiz bahâre-dek gideriz
Pelâspâre-i rindî be-dûş kâşe be-kef
Zekât-ı mey verilür bir diyare-dek gideriz

Derken, artık kendisinin de zekât-ı meyle yaşayan bir «pelâspâre-i rind» olduğunu belki bilir, belki de bilmezdi.

AKSARAY

Bâzı seneler İstanbul'da kış o kadar sert geçer, kölesine soluk aldırmayan huysuz bir efendi gibi, tabîatı öyle hırpalar ve kamçılardı ki, damlar karların, saçakların buzların baskısı altında güneşe avuç açarak haftalarla bekler dururdu. Fakat eli kamçılı soğuklardan sonra ılık günlerin sırtında tek tek elçiler gönderen bahar, âheste âheste etek sürüdü mü, uzun çekişmelerin sonunda tek bakışla barışıveren sevgililer gibi, ağaçlar da dallarının kasvetli karanlığını yırtarak, tomurcukları, yaprakları ve çiçekleriyle muhteşem şenliklerine hazırlanırdı.

Böylece de bahar, tabîatı yavaş yavaş baştan çıkarınca, geceleri pek cesaret edilmezdi amma, gün ortasında mahalle kahveleri iskemlelerini kaldırımlara, varsa çardak altlarına, kahvenin yan ve arkasına düşen bahçelerine çıkarırlar, Mayıs başına doğru da bu derme çatma kahve bahçelerinin tahta parmaklıkları kireçlenir, etrafa, on beş günde çocuk boyunu aşan suservileri, kahkahalar, kına ve lâtin fideleri ekilip, Kasımda makaslanmış fidanlar, asmalar, bilhassa morsalkımlar bağlanıp

düzeltilir ve böylece de yaz hazırlığı tamamlanmış olurdu.

İstanbullunun gönül bağladığı çiçeklerden biri, muhakkak ki morsalkımdı. Yeşilliği ile tepemize kurduğu çadıra, senede iki defa çiçek karıştıran bu yerli dilber, çardak bulmadığı zamanlar ağaç demez, duvar demez nereye olsa tırmanır, ya da bir telin, bir sicimin yedeğinde, sürüklendiği tarafa uzanarak, uysal ve mütevâzî şemsiyesini alabildiğine açardı.

O zamanlar memur olsun, esnaf olsun, zanaatkâr ve işçi olsun, cemiyete günlük hizmetini ödemiş olan herkes, mahalle kahvelerinde toplanıp yârenlik etmeği itiyadları arasına sokmuştu. Lâkin, efendiden kimselerin toplanıp hoşbeş ettikleri kahvelere, civarın külhânîleri sokulamaz, her sınıf, kafadarını bulacağı köşeyi tanır ve orada keyfederdi.

Müşterek vasıfları içinde birbirine çok benziyen İstanbul semtlerini birbirinden ayıran küçük husûsiyetler de yok değildi. Aksaray'da da, tâ asırların gerisinden esen bir Yeniçerilik havasının kabadayılığa inkılâb etmiş tezâhürlerini kuvvetle sezmek mümkündü. Son devirler Yeniçeriliği ki, burada (Yeni Odalar) denen kışlanın had hudut tanımayan zorbalığından kalmış bir koku pek âşikârdı. Bir yüzü ile babayânî, kendi hâlinde ve ağır başlı olan bu semt, bir başka yüzü ile, göbeğinde azılı haşaratı toplamış, şehrin başına dert açan zorbaları ile meşhur olduğu kadar, o zamanlar bâzı sokaklarına barınmış umumhaneleriyle de şöhretli idi.

Refah ve fütûhat devirleri olan on altıncı ve on yedinci asırlarda şehrin belediye işleri, zevk safâ ve eğlenceleri fevkalâde terakkî ve incelikler gösterirken, halkın toplantı merkezi olan kahvehânelerde, musannâ dîvanhâneleri andıran geniş, ferah tavanından duvarına kadar her köşesi en usta kalemkârların, oymacıların elin-

den çıkmış, yaldızlı nakışlı, şirvanlı havuzlu, bir yandan çubuk içilip, bir yandan en parlak şiir, edebiyat ve mûsikî meclislerine sahne olurdu.

Kanûnî zamânında açılan ilk kahvehâne için Peçevî şunları söyler: «Halepten Hakem nâmında bir herif ve Şam'dan Şems namında bir zarîf gelüp Tahtelkala'da birer kebir dükkân açup kahvefüruşluğa başladılar. Keyfe mübtelâ bâzı yârân-ı safâ, husûsâ okur yazarlar makuulesinden nice zürefâ cem olur oldular. Yirmişer ve otuzar yerde meclis durur oldu. Kimi kitap ve haseniyat okur, kimi tavla ve satrançla meşgul olur, kimi nev güfte gazeller getürüp maariften bahsolunurdu. Nice akçeler ve pullar sarfedüp yârân cemiyetine sebeb olmak için terkibi ziyafet ider, bir iki akçe daha vermekle andan artuk cemiyet safâsın ider oldular.»

Fakat hak ve adâlet, Devlet adamlarının elinde top olup yerden yere çarpılmaya başlayınca, halkın malı, canı, huzuru ve keyfi de bu ellerin rast gele savurduğu çomakları altında oradan oraya sıçrayarak dağılıp perîşan olurken, bu kargaşalıktan onlar da paylarını almakta gecikmediler. Kaç ferman, kaç kere kahvehâneleri yıktırıp kahvecilerin canlarına kıydı. Tütün yasağını lâübâli karşılayan nice zavallı, bostancıbaşıların zulmüne havâle edildi. Amma zamanlar geçip bu şiddetli yasakların da bir sonu geldiyse de, artık gerileyip pasif hayat şartlarını benimseyen İstanbul'un yeniden ihyâ edilen kahvehâneleri de bu arada eski rengini, şeklini edâsını ve tadını bulamadı. En göz önünde, en düzgün ve en temiz olanları bile ihtişam ve ziynetlerinden soyunmuş, bütün dekor, dipte bir ocak, raflarda uğulup temizlenmiş tepsiler, fincanlar, cezveler, tiryâkisini bekleyen nargileler ve bu kesme, billûr nargilelerin birer ölü yılan gibi sallanan marpuçlarından ibaret, basit ve kaba eşyâya münhasır kalmıştı. Böylece de İstanbul, bir da-

ha, o kaybettiği burma sütunlu, yaldızlı ve oyma tavanlı, havuzlu fıskıyeli, peykeleri Acem halıları, yastıkları Lahur şallariyle döşeli kahvehânelerini görmez oldu.

Eskiden toprak, cam ve çini işlerini vücûda getirmekte hemen eşi olmayan İstanbullu, kahvesini Beykoz'un, Eyüb'ün, Tophâne'nin birer sanat şâheseri olan fincanları içinde içerken, artık tezgâhları kapanmış, ustaları kalmamış olan bu sanat eserlerine ancak bedestenlerde rast gelebiliyor, zevki ve görüşü kötüleyen, güzelliği meydana getirmekten değil, seçmekten bile mahrum kalan bu zavallı, Avrupa'nın şahsiyetsiz sıra malları arasında bunlara hattâ hayranlıklarını bile ifâde etmeği düşünemiyordu. Ve tiryâkisi çok bol olan İstanbul kahvehâneleri de ne çâre ki işte, her müşterisine kendi öz mâmûlünü değil, bu yabancı soylu fincanları uzatıyordu.

*
**

İstanbul'un diğer bâzı semtlerinde olduğu gibi, Aksaray'da bir de semâî kahvesi denen bir nevi çalgılı kahvehâneler vardı ki bunlar âdetâ Peçevî'nin: «içinde kimi kitab ve haseniyât okur, kimi tavla ve satrançla meşgûl olur, kimi nev güfte gazeller getirip mâriften bahsolur..» dediği, eski zamânın şiir ve mûsikî hayâtımıza kucak açmış o sanat yuvaları idi, ki işte, zaman esintisinin elinde savrula elene nihâyet bir külhânîler ocağı olmak seviyesine düşmüştü.

Semâî kahvelerini, diğer ayak takımının toplaştığı yerlerden ayıran başkalık, buralarda muhtelif semâî kahvelerinin takımları ile karşılaşmalar yapılıp, semâî koşma, mânî, muâmmâ yarışına çıkılması, böylece de halk espri ve edebiyâtına bir hayli hizmet edebilmesi idi.

Bir semâî kahvesi dâimâ merasimle açılır ve açıldıktan sonra da ilk iş, bir başka semtin takımını dâvet

eder ve davul zurna, çifte nakkare ile karşılayıp îzâz ve ikrâm ile içeri aldığı misâfirleri yerlerine yerleşince merâsim başlamış olurdu. Dâvet eden ya da dâvet olunanlardan biri, ortaya bir beyit, bir kıt'a okur, veyâhut bir tekerleme, cinas şaşırtmaca atar; semâîlere mânîlere ağır ağır refakat eden klarnetin sesi durdu mu, bu defa karşı tarafın irticâlen cevap vermesi, altta kalmaması, susup küçük düşmemesi lâzımdır. Eğer işler yolunda gider her iki taraf boy ölçüşmekte berabere kalırsa pek çıngar çıkmaz; fakat ekseri mağlûbiyetler, hattâ bâzen bir imâ bir târiz, saldırmaları, kamaları muştaları işe karıştırır, az evvel çalan davul zurna yerine sille tokat, boğuşma vuruşma ortalığı alt üst eder, bekçi polis gelir, istintaklar tevkiflerden sonra kahve kapatılır, bir hiç yüzünden dostun adı düşman olurdu.

*
**

Aksaray'ın, kuvvetini âile bağlarından alan ve cemiyet ölçülerini mukaddes bir hudut belleyip ileri geri çalkalanmayan sınıfı içinde hayat çok temiz ve sâde geçerdi. Zâten cemiyeti de ayakta tutan, şehrin her tarafında aynı ölçülere sadâkat ve bağlılığı sâbit, bu âile çevreleri değil miydi? İshak Paşâ'nın Karaman seferi yâdigârı olan dört asır evvelki Aksaraylıdan, hayat dalgası kırk sene evveline gelinceye kadar hiç bir iz bırakmamış, şehrin kadîm gelenek ve göreneklerini kuvvetle temsîl eder olan halk, asırlardan beri İstanbullu olmuştu.

Birbirlerini toslayacakmış gibi başbaşa eğilmiş dar sokaklı evlerin, kadın başlarına, nâmahreme görünmeden bu daracık sokağı gözliyebilmek iznini veren cumbaları vardı ki, göğüslerini dışarı doğru geren bu cumbaların üstüne ya evin kedisi çıkar, ya kuş kafesleri asılır, ya da güneşlenmesi için çiçek saksıları konurdu.

Bu evlerin çoğunun kapılarında hâlâ eski zaman işi, iri pirinç veya demir halkalar, tokmaklar bulunur ve bir kimse geldi mi, «kapı çalınıyor» denmez, «kapı vuruluyor» denirdi. Bu vurulan kapılar açılmadan evvel de, içerden ince bir sesin:

— Kim o?

Diye sorması muhakkak beklenirdi. Bu mutad mahalle arası nakarâtı ile hüviyeti tahkîk edilen kimseye gelince, mevkiîne, yaşına, terbiyesine göre ciddî, yumuşak, ricakâr, ya da ifâdesiz bir «aç!» emri ile ev sâhibine kapıyı açtırırdı. Şayet bu evlerden tâmir görmüş ve yahut otuz kırk sene evvel yapılmış olanlar varsa, kapılarında tokmak ve halkalar yerine, üstlerinde frenkce «tournez» emri yazılı dönme ziller bulunurdu.

Tokmaklı, halkalı veya zilli olsun, bu kapılardan biri açılıp da Malta taşı döşeli, ya da sâdece toprak kaldırımlı bir taşlığa girildi mi, dışarda sıfır gibi görülen kadın varlığı, burada buram buram tütmeye başlar ve her köşeden koklanabilirdi.

Türk evlerinin esas vasfı olan temizlik, kıvraklık ve hamaratlıkta müşterek olmayan kadın yok gibi idi. Pek ender olarak rastlanan pasaklılar ve tembeller ise «dört etekli, sünepe» damgası yiyerek, cemiyetin umûmî istihfafı ortasında tecrîd edilir, kocadan veya babadan yana îtibarlı da olsa, şahsî notu her yerde ve her zaman düşük olurdu. Öyle ki, eşinin dostunun, hattâ akraba ve taallukatının, bu zavallı hakkında vardığı teşhis, verdiği hüküm dâimâ aleyhine olur; bir gün, evinin işini yüz üstü bırakıp sabah kahvesine gittiği söylenir, bir başka gün, tencereyi ateşte unutup çatır çatır yaktığı iddiâ edilir, kâh çocuğunun yırtık çorabı dile dolanarak, iğneye iplik geçirmediği, kâh gülüp söylemekten başka bir şey bilmediği ile alay edilir ve her zaman da kocasına, iki yakası bir araya gelmeyeceği

için acınırdı. Böylece de, kadınlar âleminin mahkûm ettiği «dört etekli» den her kim bahsedecek olsa, aynı tembellik kendisine de bulaşmasın diye yakasının ucuna, ya da parmaklarını bir araya toplıyarak ayrı ayrı iki elinin tırnaklarına tükürür gibi yaparak: «Tû.. tû.. evlerden ırak!» denmek ve yeni yetişen kızlara bir ibret levhası olarak gösterilmek âdetti.

Temizliğe ve ev işlerine bu kadar kıymet veren kadının odasında, hemen dâimâ pencere önünde ot minderler bulunur, bunların yazlık örtüleri, kenarlarına el dantelleri dikilmiş patiska yaygılar ve kışın da primitif aşiret desenlerile süslü kilimler olurdu. Bir zamanlar, zevki o kadar incelmiş ve iğnesinin ucu ile târihe malolacak hârikalar vücûde getirmiş olan bu kadın, artık ne kendi tezgâhından çıkardığı bezleri, ne yedi dağın otu ile boyadığı ipekleri ve ne de eski zevk terkîbini bulup, kumaş üstüne serdiği o müstesnâ levhaları meydana getiremiyorsa da, yolunu kaybetmiş, fakat metânetini elden bırakmamış kimselerin azmi ile gene de çabalıyor, didiniyor, boş durmak istemiyordu. Bu evlerin kadını tembel değildi; ekseriya yardımcısı da olmaz, hattâ başkalarının yardımına koşmayı borç ve zevk bilirdi. Bunun için de komşu hastalarına peşkeş çekilen ilâçlar onda ne de çoktu. Soğuk algınlıklarına karşı, içine kırk türlü bahar karıştırılıp seneden seneye yapılan kırmız şurubu kimin dolabında bulunmazdı? Bu ilâç, bâzan konuyu komşuyu bir araya getirecek bir külfet ve emekle kaynatılır ve günlerce süren iş bitince de, eşe dosta şişe şişe hediye edilirdi. Gene evin ilâç dolabında yıllanmış kantoron yağları, gülsirkeleri, nâne ve pülüskün suları, acı ağaçlar, sinamekiler, nöbetşekerleri, demirhindiler, başı sıkılanın ne çok işine yarardı. Hangi ev, muharrem ayının içinde kaynattığı aştan komşusuna göndermezdi? Bahçesinde meyve olur, komşu hakkı

der gönderir, çiçek açar, göz hakkı der gönderir, doğum olur, surâhi surâhi şerbetler, gene eşin ve dostun ağzını tatlandırırdı.

Fakat iyi günde olduğu gibi, acı gününde de komşuyu kayırmak hem borç, hem de zevkli bir ibâdet hükmünde idi. «Komşusu açken tıka basa doyan adam mümin sayılmaz» hadîsi, o zamanlar müşkülde olana el uzatmak ve bağlılık keyfiyetini her nevi sosyal yardım teşkîlâtını gölgede bırakacak bir hükümle kökünden halletmiş değil miydi? Ve bunun için de Türk ahlâkı, sosyalizmin mezbûhâne, komünizmin vahşîyâne rehberliğine lüzum kalmadan, refah ve huzûru, tekmil sınıf farkları içinde temîn ediyordu. Zaman ve mekân şartlarında vecd ile îmânın imkânlarını, bu bâhâ biçilmez ölçüyü kaybeden biz, onu asırlar boyu cemiyet ve aile çevresinde muhafaza ettik, yaşattık.

Fakat Şark, kendi menfezlerini topyekûn tıkayıp, Garb kanalını alabildiğine genişlettikçe, asırlar boyu biriktirmiş olduğumuz nemiz varsa bu selin dalgaları arasına kayıp gitti. Evet ferdler gibi, cemiyetleri, milletleri, hattâ sırasında baştan başa dünyâyı hasta düşüren ezel hükmü, bize de bir dalâlet payı ayırmıştı. Bu girdabın çevrintisi ortasında fırıl fırıl dönüyor, geçmiş ile alâkası olmayan bir meçhûle doğru indikçe iniyorduk. Bağırmak istesek sesimiz çıkmıyor, çırpınmak istesek kolumuz bacağımız kıpırdamıyor, böylece de tek ümidi, elini uzatıp saçımızdan yakalayacak kurtarıcıya bağlayarak, göz göre göre kendimizden uzaklaşmakta devâm ediyorduk.

*
**

Sen ey kalemi tutan el! gene kaydın; gene dertle derman arasında kaçacağın yeri buldun. Eski kadınlar

«huylu huyundan geçmez» derlerdi. Sen de bir kadın elisin, bâri bu ata sözünü kendin için de kabûl et.

Yoksa beş on dakika misâfir olacağın bir evden, izinsiz habersiz kaçmanın ayıp olduğunu da mı bilmiyorsun? Haydi çabuk Aksaray'a dön.. bak akşam da yaklaşmış olacak ki, evin ihtiyarı gelinine:

— Kızım, ikindi olmuş, yoğurtçular çıktı; kalk akşam kömürünü dök! diyor.

Sâde yoğurtçuların günlük melodisinden değil, bu saatlerde sokaklara dökülen turşucuların, muhallebici, aşureci, tahin pekmezcilerin seslerinden de akşamın geldiğini anlamak mümkündür. O zaman, bütün gün evini kıvraklamak pişirip kotarmakla yorulup, ancak öğle bulaşığını da kaldırdıktan sonra eline dikişini alıp mangal başında gevşiyen genç kadın, işini bırakarak doğrulur, mangal göbeğini alarak akşam ateşini yakmaya gider. Bu saat, evin ihtiyarının da, kanı canı çekilmiş gibi ateşsiz kalan odada yapılacak işleri vardır. Esasen gün ışığı, tez canlı bir misâfir telâşile gitmeye hazırlandığı sırada, feri kalmamış bir ihtiyar göze, evin söküklerini dikmek, yamalarını yapmak için bu oda, çok loşlaşmıştır; onun için de dikiş bohcası toplanır ve «gaz dolabından» lâmbalar çıkarılarak yakılmak üzere yerlerine dağıtılır.

Bu lâmbalar, sabahın erken saatinde gene ihtiyar büyükanne tarafından temizlenip hazırlanmıştır. Lâmba şişelerinin bir taraflarını elinin ayasıyle kapatıp öteki tarafını ağzına yaklaştırarak içine hohlamış, böylece de şişeyi rutûbetlendirerek bezle gıcır gıcır silmiştir. Elinin yetişmediği kısımlar içinse, lâmba tepsisinde dâimâ bir değnek bulunur ve bezi bu değnekle idâre ederek şişelerin en dar taraflarını dahî ustalıkla temizler. Fakat evin ihtiyarı, akşamın hafif hizmetleri için şuraya buraya gidip gelinceye kadar, gelini veya kızı, güç-

lü kuvvetli kollariyle ateş dolu mangal göbeğini yakalayıp getirmiştir bile. Şâyet küllenmiş kömürün aralıklarından mavimtırak diller, etrafı yalamak ister gibi uzayacak olursa, o zaman gene büyükanne:

— Kızım.. kömürleri karıştıra karıştıra yakmamışsın; bâri ateşe bir şey at da, havayı tebdîl etsin.. der.

Ateşe atılacak da bir çok şey vardır: Limon kabuğu, adaçayı, şeker, karanfil, elma kabuğu.. Eğer genç kadın bu sonuncuyu tercîh edecek olursa, büyükanne gene tatlı sert îtirâz eder:

— Aman kızım, akşam vakti elma kabuğu ateşe atılır mı? Zümrüdüanka kuşu kokusunu duyar da yuvasından düşer.. diye, kabuğu yanmadan ateşten çıkartır.

Kaf dağı, Zümrüdüanka kuşu..

İhtiyarı telâşlandıran, gence, itaatlı sükûtuna rağmen, için için «acaba» dedirten ve mektepten gelen küçük torunu açıktan açığa güldüren bu mitoloji dâvâsının şu üç çizgisinin dışında olan temsîlî hakikate her üçünün de habersizlikleri değil midir ki, birini gaybî îmâna, ötekini şüpheye, en küçüğü de topyekûn inkâra götürmüştür. Her üçünü de haklı bulmamak kimin elinde? Ancak bunların karşısına bir dördüncü çıkıp:

— Sen de, sen de haklısınız, fakat..

Diyerek görmediklerini gösterip bilmediklerini öğretmedikçe, her efsâneye inananla, her duyduğuna iç gözü ile bakmadan «hurâfe» damgasını vuranın ortasında bocalıyan «acaba»cı, dâimâ birbirlerini küçümsemede kalacaklardır. Belki gün olacak, insanoğlunun sâde hurâfeleri değil, hakîkatleri bile inkâr edişi, yeryüzünde tâundan da, vebâdan da kötü, öyle salgın bir hâl alacak, kaskatı bir maddeci kesilen dünyâ, fen ve bilgi hârikalarına rağmen, bu maddîleşmeden aldığı yaraları şifâlandırmak için, belki de gün olup hurâfeleri bile bir devâ olarak arayacaktır. Nasıl ki uzviyetin muvâzenesi

için çeşitli mikroplar bir zarûretse, cemiyetler de zararsız inanışlara lüzum hissedecek ve bünyelerinde onlara yer verecektir.

Şâyet bir dördüncü ses çıkıp:

— Ey masalların Zümrüdüanka kuşuna, Kaf dağına inanan safdil ihtiyarcık! ne öyle bir kuş, ne de öyle bir diyar var, inanma!

Ey imanları kâh bulanık su gibi çamurlaşan, kâh durulup berraklaşan zavallı... Sen de bil ki tereddüd ve yarım bilgi, sırasında inkârdan da beterdir.

Ve ey her duyduğunu kökünden inkâr eden bîçâre toy! Kaf dağı bizim vücûdümüz ülkesi, Ankâ kuşu da, gönül adımlariyle varılan bu ülkede, bin zorluk ve meşakkatle ele geçen izâfî ruh, yânî aşktır.. Diyiverse ne olur, sanki ne olur?

TAVUKPAZARI

Belki «İstanbul Geceleri»nin yapraklarını çevirenler arasında, karşıma bir sorgu, bir târiz heykeli fırlayıp yolumu kesmek isteyecek ve :

— Sen ey kadın, neden diz dize, baş başa olan İstanbul semtlerini bırakıp, onları bir zincirin halkaları gibi sırasiyle dolaşmıyorsun da, canın neresini isterse oraya sapıyor, gönlün hangi tarafa kayarsa oraya sürükleniyorsun? diyecektir.

Mademki «hakîkatle mağlûp edilmekten üstün zevkim yoktur» diyen bir ustanın çırağıyım; şu hâlde bu lâyıklı îtirâzı sîneye çekmek lâzım.

Doğru. Yakınlık uzaklık kaygısına düşmeden, semtten semte bu âvâre uçuş niçin? Gerçi «İstanbul Geceleri», ne bir târih, ne bir kılavuz, ne de bir vesîka kitabıdır; amma gene de Süleymâniye'den Sandıkburnu'na bu atlayış neden? Tavukpazarı Beyazıd'dan sonra sırasını beklerken, şehrin tepeleri arasına kazılmış bir bostan kuyusuna benziyen Aksaray çukuruna inişin sebebi ne? Kim bilir bundan sonra da daha ne şıçramalar, ne atla-

malar, ne mızıkcılıklar olacak.. Hattâ şu anda bile, bir küçük esnaf, iş ve haşarat yatağı olan Tavukpazarı'nı koyup bir hasbîhâle kalkışmak da gene mızıkcılıktan başka bir şey değil ki..

*
**

Bir sanat ve ticaret merkezi ile bir münevverler mahallesinin makası arasında sıkışmış olan bu semt, bir vakitler hanları, tonozları, barakaları, imâlâthâneleri, salaşları, bekâr odaları hammal, esnaf ve esrar kahvelerile şehre, bir yüzü faydalı olurken, diğer yüzü çıban gibi işler dururdu.

Başını sokacak dam altı bulamayan kimsesizler, rahat ve mesut dam altlarını, haylazlıkları yüzünden cehenneme çevirip kapı dışarı edilmiş kişi zâdeler, işi gücü dalgacılığa vurmuş şehir uşakları, gününün nafakasını el cebinden çırpıştırıp, kırpıntı yataklarında yeni mârifetler tasarlayan serseriler, gece yarılarına kadar meyhâneden meyhâneye sürüklenip evinin kapısını çalmaya cesaret edemeyen ayyaşlarla yükünü tutmuş olan Tavukpazarı, şehrin hazım cihâzı imiş gibi, bütün bu uygunsuz kalabalığı, içinde eritmeğe çalışırdı.

Tahtakale'ler, Galata'lar, Kumkapı'lar, Samatya'lar gibi Tavukpazarı'na sığınan bir kısım halk da, bu semtlerin hayat şartlarına kendilerini uydurmuş kimselerdi. Çoğu ayyaş ve bilhassa esrarkeş olan bu sınıf, şehrin içtimâî, fikrî ve iktisâdî topluluğu arasında, hırsızlara yataklık, yaralama, katil ve çeşitli düşkünlükler yüzünden tard edilip çürüğe çıkarılmış ve yalnız kendi iptilâları ile baş başa bırakılmış, cemiyet dışı bir cemaatti. Şehrin hangi tarafında, hangi kenar mahallesinde, hangi kıyı köşesinde olursa olsun, sefâletle sefâhâtin top gibi yerden yere vurduğu bu adamlar, toplumdan o kadar ayrı ve uzak kimselerdi ki, kendi had ve ölçüyü aşmış zevk-

lerinden gayrı, hayâtın hemen hiç bir nîmet ve fırsatına baş döndürmez, ne topluluğun gidişine ayak uydurur, ne hükümlerine baş eğer, ne de bir başka fikre, bir başka zevke, bir kanaat ve maksada müşteri olurlardı. Hele esrar dumanından, camları görmez gözler gibi mâvileşmiş salaşlardan içeri girip de, ağızdan ağıza dolaşan kabağın vuslatına erecek olurlarsa, uğrunda bir ömür harcadıkları hayâl kapıları ardına kadar açılırdı. Amma bâzan da bu yalancı kâşanelere varmaya vakit bulamadan, ya bir baskın, ya bir kavga, soluk benizlerini daha soldurur, kafa boşluğuna kaçmak ister gibi gerilere saklanmış batık gözlerini daha kanlandırırdı.

Kendine yetecek üç beş kuruşu bulunan esrarkeş, cebi bomboş arkadaşını nafakalandırmak, onu müşkül vaktinde kollamak gibi huylarına rağmen, yoktan kavga çıkarmak, hattâ kan dökmek işinde de kusur etmezdi. Eğer sâbıkalı olduğu kadar tecrübeli de olan kahveci, vaktinde araya girebilirse, gürültü büyümeden bastırılır, iş zâbıtaya aksetmeden ortalık yatışırdı.

Esrar kahvesi açmak da zâten her olurun olmazın üstesinden geleceği işlerden miydi? Şâyet bileğine, cesaretine ve geçmişteki vukuâtına güvenemeyen bir acemi, böyle bir işe kalkacak olursa, derhal açık göz sâbıkalıların pençesine düşer ve haraç vermeğe mecbûr edilirdi. Hem hiç bir kahveci yalnız başına çalışmaz, aportcu denen zorlu bir serserî, mal toplamak ve kavgaya gitmek gibi en çetin işleri görür; çekeceği esrarla, kaynatılan aştan nafakasını alan erketeci ise, zâbıtaya karşı gözcülük ederdi. Bu teşkilâtın bir de ocakcısı vardı ki, o da esrar nargilesi hazırlamakta mehâretiyle meşhur olanlardan seçilirdi.

Asla bir semtte toplanamayan bu kahveleri bir gecede hemen hemen sıra ile dolaşmak, her esrarkeşin âdeti idi. Şehrin bir ucundan kalkan, güzergâhta kaç kahve

varsa hepsinde bir boy kabak çekerek, kendini şehrin tâ öteki ucunda bulurdu. Faraza Bozdoğan kemerinde ilk keyfini alan esrarkeş, Kırkçeşme'de Pilavcı Şaban Ağanın, Ammi Ömer'in kulübesine, Vefa'da Nuri Çavuş'un kahvesine uğrar, oradan Tekfur İskelesi'nde Arap Yaşar'la İbrahim'in kahvelerine de dalıp çıkar, oradan da Tahtakale'de Refet'e, Çadırcılar'da Moruk Osman'a, Tavukpazarı'nda İsmail Ağa'ya da uğrayıp kendini iyice dalgaya kaptırdıktan sonra Koska'ya geçer, Sandalyacı Apustola, Lâleli'de Rauf'a, Nail'e, nihâyet Davutpaşa'da Pehlivan Hüsnü'ye gider, oradan da Kumkapılı Leon Ağa'da karar edip bir de akşamcılık ederdi.

Bununla beraber, Mevlâhane Kapıdan kalkan esrarkeş Sultan Mahallesi'nde Marangoz Hakkı'ya, Balat'ta meşhur Ahmed'e gidip, nihâyet Hasköy'e geçerek oradan Hacı Mihran'ın ev kahvesine uğrar, Kasımpaşa'ya çıktığı, gene sıra ile İplikçi'de Kalaycı Bahçesi'nde Yani'ye, Elmadağı'na Çöplük'te Barba'ya, yâhut da doğruca Galata'yı hizâlayıp bu defâ Hacı Mihran'ın esrar kahvesinden başlıyarak Dadaş Timur'a, Neşet, İhsan ve Tesbihçi İsmail'le tekmil Tophane ve Boğazkesen'in namlı köşelerini dolaştığı da olurdu.

Esrarkeş, cemiyetten el etek çekmiş, ceza ve tâkiplerle yüz göz olmuş adamdı. Dalıp çıktığı izbelerin dekorunu hiç bir varlığa değişmez, kış yaz kahvenin ortasında mıcırla yanan bir mangal, kesik ve üst üste öksürükler, içi boşaltılmış bir hindistancevizi, kamıştan marpuçlu bu kabak, onu hayâl kâşanelerine kılavuzlıyan âşinâlardı. Bir kere ocakcı: «Harman mısın?» diye keyiften yana hâlini sorup da tütünle karıştırdığı esrarı tutuşturarak bir nefes çektirdi mi, hayâl kapılarına da ilk anahtarı değdirmiş olur ve artık esrarkeş, sırasiyle açılan bu kapılardan geçerek varacağı yere kadar uzanıp giderdi.

Bâzen bir karınca ile konuşacak, ona hitâb edip dertleşecek kadar bir noktada tekâsüf eden hassasiyeti, dalga dışında yüzüne bile bakmadığı kadınına karşı da onu son haddine kadar meclûb, zebûn, uysal eder, hele aynı zehire onun da iştirâkini temin etmişse, dünyânın en mesut adamı olurdu.

Yalnız dalga zamanlarında kadına gösterdiği bu keskin zaafı, mûsıkî için de duyan esrarkeş, cura çalıp türkü söylemeği de sever, hattâ âni bir dehâ şûlesi göstererek bu türkülerin beste ve güftelerini bir çırpıda ortaya koyduğu da olurdu.

Esrarkeşler oturmuş çekerler demi
Gelene geçene atarlar yemi
Cimi lakalak lak, cimi lakalak...
Cimi lakalak lak, cimi lakalak...
. . . . . .
. . . . . .

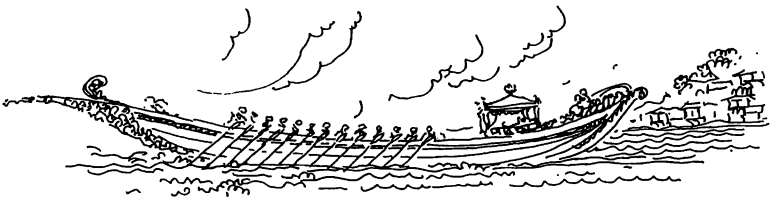
Acemaşîran üstünden âheste âheste söylediği bu türkünün ara nağmesi, bütün esrarkeşler tarafından içli, yanık bir âhenkle dakikalarca tekrarlanarak devâm eder, bu arada ocakcı, lülelere kaynar sarıkızdan doldurup keyiflerini cilâlarken, cepleri bomboş olduğu için sâde içenlere imrenerek karşıdan bakana da sadakamsı bir ikrâmla: «Yaklaş!» der, böylece de ağzını açarak kabağın püf deliğinin attığı dumana yaklaşan meteliksiz serserîyi nafakalandırmak cömertliğinde bulunurdu.

Vakit vakit uyandırdığı dehâ parıltılarına rağmen esrar, zekâ ve şuûrun önüne muhataralı ve korkulu çukurlar açarak onu içine yuvarlar, böylece de vakitsiz doğan bir cenin gibi asla tekemmül etmiş bir varlık hâline gelmesine meydan vermeden sakatlayıp cemiyet bünyesinin dışına atardı. Bu yüzden de esrarkeşten ne hakîkî

bir fikir, ne dört başı mâmûr bir sanat, ne de aklı başında bir iş adamı çıkabilirdi.

*
**

İstanbul ağacının dibine bir çürük meyve gibi düşüp gelişigüzel çiğnenen esrarkeş, İstanbul gecelerinin kokusu, çeşnisi ve havası içine sarsak vücûdü, dümensiz idrâki, düzensiz aklı ile katılıp misk gibi kokan bu geceleri, kötü esintileriyle yer yer ve zaman zaman kirletmiştir. O İstanbul geceleri ki, ayaklarının ucuna basarak uyuyan çocuğunu seyreden bir ana gibi, şefkatle dolup taştığı mahrem ve sıcak anlarında, onların bir izbeden çıkıp bir başka izbeye dalarak sabahladığını görmüş ve bilinmez, koca İstanbul ağacının döktüğü bu kurtlu meyveler yüzünden ne kadar yüzü kızarmış, ne derece arlanıp kahırlanmış, göğsünü bağrını didikleyip durmuştur.

ÇIRPICI

Çırpıçı, şûh, dilber fakat bayağıca bir kadına benzer. Bugün güler söyler, yarın unutup geçer. Bir başka gün ise gene türlü hevesleri, hoppalıkları, şirinliğini vefâsızlığına borçlu olan bir güzel edâsı ile, türlü işveleri koncalanır. Gergin bir canfes kadar düz ve yemyeşil çayırının ortasını bir yatağan gibi ikiye bölüp geçen dere, bu mesîrenin sînesine ince bir elif çizerek Marmara'ya doğru akıp gider.

Eğlenen İstanbul için Çırpıcı, devamlı olarak muhîtimize sokmadığımız, ancak keyif ve zevke ayırdığımız günlerde varlıklarından haz duyduğumuz şahıslar gibi, vakit vakit bizi eğlendirir, yahut eğlenmek için biz ona giderdik. Daha çok bir esnaf ve hovarda mesîresi olan bu gezinti yerinde, zaman zaman konak ve kirâ arabaları görülürse de, bunlar, sanki kalabalığı teftîş etmek ister gibi, o izdihâmın havasına ve âhengine katılmadan, müstağnî, mağrur, geçip giderlerdi.

Târihin doğru konuşan dudağı şâhit ki, eskiden eğlenmek isteyen İstanbullunun emrinde hesapsız bağlar,

bahçeler ve mesîreler vardı. Bir zamanlar boydan boya ağaçlık, bağlık bahçelik olan Ayazpaşa, Tophâne, Beşiktaş ve Fındıklı sırtları ve sâhilleri, yer yer havuzlu, korulu mesîreler, çeşmeli fıskıyeli bahçelerle bezenmişti. Bunlardan biri olan Samsunhâne ve hele Beşiktaş Bahçesi, nihâyet on sekizinci asrın Çırağan Kasrı ile şehrin tâ öbür ucundaki Saâdâbâd Kasrı ve Silâhtarağa mesîresi, tabîatla o kadar iyi anlaşmış ve bağdaşmış olan İstanbullunun can atıp safâ sürdüğü belli başlı köşelerdi. Bunlardan başka, pazar kayıklariyle, manda ve öküz arabalarının halkı taşıdığı ufak büyük sayısız eğlence yerleri, zaman ve mekân şartlarının dalgaları ile aşına aşına nihâyet son örneklerini, Küçüksuları, Göksuları, Kalender ve Sarıyer mesîre âlemlerini doğurmuş, bunlar da bir çağ yaşadıktan sonra ömürlerini tüketip yüzlerini târih perdesile örtmüşlerdir.

Bundan kırk sene evvel, hayatta bulunan yaşlı taallûkatımız gibi, hâlâ yaşamakta olan İstanbul'un mesîrelerinden ve eğlence yerlerinden bugün de sağ olanlar varsa da, bunlar, ölmüş bir dedenin ismi verilmiş, fakat mîzaç ve fikirlerinin vârisi olmamış torunları edâsı ile, yeni ve zıd bir huy ve hava içinde belki o geçmiş dedeye tek hürmet cümlesi ayırmadan, kendi çağları içinde mukadder olan ömürlerini sürmektedirler.

Kırk sene evvelki İstanbul, henüz mâzînin son âdetleri içinde yaşarken, eğlenceye türlü vesîleler bulurdu. Bir bayram, bir tatil, bir ramazan, bir yıl dönümü, onu çoluğu çocuğu ile öyle kendinden geçirirdi ki, sanki ne geçmişte sürdüğü bir zevki hatırlayacak gerilere giden bir hâfızası, ne gelecekte misli tekrarlanacak bir şenliği düşünmek için, yeter bir idrâki kalırdı. Tıpkı doyarak kalktığı bir sofra başından, az evvelki iştihâsını da, bir müddet sonra başlayacak olan açlığını da hatırına getire-

meyen bir çocuk saflığı içinde ne ilerisini ne de gerisini düşünürdü.

Gülüp söylemesini bildiği kadar, ağlamakta da bir nevi zevk bulmuş olan İstanbul, en beklenmedik bir zamanda bakarsınız dertleniverir, en umulmadık bir hüzünle içine döner ve düşünücü olurdu. Amma gene de bakarsınız küçük bir vesîle, nazlı bir bahâne ile tekrar neşelenir, zevki de, hüznü de, geçici bir sağanak gibi daha gelirken kaybolur, kaybolurken yeniden başlardı.

*
**

Arapların «Ot toplama» eğlencesi yaptıkları Mayıs'ın ilk günü, Çırpıcı, en kalabalık zamanını yaşardı. Bir vakitler zenci halayıkların kendi aralarında bir yardım teşkîlatı olarak kurdukları bu cemiyet, git gide dejenere olarak mânâsını kaybetmiş ve yanılıp da oraya ilişik edenler, ömürleri boyunca bütün kazançlarını Kolbaşı olan Araba kaptırmak mevkiinde kalmışlardır. İşte bu teşekkül mensupları her sene şehrin muhtelif mesîrelerinde muayyen formülleri olan merâsimlerle gûyâ eğlenir, kendilerini seyretmeğe gelen yabancılara ise gayet haşin davranır, hattâ yanlarına sokulmak acemiliğini gösterenler olursa, şımarıklığı daha ileri götürerek, yumruk ve sopalarla hücum ederlerdi. Halka olup bir ağızdan zenci türküleri söylerken, isterik ve bozuk bir tempo ile raksederken, kırlara yayılıp taze ot ve çiçek toplarken, hele bunları bohçalayıp başlarına oturtarak sallana sallana yürüyüşe çıktıkları vakit, kalabalık bir seyirci kütlesine rağmen, sanki etraflarında kimse yokmuş gibi davranır, kendilerinden olmayanlarla değil ihtilat, yüzlerine dahî bakmazlardı.

*
**

Çırpıcı, kabına sığamayan İstanbul delikanlısına,

zurna ve çifte nakkareden başka, darbuka, zillimaşa, semâî, koşma, mânî ikrâm eden toplu esnaf eğlencelerine de sahne olurdu. Akşam olup, bu yer yer ve küme küme eğlenen halkın toplanışı kadar dağılışı da bir başka eğlence teşkîl ederdi.

Kalabalık, muhtelif kollardan şehre akarken, külhânîlerin çoğu, bir boy Sulukule'de Yorgancı Bahçesi'ne, Bayrampaşa'ya uğrar, buralarda tekrar içer, oynar, oynatır; çok defâ da bir kama, bir usturpa şakası başa kanlı işler açar, arkalarından içki kamçısı ile kovalanan bu gözü dönmüş şehir uşakları, soluğu bir hapishâne hücresinde alır, bâzen aylar, bâzen de yıllarla Devlete misâfir olup kalırlardı.

Fakat bir eğlence seline katılmış İstanbul delikanlısını, derece ve terbiye tasnifinde aynı hacim ve aynı irtifada görmek doğru olmazdı. Çapkın oydu ki, yolsuzluğa kaçmaz, ahlâksızlık ve zorbalık etmez, hovardalığı sever, hazır cevaplıktan zevk alır, okur, yazar; vakit vakit dirseği tezgâha kaptırsa da gene efendiden adamdı.

Külhanbey ise, ocağının anânesine sadâkat göstermek, sokağının, mahallesinin kadınına yan bakmamak, bilhassa kendisine sığınanı korumak meziyetlerine rağmen, rezalet çıkarmak, küçük bir îmâ ve hakareti kanla bitirmek gibi zorlu işlerden de çekinmezdi.

Kopuk ise, külhanbeyin çok aşağısında, yersiz yurdsuz, anası babası belirsiz serserî takımından kimse idi ki, şehir için asıl âfet işte bunlardı. Zâbıta bunlarla pençeleşir, kimi hırsız kimi yatak; kimi kaatil kimi kaçak; kimi afyon yutar, kimi esrar çeker; hulâsa yüzü yırtık, hayâ bilmez, insaniyet gütmez, bozuk düzen bir mahlûktu. Fakat ne de olsa sayısı pek kabarık olmayan bu gürûh, çokluğun baskısı altında el birliği ile ezilir, dağlanan bir çiban gibi, etrafa bulaşmasına meydan verilmezdi.

*
**

Yaladığı tertemiz macun değneğinin tahta kokusu, yıllar geçse de genzinde kalmış olan İstanbul delikanlısı, henüz bayram yerlerinde atlıkaracaya, kolan salıncağa, dönme dolaba binen bir çocukken, daha o zamandan eğlence temrinlerine başlamış bulunurdu. Hele azdaha büyüyüp babadan dededen gelen bahşişlerle, bayram yerlerinde bekleşen, koşumları püsküllü boncuklu atlara binip acemi acemi beygir sürme çağına geldi mi, eğerden zedelenen, sarsıntıdan hırpalanan vücûdü bir külçe hâline dönmeden attan inmezdi.

Mesîrelerde kaş göz, el gerdan işâretleriyle, ya da bir mendile, bir çiçeğe, bir yaprağa havâle edilen anlaşma, konuşma, muhabbetleşme, sözleşme buluşma usullerini bir pandomim repertuarı gibi ezberlemiş olan İstanbul delikanlısı, bir vakitler bayram yerlerinde kursak düdük çalan, bir elinde kuşlokumu, bir elinde simit, cepler şeker kurabiye dolu, aklı ise az evvel on para vererek tek gözü ile seyrettiği panorama kutusunda kalan çocuğun tâ kendisi idi.

Şimdi Çırpıcı'dan çakır keyif ayrılıp Bayrampaşa'da Kavas'ın bağında saz dinleyip hokkabaz seyreden, davul, zurna, çığırtma, keman, kemençe ile keyfi tamam olan genç adam da gene, bir zamanlar bayram yerlerindeki çadırların esrarını öğrenmek için harclığını seve seve fedâ eden çocuktu. Denizkızı gösterilen çadır, hokkabaz çadırı, nişan atma çadırı arasında ne de çok gidip gelmiş, kapıda duran çıngıraklı adamın:

— Al gözüm, seyreyle sen bu deniz güzelinin mârifetlerini..

Diye, yarısı insan, yarısı balık olan mahlûku anlatışını kâh inanarak, kâh şüpheye düşerek kaç kere dinlemiş ve kalabalığın içinde büsbütün küçülmüş gibi olan ufacık boyu bosu ile, bu dolup boşalan çadırlara kaç kere girip çıkmıştı.

Mahallî hayat, mahallî zevk, mahallî ruh terkiplerinin yuğurup şekillendirdiği İstanbullu, hangi sınıfa mensup olursa olsun, iç ve dış varlığında bu hususî atmosferin çeşnisini, tatlı ve tabiî istihâlelerle, asırlar boyunca yaşayıp nesilden nesle emânet ederken, mutlaka dedesinden getirdiği bir hava ve mutlaka torununa bırakacağı bir emâneti vardı. Ne oldu, ne oldu bu zavallı adama ki, şimdi değil uzak cedlerinin, kendi babasının görüşüne, anlayışına hattâ diline bile yabancı, henüz adımlarının sesi duyulmakta olan onun devrine bile asırlarca uzak ve bigânedir.

ÇARŞAMBA

Daha çok, kazaskerler, mollalar, dersiâmlar, büyük küçük ilmiye mensupları semti olan Fâtih, bir yüzü ile Sarıgüzel'e, Emir Buharî'ye, Hırkâ-i Şerif'e bakarken, öteki yüzü ile de Atpazarı'ndan tutturup, Otlukçu Yokuşu'na, Sultan Selim, Çarşamba, Dıragman. Fethiye'den, tâ Edirnekapısı'na kadar uzayıp, böylece iki kolunu karşılıklı kavuşturur. Bu iki kolun makası arasında toplanan her mahalle, her sokak ne kadar da birbirinin edâsını, âhengini, çalımını taşırdı. Acabâ biz, aynı elin yuğurduğu bir hamura benzeyen bu bütünden bir parçayı koparıp açsak, inceltsek ve adına da Çarşamba desek nasıl olur?

Mademki dalından çekip düşürdüğümüz tek elma, ağaçtaki benzerlerinin bir temsilcisidir ve mademki dalı budağı dolduran meyveleri hep birden eteğimize sığdırmak mümkün değildir, şu halde ağaç, bu tek elçi ile de bize şanından ve hâsiyetinden bir nâme göndermiş sayılabilir.

Öyle ise, oturtulduğu seddin üstünde bir arslan göğsü gibi kabararak, Haliç ile tekmil o kıyılara bakan Sul-

tan Selim Camiini ve ilme verdiği pâyeyi kıyâmete kadar dile getirmek ister gibi, bir âlimin atının ayağı ile çamurlanmış cübbesini sandukasına örttüren Yavuz'u, gene îman ve ilim saygısı yüzünden, şeyhülislâmların «Allah zâlimleri sevmez» âyetini okuyarak huzuruna girmelerini hoş gören bu haşmetli hükümdarın dört buçuk asırdan beri yattığı semti koyup, Çarşamba'da duralım.

*
* *

Buraya da, İstanbul gecelerinin en sakin geçen köşelerinden biri denebilirdi. Amma gene de Küçükpazar'ın gece simidi, Vefa'nın bozası, keten helvacısının mânîsi, mısır buğdaycının tekerlemesi, mahalle köpeklerinin seslerine karışarak, bu sokakların havası içinde, akıcı yıldızlar tatlılığı ile süzülüp giderdi.

Bilmem, kaç sokak aşırı bağıran ayak esnafının ne sattığını anlamak için, onları, ses hâfızamızda kayıtlı olan âhenklerinin delâletiyle teşhîs etmek mümkündü. Hiç ne zaman, bir bozacının melodisi, mısır buğdaycının notalarına uymuştu? Simitçi daha:

— Sicak, sicak!

Diye ilk avazı koyuverirken, mevsimine göre peştemal, ya da kıldan bir çulla örtülü simit tablası gözümüzün önüne gelivermez miydi?

Gene İstanbul gecelerinin uykulu rehâvetini paralıyan gür ve tok bir ses:

— İkşi vâr, tâtliiii.....

Derken, yastıklı bıyıkları tel tel buz tutmuş dik, gür ve âsî kaşları, ırkının cesâretini açıklayan gözleri, beyaz keçe külâhı, siyâh kaytan işlemeli aba poturu, cepkeni, kuşağı ve nihâyet soğuktan, budaklı bir ağaç gibi sertleşmiş ellerindeki göğümleri ile Arnavud bozacı, kimin hayâlinde yer almazdı?

Fakat İstanbul geceleri, yalnız satıcıların himmetiyle mi seslenirdi? Karların eridiği, ya da denizin gökyüzüne çıkmış da ters yüzüne boşanırcasına döküldüğü yağmurlu gecelerde, hemen ekserisi bozuk olan saçakların kaçırdığı savruntular, akıntılar ve çoğu, yerden bir iki arşın yüksekte bırakılmış yağmur borularının aceleden boğula boğula boşalttığı suların sesi, bir vaveylâ gibi, gecelerin derdine dert katarak, ardı arası kesilmeyen şarkılariyle uzayıp giderdi.

İstanbul gecelerinin pek tatlı, pek mûnis ve mevsimlere bağlı olmayan seslerinden biri de, artık rağbetten düşmüş beşiklerin yerine geçen salıncak gıcırtıları ve nâmahreme taşmasından çekinildiği için yavaştan söylenen ninni sesleri idi. Çok defa çocuk uyur ninni susar, fakat salıncak iplerinin halkaları zorlayışından çıkan o dertli inleyiş sürüp giderdi. Kim bilir belki de çocuğun anası, daha başında al kordelâsı olan henüz kırklanmamış lohusa idi.

Eski devirlerde hemen her sınıfın ihmâl götürmez bir âdet olarak kabûl edip rağbet ettiği çalgılı çengili, teşrifatlı ve ihtişamlı «kırk hamamları» son yarım asırdan bu tarafa olan zaman içinde, Sulukule, Ayvansaray ve emsali semtlerin, bir eğlence vesîlesi olmak seviyesine düşmüş, usûlü erkânı ile yapılagelen o eski merâsimlerden bir iz bile kalmamıştı.

*
**

Eski zamanda cemiyet hayâtı, bir güzelin başına veya göğsüne taktığı kıymetli bir tac gibi, her köşesi son derece dikkat ve emekle işlenmiş, her mücevher, en büyüğünden en küçüğüne kadar, kendine mahsus bir yuvaya bir çerçeveye oturtulmuş, bu suretle de hem kaybolmaması, hem göz ve gönül alıcı bir bütün hâlinde lâ-

yık olduğu gıptayı toplaması için kendi mevkiinde tesbît edilmişti.

Eski zamanda, hayâtın en sığ, en uzak ve gizli köşelerine kadar el uzatmış bir îman ışığı vardı ki, bu, her sınıfın her türlü ihtiyaç ve umurunda sârî ve cârî idi. Böylece de içtimâî bünyemizin her parçasını birbirine lehimlemiş ve âhenk birliği sağlamış olan o mânevî seyâle, en gizli köşelerimize kadar işlemiş, hayat ve ahengimizin nâzımı olmuştu.

Aminlerle güvey koymak, Besmele ile mektebe başlamak fena mı idi? Fenâ mı idi o ana sevgisi, baba saygısı ki, hayat boyunca insafı, fedakârlığı hasbîliği geliştirir, selâmete yol açar, muhataraları önler, doğruluğun temel taşını örerdi?

Fenâ mı idi, hîleden elini, haramdan eteğini, yalandan dilini, kötüden gözünü, füzûlden kulağını bağlamak ahdı ile, sanat ve meslek hayâtına adım atış fenâ mı idi? En yüksek, en ileri cemiyetlerin bile sırasında âzâde olmadıkları kötülükleri, devamlı bir murakabe ile uyanık bekliyen bir güçlü kuvvetli nizam, hastalığı yenmek gayretiyle çalışan uzviyet gibi, her hangi bir uygunsuzluğu derhal fark edip tedbîr alır ve az zamanda ortadan kaldırırdı. Nasıl peteğin içinde ölen arı, arkadaşları tarafından derhâl mumlanıp tefessühüne meydan verilmezse, tedbirli ve uyanık duran cemiyet de, yakaladığı en küçük hatâyı tecrît eder veyâ temizlerdi. Belki de bu titiz gayret, baş dayanağı ahlâk ve fazîlet olan sanat inzibâtını, meslek nâmusunu, cemiyet saygısını örgüleştirmişti.

Bugünün insanı, madde ve teknik hârikalarının belki son basamaklarına erişmek yolundadır; lâkin iç kıymeti bakımından da belki gayyaların gayyasında çırpınmaktadır. Ne ki ferd, cemiyet, millet sırasında hasta düşer de, dünyâ bundan kurtulabilir mi? O dünyâ ki,

bugün, alabildiğine başıboş bırakılmış, hevesini, ihtirasını ve meylini, benlik, dâimâ benlik felsefesiyle sarhoş, bir ideoloji anarşisinin eline terketmiş, bu ihtilâli, bu şuûrsuz gidişi önliyecek her çeşit mukavemet unsurunu ise reddetmiş, inkâr etmiş, sınırları dışına sürüp çıkarmıştır.

Ne çâre ki Türk câmiasına da bu âfetten bir pay isâbet etmiş bulunuyor, Eskiden, ruh hijyenine tahsîs ettiğimiz bir enerjimiz vardı. Bu gayret, bu murâkabe ve tasfiye ise içimize, bir sıhhat, bir tenasüp, bir temizlik kazandırmakta idi.

Eskiler, katlanmayı, sabretmeyi bilmişler de, müdâfaayı, çengi ve istîlâyı bilmemişler miydi?

Eskiler, feragatın, toksözlülüğün, diğerbînliğin, fedâkârlığın, gaye ve ahlâk kaidelerinin tatlı sert zevkini tatmışlar da gayretin, çalışkanlığın, îcâdın semeresini bulmamışlar mıydı?

Acaba, îman diyince, neden fikir ve tahassüs târihimizin hârikûlâde motiflerini düşünmüyor da, Şarkın taassub çizgilerini, bir medrese doğmatizminin basîretsiz inadını hatıra getiriyoruz? İnsana insanlığını göstermeyen ve onu beşeriyete bir dert kılan başıboş bırakılmış heves ve meyillerimizi sınırlamak, hiç değilse uyarmak için, seciyeleri teftiş edici, bencillikle çarpışıcı bir iç terbiyesi, iç kontrolü, söyleyin niçin tekmelenir, niçin istihfal edilir?

Amma ne yazık ki bu yoldaki zenginliğine cihanın erişemiyeceği biz, kapalı kaldığı altın hazinesinin içinde açlıktan kıvranan adam gibi, varlık içinde yokluğun ıstırabı ile inliyoruz.

Îmânı ve ümîdi hedef tutan eski fikir ve tahassüs dünyâmızı tanımayı bugün o kadar lüzumsuz bir külfet sayıyor ve bu mütecânis hayat uslûbuna bîgâne kalmayı ise o kadar tabiî buluyoruz ki, işte dede ile torun, hattâ

baba ile oğul, sesi sözü, tavrı hareketi, hulâsa bütün bir tefekkür ve hayat sistemi ile birbirinin yabancısı ve cahili..

Garb, son asır maddeciliğinden yıkıcı, kendi kendini ifnâ edici bir medeniyet kazandı ve bu tahribkârlık yolunda ilerlemiş olanları geri sayıp madde ölçüsünde başlarına efendi kesildi.

Beri tarafta taassub ninnisi ile sersemletilerek uyutulan Şark ise, kan gövdeyi götüren yirminci asır medeniyetinin patırdısı ile gözlerini uyuştura uyuştura uyanmaya çabalarken, taassub, bu defâ da yalancı şâhit dinletmekte tereddüt etmeyen bir iki yüzlülükle, suçlunun kendisi değil, tasavvuf olduğunu yüzü kızarmadan iddiâ etti. Çeşnisini bilmiyen için şeker kamışı ile, talaştan ibâret âdî kamışı ayırt etmek ne mümkün?

Ey insan oğlu, tasavvuf, bu gökkubbe içinde kurulmuş o çadırdır ki, taassubun, kahbeliğin, rîyâ, hîle, zulüm ve fesadın yol bulamadığı, ilimle insanlığın ücretsiz ve karşılıksız çağladığı bu çatıya, Süleyman'dan karıncaya kadar kim isterse sokulup rahat ve geniş bir nefes alabilmiştir ve kıyamete kadar da bu, kalacaktır.

*
**

Bilmem acaba beni bir lâhza daha dinler misiniz ki sizinle az daha dertleşeyim. İnandırmak için değil, inandıklarımı söylemek, nihâyet önüne durulmaz bir yanıp yakılma ibrâmının buyruğuna uyarak söylemek istiyorum ki, eğer asırların akışı içinde beşer, bir rahat nefes almış, huzur ve sükûn bulmuşsa, bunu, kendi kendisiyle barışabildiği devirlerde bulmuştur. Ne bahtiyardır o kimse ki, içindeki kurtu kuşu, yılanı sırtlanı, emrinden çıkmaz bir köle hâline sokabilmiş, buyruk dinletmiş, her birinin esîri iken emîri olmuştur.

Amma ne çâre ki Âdemoğlu, sırasında kâinâtın mânâsı, cihânın nüktesi iken, sırasında dağdan taştan daha hissizdir. O dağ ve taş ki, şuûrsuz bir insafla da olsa, kendisine haykırılan sözü, harfi harfine tekrarlayıp iâde etmekte kusur etmez. Sevgilisinin ismini haykıran düşmanının ismini söylemez. «Veli!» diye bağırana veli sesi gelir. «Deli!» diye haykıran, deli karşılığını alır.

Biz insanlar ise, değil uzaklardan bağırılan, kulağımızın içine akıtılan sözü bile şuûrumuzun dalgaları arasında silip yok ederiz. Hattâ belki de hiç duymaz, hiç anlamayız.

Ey insaf, seni neden kaybettik? Ey mâzî, seni neden unuttuk? Ey güzellik, seni neden tepeledik? Ey sevgi, sana neden yüz çevirdik?

Yoksa karanlıkta, düşman diye dostunu vuran bedbaht gibi, biz de hodkâmlığa, cehâlete ve taassuba indireceğimiz kılıcı, bu mübârek başlara mı vurduk?

*
**

Ey kadın ne oldu gene sana? İstanbul deresi, yatağında akıp giden bir çay gibi, semtten semte geçip dururken gene kim çapa vurup bu dereyi bir tefekkür tarlasına çekti? Haydi, çabuk onu mecrâsına iâde et ve al kordelalı lohusanın evine dön...

Bunca fasıldan sonra nasıl mı dönecekmişsin? Dur söyliyeyim: Bir elinle kapı perdesini aralar, öteki elinle tokmağı çevirip, henüz kırklanmamış lohusanın odasından içeri yavaşça süzülürsün.

Çocuğunu uyutup yatmağa hazırlanan bu genç kadın, belki de bir sene evvel görücüye çıkan nazlı bir kızdı.

Zengin olsun, orta halli, ya da fakir olsun, eskiden hangi kız bu geçitten geçmez, hangi evin genç kızı, hattâ günde bir kaç nöbet, görücünün eline kahvesini vermezdi?

Ya düğünler, dernekler? Henüz başı bağlanmamış genç kız, mahallesinde bir düğün olduğunu duyunca, küçük yüreğini bir telâştır alırdı. Kadın kadıncık annesi de bunu anlamaz olmazdı amma, «davetsiz düğüne börekçilerle çörekçiler gider; öğleden sonra geline bakarız.» diye tâ sabahtan düğün evini boylamak isteyen kızını yatıştırır, hakîkaten de yemeklerini yiyip evlerini kıvrakladıktan sonra, etrafı simitçiler, susam helvacılar, leblebi ve macuncularla çevrili ve önünde çocukların kaynaşıp, kapısında mahalle bekçisinin durduğu düğün evine giderlerdi.

Dâvetli olsun dâvetsiz olsun, geline bakmak herkesin hakkı idi. Bu hak, sular kararıncaya kadar devâm eder, ancak hısım akraba ve davetliler güveği yemeğine kalır, yatsıdan sonra da şerbetler içilip, güveği, büyüklerinin ellerini öperek gelinin yanına girmesiyle düğün bitmiş olurdu.

Fakat son zamanın mahalle düğünleri, muhakkak ki zevksiz ve yavan bir şey olmuştu. Cemiyet, güz mevsiminin pençesinde yapraklarını yarıdan çok kaybetmiş bir ağaç gibi, âdetlerini, usûllerini kıymetlerini haraca verdiği için, ne eskiyi hatırlıyor ne yeniyi biliyordu. Belki gene kırk sene evvelki düğün evinde bir gelin köşesi bulunuyordu; amma bu, eskiden olduğu gibi, kızın kendi eliyle işlediği hârikûlade örtüler, çevreler ve yağlıklarla değil, «askı» denen kaba ve âdi kâğıt çiçeklerle süslenir olmuştu. Eğer büyükannenin gençliğini görmüş ahşap ev, İstanbul yangınlarının pençesinden kurtulmuş bir kahraman ise, belki hâlâ dıvar oyuklarına oturtulmuş raflarda, höcrelerde, kıyı ve köşede baba ve dede bergüzarları bulmak mümkündü. Lâkin şu var ki, artık âile için onların ne tezyînî kıymetleri, ne iftihâr edilecek değerleri, ne de târihî bir ifâdeleri kalmıştı.

Katırla Şeyhülislâm kapısındaki vazîfesi başına gi-

dip gelen hoca efendi bile, taassubun visâlinde sayıklayıp dururken, farkında olmayarak, eski ile yeni arasındaki köprüyü tahrîp etmek yolunda gençlere taş çıkartıyordu. Yenilik istemiyor, ilerlemelerden titizleniyor, fikrî hamlelere küfür diyor, tuhâfı şu ki eskinin hakîkî çehresini de tanımıyor, yalnız ve yalnız zâmanı dondurmak istemekle kendinin bir donmuş olduğunu farketmeksizin, tek yaptığı iş, kendisini beğenmeyen evlâtlarına bed duâ etmekten ibâret kalıyordu.

İstanbul, sarayı, beyi, paşası, hocası hacısı ile, evinin içinde ikaamete memur edilen bir mahbus gibi, tenbelliğe alıştırılıp canı çekilmeğe başladıktan sonra bile, imparatorluğun nîmetleri gene onun ayağına gelmekle, böylece de tenbellikten gurur bile duymakta idi. Bir zamanlar memleketi karış karış gezip tozan Türk, artık İstanbul'la sırt sırta olan komşu kasabalara bile gitmeğe üşenir olmuştu. Fakat sefer meşakkatini unutan İstanbullunun ayağına, gene her dilediği gelmiyor muydu? İşte bir Yörük çadırında işliyen tezgâh, şu aşîret çizgileriyle süslü örtüyü tutup göndermiş, o da bu primitif sanat hârikasını minderine yaygı yapmıştı. İşte, göbeğinde Edirne sabunu duran liğen ibrikle elini yıkayan efendi, misk kokan o elvan elvan çeşit çeşit malları kendi pazarında ne de kolay buluyordu. Onun eli altında olan sâde bunlar mıydı? Hind ve Çin kumaşlarından, Tunus, Mısır ve Lübnan'ın çıkardığı en seçme mallara ve hattâ sofralardan eksik olmayan çeşitli sıcak memleket meyvelerine kadar, İstanbul neden mahrumdu?

Çok eski değil, kırk sene evveline kadar bu şehir, güzelliğini muhâfaza etmiş geçkin bir kadın gibi, câmi yıkılsa mihrap yerinde, dedirtecek vasıflara sâhip bulunmakta idi. Az çok servetini kaybetmemiş köklü âileler arasında mâziye açılan pencere henüz tamâmiyle ka-

panmamış, böylelikle de günün esintisi, uzaklardan gelen hava ile karışır olmuştu.

Belki bir mahalle düğünü, tuzu biberi unutulmuş bir aş gibi artık, çeşnisiz ve lezzetsiz idise de, hâlâ yer yer konakları, köşkleri bulunan İstanbul'un kibar düğünleri, bir masal debdebesiyle yapılmakta berdevâmdı. Hele kocalarına yedi kere ayak öptürdükten sonra duvaklarını açtıran sultanların düğünleri, bollukla israfın berâber sürüklediği öyle muhteşem bir gedûne idi ki, havsalanın alamıyacağı uzaklıklara gider, izi ve sesi aylarla değil, yıllarla görülüp duyulurdu. Bunlardan, harem ağalarının, önlerine bağladıkları futalar içindeki çeyrek ve yarım liralık altınları dâvetlilere serptikleri, câriyelerin gümüş, altın ve mücevherleri zarflar içindeki fincanlarla kahve ikrâm ettikleri Münire ve Saliha Sultan düğünleri, hâlâ büyükannemin sesiyle berâber, hâtıraların en canlıları safında zaman zaman hâfızamda baş kaldırır.

*
**

Eski düğünler derken, bir zihnî seyâle, bâzan târih yaprakları arasına da uzamak istîdâdını gösteriyor. Kâh aylar, kâh haftalar süren hakan, şehzâde, sultan düğünleri, bilhassa akisleri komşu memleketlere kadar kol atmış siyâsî izdivaçlar ve sonra şehzâdelere mahsus sünnet cemiyetleri, hâlâ târih gecesinin sönmek bilmeyen yıldızları değil midir?

Saray erkânının, devlet ricâlinin, ulemânın, kazaskerler, silâhtarlar, yeniçeriler, elçiler ve istisnâsız tekmil halkın sırasiyle dâvetlendiği bu düğünlerde de, eğlence adına neler neler bulunmazdı? Bir tarafta sazlar çalar, güzel sesler birbiriyle yarış eder, bir tarafta hokkabazlar, kâsebazlar, zorbazlar, sihirbazlar, canbazlar, mârifet ve hünerlerinden gözlere ziyâfet çekerken, bir başka tarafta meşâleler parlar, fişekler patlar, çengiler oynar,

tiryâki koşuları, yarışlar güreşler tertiplenir, hûlâsa bolluk ve israf, iki koldan akan nehir'ler çoşkunluğu ile ortalığı kuşatırdı.

Bir rüyâ şuûrunun bulanık ve zorla seçilir imajları arasında sayılan bu düğünlere getirilen hediyeleri sayıp sıralamak için ise, başlı başına bir kitap yazılsa revâdır.

Fakat târihi derinden kurcalamak tehlikeli bir ihtiyatsızlık olur. Zîrâ o, dudaklarını ısıra ısıra öfkesini yenen güçlü kuvvetli bir yiğit gibi, en küçük tahrikimizle, zorla yatıştırılmış heyecânı bir şahâmet destânı olup, bizi de önüne katarak sürükler. Öyle ise geri dönüp, sâde bildiğim gördüğüm, renklerini çizgilerini içime kazıyıp geçmiş olan bir eski zaman düğün evine gidelim.

*
**

Ardına kadar açık kapısında, sırma cepken ve şalvarlarını giymiş ayvazlar, beyaz eldivenli, siyah redingotlu uşaklar, dâvetli arabaları yanaştıkça koşup kapılarını açan ve hanımlara kollarını veren haremağaları, daha, içeri atılan ilk adımda sanki binânın kendi âhengi imiş gibi dalga dalga etrafı tutan saz sesleri ve öyle bir kalabalık, öyle bir mahşer ki kadın güzelliği, kadın neşesi, kadın cilvesi, kadın tecessüsü, kadın rekabeti yarış hâlinde...

Dâvetli sayısı ne kadar fazla olursa olsun, misâfirin bin ikram ve izzetle soygun odasına alınışı, eğer evin halayık kadrosu elverişli değilse, dışardan getirilen soygun kadınlar mârifetiyle ferâcesinin ya da çarşafının çıkarılışı sonra da îtibârına göre götürülüp münâsip bir yere oturtuluşu, sıra ile lohuk ve kahve ikrâmı, düğünlerin en göz önünde âdetlerindendi. Hele üç câriyenin el birliğiyle kahve ikrâmı, öyle inceltilmiş, öyle zarîf, öyle bediî bir hüner hâline sokulmuştu ki, artık kahve, bir

damak keyfi olmaktan çıkarak âdeta göz ve gönül zevki hâlini bulmuştu.

Bu üç kahveci câriyeden her birinin omuzlarından göğüslerine çaprazlama atılmış sırma işlemeli kadife veya atlas kahve örtüleri olması şarttı. Kalabalığın içine göz kamaştırıcı kıyafetleriyle dalan bu seçme genç kızlardan biri, üç zincirin ucunda sallanan gümüş sitilin içindeki kahve ibriğini taşır; ikincisinin nârin kolları, içi bir servet teşkîl eden kıymetli zarf ve fincanlar olan tepsiyi tutar, üçüncüsü ise, her biri birer müstesnâ sanat örneği denebilecek bu fincanlara ibrikten kahve boşaltarak zarflarına oturtur ve şâir gibi:

Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangisin alsam gülü yâhud ki câmı yâ seni

Dedirtecek, ikram ve izzette ustalaşmış, tabiî zarâfetiyle bunları misâfirlere dağıtırdı.

Düğünlerde Koltuk merâsimlerinden sonra para serpmek, o zamanlar bana güveğin zarîf bir hîlesi imiş gibi gelirdi. Zîrâ kocasını kapıdan karşılayan telli duvaklı gelinle, heyecandan basacağı yeri görmez olmuş damâdı seyretmek, düğünün, kaçırılmaması mûtâd olan en belli başlı sahnesi idi. Merâsimin bu kısmına o kadar ehemmiyet verilirdi ki, bâzen vaktinde yetişmeyen hısım akrabânın görmesi için koltuk geciktirilir; bâzan da ikinci bir koltuk yapılırdı.

Kadınlara mahsus bir eğlence imtiyâzı olan düğünler, hele koltuk yapıldığı sıralarda öyle kalabalıklaşır, gelinle güveğinin geçeceği yer o kadar daralırdı ki, genç karısını gelin odasına bırakıp çekilen delikanlının, izdihamı yarıp geri dönebilmesi için, behemehal günün havasına uygun zarîf bir bahâneye, bir hîleye baş vurması lâzımdı. İşte bu yüzden o da, etrafına avuç avuç çil paralar serperek kalabalığı neşeli bir yarışa sevkedip, izdiha-

mın içinden selâmetle çıkmanın tek çâresine baş vururdu. Amma genç adam, yanılır da serpeceği paraları uzağa fırlatmazsa, bu defa çil kuruşları ikilikleri toplamak için yere atılanlar, yolunu büsbütün tıkar ve zavallı genç, muhâsara kalkıncaya kadar olduğu yerde kalır, geçemezdi.

Hûlâsa akşam oluncaya kadar biri boşalıp biri dolan sofralar, sazlar, sözler, görünüşler, gösteriler, zevkler, kahkahalar içinde eriyen düğün günü, sular kararıp yatsı okununcaya kadar, gecenin yalnız bu kısacık parçasında erkeklere geçer, selâmlıkta verilen bir güveği yemeği, şerbetler, kahveler ve cemaatle kılınan bir yatsı namazından sonra genç damat, arkadaşlarının eliyle mabeyin kapısından içeri itilerek düğün sona ererdi.

Eğer gelin varlıklı bir âilenin kızı ise, beraberinde, servetine göre, iki üç cihaz halayığı bulunur, bu sûretle de, bilmediği geçim ve ev işlerini gene de düşünmezdi.

Şayet ev bark sâhibi olan genç kız, orta halli veyâ daha mütevâzî bir âileden çıkmışsa, bu takdirde düğünün ertesi günü, evinin bütün umûru ile alâkalanmak boynunun borcu idi. Eğer, gelin geldiği evde ihtiyar bir baba, ya da bir büyükbaba varsa, onlar bu tâze geline ufak tefek iş buyurmasını ne de severlerdi. Geline sigaralarını sardırırlar, gelinin elinden kahvelerini isterler. Şamdanlarının mumunu gelin tâzeler, tesbihleri koparsa gelin dizerdi. Hûlâsa evlerine gençlik, güzellik, neşe ve sıhhat getiren bu körpe vücud, isterlerdi ki hep karşılarında salınıp gezsin.. Hele kendilerini yetmiş seksen sene evveline götürüp tekrar çocuklaşabilmelerine vesîle olan bir gül yüzlü torun, bu tâze gelinin en mübârek hüneri ve bereketi idi.

Gene bu ak sakallı kayınpederler, genç gelinlerini kainvâlidelerine karşı himâye mevkiinde bulunur, şâyet gelin kaynana bir ihtilâfa düşecek olurlarsa, onlar iki

tarafı da başka başka yollardan yatıştırıp, arabuluculuk ederlerdi.

Kırk sene evvel hâlâ bu yoldan giden âilelerden bir hayli bulunan İstanbul'da, bir yandan çocuğunun mamasını hazırlarken bir yandan evin sofrasını kuran genç kadın, çoğu bu sofrayı bir masaya değil, bir siniye hazırlardı. Evvelâ yere bir yaygı serer, üstüne sofra iskemlesini koyar ve bunun üstüne de siniyi oturtur, sininin içine tertemiz işlemeli bir örtü örter, nihâyet âile efrâdının müştereken dizlerine koyacakları yekpare peşkiri getirirdi. Gençlerin önüne çatal, ihtiyarlara sâde kaşık koyar ve onların elle yemek yemelerini tabiî bulurdu. Nasıl tabiî bulmasın ki, gözünü açıp gördüğü kendi dedesi, nenesi de, yemeklerini üç parmağın delâletiyle yiyenlerdendi.

*
**

İstanbul'da çok oturan misâfirlere vaktin geciktiğini zarâfetle hatırlatmak için, ev sâhibi tarafından bir de «git kahvesi» ikrâm etmek âdeti olduğunu unuttum galiba.

Öyle ya.. Çarşamba'da biraz daha oyalanıp kalırsam, belki de bu semtin, böyle ikram yollu istiskaline uğrayacağım. Onun için şuracıktan Haliç kıyılarına sarkmadan evvel, çinileri, panoları, on altıncı asrın zirveleşmiş birer zevk örneği olan Mehmet Ağa Camii ile, kuşçu kahvesine acele tertip, şöyle ayak üstü bir uğrayalım.

Zâten burada fazla da duramayız. Zîrâ insan zûlmünün, yerlerinden yurtlarından ettiği ispinozlar, sakalar, isketeler, fülüryeler öyle iç parçalayan feryadlarla ötüyorlar ki, bir koruda bir ormanda zevkle dinlediğimiz bu seslere burada tahammül kabil değil. Fakat gene de kuşçu esnafı, nafakalarını bu hazin feryadlardan toplayan o adamlar, bir araya gelmiş harıl harıl mezat yapı-

yor, güvercinler, kanaryalar alıp satıyorlar. Bir köşede ise sırf kuş sesi dinlemeğe gelmiş meraklılar oturmuş...

Ne yaparsın, insan oğlu böyle işte. Bir mânâya hiç de tek zâviyeden bakmak istemediği gibi, bu işde de öyle. Kimi, kafesin kapısını açıp içindekini âzâd ederken, kimi insan zekâsı ile baş edemeyecek o zavallı mahlûklara ökseler, tuzaklar hazırlar. Bâzısı ise tüfenk omuzda, torba sırtta, dağ tepe gezerek onları kafeslerde şakıtmaya değil, tencerede kaynatmaya uğraşır.

İstanbul'un, Yeni Cami ve Eyüp Sultan'da birer çarşısı olan kuşçularında daha eskiden, imparotorluğun Afrika vilâyetlerinden gönderilen dudu kuşları, papağanlar da bulunurdu. Kim bilir belki de otuz şu kadar sene evvel henüz küçük bir çocukken, babam, annem ve kardeşimle Çubuklu'da, önünden geçtiğimiz bir köşkün bahçe duvarına asılı kafesinin içinde, bizim onu, onun da bizi dikkatle seyrettiğimiz papağan da, bu kuşçuların birinde terbiye edilmişti. Yüzü kalın ve siyah peçesi altında görünmeyen anneme, bu dünyânın en güzel kadınına, bakıp bakıp da siyah peçeden kinâye:

— Arab!

Diye söz atan papağanın sathî idrâki, o zaman beni, bu sarışın dilbere ettiği iftirâdan dolayı ne kadar kızdırmış, fakat babamla annemi ne kadar güldürmüştü.

HALİÇ

Üzviyetteki değişiklikler, eksilmeler artmalar, bozulmalar, düzelmeler nevinden önüne geçilmez tegayyürler gibi, kudretlerine tabîat kanunlarının tesirden geri kalmadığı cemiyetler de, bertaraf edilemeyen bir oluşla, bakıyorsunuz kuruluyor, yaşıyor, hastalanıyor, çöküyor, dağılıyor. Ya da bakıyorsunuz, ölecek sanılırken kurtularak bir yeni hayâta sâhip oluyor.

Nâzım ve hükmedici bir siyâsî ve içtimâî gidişin netîcesi olarak kılıktan kılığa, hâlden hâle, renkten renge girip çıkmış olan Bizans'ın bir vakitler şatolar, mâbedler, çeşmeler, sirklerle süslenmiş Hirisokeras'ının, sonra Osmanlı Türklerinin saraylar, sâhilhâneler, köşkler, bahçeler ve mesirelerle donatıp bir zevk ve safa durağı hâline koyarak Haliç dediği bu semtinin, kırk sene evvel de aşağı yukarı bugünkü gibi, bir iptidâî sanayi ve kalafat yeri olmaktan başka ifâdesi kalmamıştı.

Bâzı mahalleleri ise, nisbeten görgüsünü ve eski çeşnisini muhâfaza etmiş bir sınıfı da içine almakla berâber, yer yer ve öbek öbek topluluk hâline gelmiş serseri, ayyaş, esrarkeşleri barındıran dam altları da bulunur ve

günün nafakasını rast geldiği işten ne bahâsına olursa olsun çıkaran bu gürûhtan başka, İstanbul'a yolu düşmüş, ya da İstanbullu olmaya özenip de taşralı kalmış bir sınıf da gene Haliç'in bu kenar mahallelerinden hoşlanırlardı.

«İstanbul'un taşı toprağı altın...» meseli, oldu olası bozulmaz büyüsü ile zihnini saran taşralı, çok defa tarlasını, sapanını, davarını yok bahâsına satıp, ucuz ve rahat kazanç sevdâsı ile esnaflığa, rençberliğe, uşaklığa, çıraklığa koşar, fakat, çaldığı kapıların birinden de ses gelmeyince, altın olacağını beklediği taşın toprağın üstünde aç ve sefil sürünür olurdu. Amma işler biraz yüzüne gülecek olursa, memleketinden getirttiği çoluğunu çocuğunu hanlara, mirascılar elinde telef edilmiş konak leşlerine, dükkândan bozma yer odalarına, yâhut bir hemşehri evine yerleştirir, böylece de sefâlet ve cehâletin önüne kattığı bir âile hayâtı, şehrin imtiyaz ve nimetlerinden hemen tamâmen ayrı ve mahrum, düzensiz, tatsız, bakımsız yuvarlanıp giderdi. Hele Siirtli hamal topluluğunun mahalleler teşkîl eden hoyrat kalabalığı, yaşadığı şehiri istihfâf ederek, yalnız ve yalnız doğup büyüdüğü memleketin hayat şartlarına ısrarla sadâkat gösterdiği için, yayıldığı semtin içtimâî seviyesini de baş aşağı ederdi.

Eğer bir yolcu, Unkapanı'ndan kalkıp Ayvansaray'a, ya da Fener'e Balat'a doğru bu sokakların içine dalacak olsa, oralarda neler neler görmezdi. Birbirine saldırmaya hazırlanmış iki kedi gibi kafa kafaya vermiş çarpık ve çürük evlerin kadını, tenceresi ateşte dibi tutsa, çocuğu beşikte ağlamaktan morarsa da, gene komşusu ile kapı önünde, ya cumbadan cumbaya dedikodusunu eder, söyleşir, konuşur, bâzan dalaşır, bozuşur, küfreder, ölünceye kadar yüz yüze bakmamaya yemin etmişken, üç gün

HALİÇ

Uzviyetteki değişiklikler, eksilmeler artmalar, bozulmalar, düzelmeler nevinden önüne geçilmez tegayyürler gibi, kudretlerine tabîat kanunlarının tesirden geri kalmadığı cemiyetler de, bertaraf edilemeyen bir oluşla, bakıyorsunuz kuruluyor, yaşıyor, hastalanıyor, çöküyor, dağılıyor. Ya da bakıyorsunuz, ölecek sanılırken kurtularak bir yeni hayâta sâhip oluyor.

Nâzım ve hükmedici bir siyâsî ve içtimâî gidişin netîcesi olarak kılıktan kılığa, hâlden hâle, renkten renge girip çıkmış olan Bizans'ın bir vakitler şatolar, mâbedler, çeşmeler, sirklerle süslenmiş Hirisokeras'ının, sonra Osmanlı Türklerinin saraylar, sâhilhâneler, köşkler, bahçeler ve mesirelerle donatıp bir zevk ve safa durağı hâline koyarak Haliç dediği bu semtinin, kırk sene evvel de aşağı yukarı bugünkü gibi, bir iptidâî sanayi ve kalafat yeri olmaktan başka ifâdesi kalmamıştı.

Bâzı mahalleleri ise, nisbeten görgüsünü ve eski çeşnisini muhâfaza etmiş bir sınıfı da içine almakla berâber, yer yer ve öbek öbek topluluk hâline gelmiş serseri, ayyaş, esrarkeşleri barındıran dam altları da bulunur ve

günün nafakasını rast geldiği işten ne bahâsına olursa olsun çıkaran bu gürûhtan başka, İstanbul'a yolu düşmüş, ya da İstanbullu olmaya özenip de taşralı kalmış bir sınıf da gene Haliç'in bu kenar mahallelerinden hoşlanırlardı.

«İstanbul'un taşı toprağı altın...» meseli, oldu olası bozulmaz büyüsü ile zihnini saran taşralı, çok defa tarlasını, sapanını, davarını yok bahâsına satıp, ucuz ve rahat kazanç sevdâsı ile esnaflığa, rençberliğe, uşaklığa, çıraklığa koşar, fakat, çaldığı kapıların birinden de ses gelmeyince, altın olacağını beklediği taşın toprağın üstünde aç ve sefil sürünür olurdu. Amma işler biraz yüzüne gülecek olursa, memleketinden getirttiği çoluğunu çocuğunu hanlara, mirascılar elinde telef edilmiş konak leşlerine, dükkândan bozma yer odalarına, yâhut bir hemşehri evine yerleştirir, böylece de sefâlet ve cehâletin önüne kattığı bir âile hayâtı, şehrin imtiyaz ve nimetlerinden hemen tamâmen ayrı ve mahrum, düzensiz, tatsız, bakımsız yuvarlanıp giderdi. Hele Siirtli hamal topluluğunun mahalleler teşkîl eden hoyrat kalabalığı, yaşadığı şehiri istihfâf ederek, yalnız ve yalnız doğup büyüdüğü memleketin hayat şartlarına ısrarla sadâkat gösterdiği için, yayıldığı semtin içtimâî seviyesini de baş aşağı ederdi.

Eğer bir yolcu, Unkapanı'ndan kalkıp Ayvansaray'a, ya da Fener'e Balat'a doğru bu sokakların içine dalacak olsa, oralarda neler neler görmezdi. Birbirine saldırmaya hazırlanmış iki kedi gibi kafa kafaya vermiş çarpık ve çürük evlerin kadını, tenceresi ateşte dibi tutsa, çocuğu beşikte ağlamaktan morarsa da, gene komşusu ile kapı önünde, ya cumbadan cumbaya dedikodusunu eder, söyleşir, konuşur, bâzan dalaşır, bozuşur, küfreder, ölünceye kadar yüz yüze bakmamaya yemin etmişken, üç gün

geçmeden barışır, belki de daha ileri bir anlaşma ile dostluk aşını kepçeler olurdu. Ekseriyâ :

— Aman kardeş, bizimki ile dün gece gene atıştık.. gel de iki lâkırdı edelim..

Girizgâhı ile başlıyan bir kapı önü sohbeti, sırasında bir, bir buçuk saat ayakta devâm ettikten sonra, ağrıyan belleri dinlendirmek için kapı eşiklerine oturularak, konuşma sabahtan öğleye kadar sürer, vakitsiz karnı acıkan çocuğun eline bir dilim ekmek verilir; söz, huysuz erkeği bir dalga gibi aşıp, komşunun evde kalmış kızına, kocası ile akşamcılık eden filânın karısına, kaynanasına büyü yapıp kadıncağızı boynuzsuz koyuna çeviren falan dilâzere intikâl ederek, bir sâhilden dalıp öteki kıyıdan çıkan bir yüzgeç gibi, birbirine çok uzak iki buud arasında sürüp giderdi.

⁂

Kenar mahallenin kadını, hemen erkeği kadar küfür de bilirdi. Amma civarda, bu korkunç sağnağa uğramamak için onun hışmından kaçanlar da eksik olmazdı. Ne ki, evinde kadın kadıncık oturanı, konu komşu işine karışmıyanı, bir kelime ile, başı başına uymayanı da o hiç çekemezdi. Bunların adı, eğer biraz halli vakitli iseler, «ne oldum delisi, sonradan görme, soğuk nevâ, burnu büyük»tü. Berikiler için de bunlar, ne söyleseler karşılık verilmeyecek, ne yapsalar mukabele edilmeyecek bir şerli idi. Bu şerlilerin çocukları bahçelerine mi girmiş, eriklerini kayısılarını mı çalmış, yoksa kuyunun çıkrığına asılıp kovayı mı koparmış, yahut kadın, inadından çöp tenekesini getirip kapılarının önüne mi dökmüş, ses çıkarılmaz, cevap verilmezdi. Şâyet evin genç kızı toyluğundan bir karşılık vermek istese anası :

— Aman kızım, çirkefe taş atma.. diye derhal yetişip kızını sustururdu.

⁂

Kenar mahalleler, temizlikten yana da pek lâübâli idi. Bir hiddet alâmeti olarak çöpler komşu kapısına yığılmasa bile, boş arsalara, duvar diplerine dökmekte beis görülmezdi. Kedilerin köpeklerin, tavuk ve sineklerin kıblesi olan bu yığınlarda da neler, neler yoktu? Kadının mangalından tardedilmiş marsık parçaları, kâh kuyu başında, kâh mutbakta giyilmekten aşınmış tasmasız takunyalar, köselesinden ayrılmış kırık topuklar, ayakları kopmuş hurda saç mangallar, çatlak kaplar, delik taslar, ateş boruları, insan iştihâsının, kafa tasından beynini çıkardığı, gözüne ve diline kadar yiyip kuru kemik bıraktığı koyun kafaları, başı ile kuyruğu arasında bir lokma eti kalmamış balık kılçıkları, mevsimine göre mısır koçanı, karpuz kavun, portakal elma kabukları, lahana pırasa süprüntüleri...

Akşam olup da lâmbalar yanınca, perdeleri indirmekte şehrin her evi müşterekti. Çocuklar bile odalara lâmba girince koşup perdeleri çekmezlerse, büyüklerin, bu ihmâle hiç de müsâmaha etmiyeceklerini pek âlâ bilirlerdi. Evlerin mahremiyeti, hâriçten o kadar kıskanılan ve sakınılan bir kudsiyetti ki, buraya yabancı bir nazarın sokulmaması şartı, her sınıf için cemiyet nizamlarının en başında gelirdi.

Her biri başka bir işin sâhibi olan bu evlerin erkekleri de, erkenden perdelerini örten bucaklarına, hemen her zaman, gün kavuşmadan gelirlerdi. Kimi esnaftı; yazma mendilini her uğradığı dükkânın malı ile biraz daha şişirerek rahat ve sâkin adımlarla sokağına doğru yürürdü. Kimi memurdu, yaz ve kış taşımaktan hoşlandığı şemsiyesi bir kolunda, ötekine bakkalın, manavın

yaptığı paketleri yüklemiş olarak, o da evinin yolunu tutardı. Amma memur sınıfının içinde de çıkın ve yazma mendilini doldurup evine dönenler hayli yekûn tutardı.

O zamanlar henüz makinalı nakil vâsıtası tanımayan İstanbullu, civarında araba bulunmayan kenar mahallelerden şehrin göbeğine gitmek için ata, midilliye biner, düldül sivâr olmayı da pek tabiî bulurdu. Amma daha çok Haliç vapurlarından istifade eden bu kalabalık semt halkı, yaya gidip gelmek hususunda da idmanlı sayılırdı. Bâzı işsizlikte ve havâilikte şöhret almış olanların ise, iki elleri arkalarında, bu birbirine geriden kavuşan eller, güdük bir kuyruk gibi sallanarak mahalle kahvesiyle evleri arasında gidip gelirler, dostlar alış verişte görse bile, evinin kadını, çıkınsız mendilsiz paketsiz gelen kocasının ne fuzulî alış verişlerde olduğunu pek âlâ da bilirdi.

Bir de evinin yolunu gece yarısından sonra tutan, ya da kendinden daha hafif tütsülü kafadarları tarafından koluna girilerek, küfe içinde taşınarak kapısının önüne bırakılan bir akşamcılar ve ayyaşlar sınıfı da vardı ki, buzlar saçakları indirse, kar diz boyu olsa, kadınları, uykularını bir sarhoş narasiyle açarak sıcak yataklarından çıkar ve kapı önüne yığılıp kalan bu külçenin yaralı bereli yüzünü yıkayıp, bin meşakkatle yatağına sürüklerlerdi.

⁂

Bir zamanlar gerek Bizans'ın gerek Osmanlı Türklerinin zevk ve safâ durağı olan Haliç sâhillerinden, Esma Sultan Yalısı, Ayaz Paşa Sarayı, Aynalı Kavak Köşkü, Tersâne Kasrı, lâlezarlar kâşaneler, bağlar, bahçeler yok olup, yerlerini îmâlâthânelere tezgâhlara kalafat ve iş topluluklarına bıraka bıraka eski îtibârına

vedâ etmeden çok zaman evvel, Bizans'ın çeşmeler ve saraylarla süslü Kozmidyon köyü, Eyüp Sultan olduğu devirlerde burası bir kat daha şeref ve rağbet kazanmış, fakat gene de işte gün gelmiş, eski ikbâlini, belki bir daha kavuşmamak üzere, uğurlayıp kaybetmiştir.

Eyüp denen bu durak, derdini gizlemeği derman bellemiş kimselerin derin sükûnu içinde gün günden köhneleşmesine, içtimâî ve iktisâdî muvâzenesinden her gün biraz daha kaybedip sarsılmasına rağmen, gene de kuvvetli bir îman siperi içinde olmak imtiyazından dolayı, şehrin umûmî hayatından dalga dalga çarpan tereddî âfetine, hemen her semtten fazla karşı koyabiliyordu. Orada îmanla iş birliği yapan görenek ve gelenek, köksüzlüğün, ruh ve ahlâk bozgunculuğunun hücumlarına siper kazıyor, pusu kuruyor, çok defa da gâlip çıkıyordu. Amma ne yazık ki, bu ölüm kalım müdâfaasını ergeç hezimete götürecek taassub hastalığından, kütlenin bütünü gibi, o da kendini kurtaramamıştı.

Eyüp, merkezden muhîte doğru yelpâze gibi açılan şehrin içinde, yarı müstakil ve karakteristik hayatı ortasında, herşeyi kendi çatısı altında arayıp bulan kimselerin merdümgirizliği içinde, kendi kendine yeten bir semt sayılırdı. Avlusunda, kışın bile bir topal leyleği, durup dinlenmeden yağan bir güvercin sağnağı bulunan câmiinden ve memleketin dört köşesinden ziyâretçi toplıyan türbesinden, sükût işâreti veren zencî parmakları gibi, havaya kalkmış hesapsız servilerinden başka, oyuncakcıları, kebapcıları, kaymakcıları, taşcıları, bahçeli bahçesiz sıra sıra kahvehaneleriyle nam almış bir çarşısı da vardı.

İstanbul şehrinin bu katışıksız semtini, sınırları kırlara ve dağlara dayandığı için biraz da köy saymak

mümkündü. Belki de kaymağının dillere destan oluşu, civar köylerin mandıralarından indirilen köpüklü ve hâlis sütler yüzündendi. Oyuncakcı ise, göbeğine ayna kırığı yerleştirip üstünü kırmızıya boyadığı minicik testileri saksıları, komşu tuğla harmanlarının ağdalı çamurundan yuğurdu.

Hele asırlarca evvel bu semtin «Eser-i İstanbul» damgası vurulmuş porselen işleri, belki yeryüzünün en ileri sanat örneklerinden sayılırken, o zamanlar kimbilir hangi madde ve ruh terkîbinin kıvâmından faydalanarak, dünya porselen sanayii ile boy ölçüşür olmuştu?

***

İcadcılık çağını kapamış, cebinde, geçmiş israflarının ağır faturaları ile dalgın, sükûtî Eyüb'ün dış yüzünde, artık ihtiyarlık ve yokluk günlerinin basit, kırık dökük zevklerine kanaat eden, müsâmaha ve sabır, bir «adam sen de» cilik, bir şekil lâubâliliği ile birleşmiş bezginlik, derhal göze çarpardı. Artık bu semt, eski verim ve zindelik zamanlarına vedâ eden kocamış insanlara ne kadar da benzemişti.

Yaz mevsimlerinin kızgın güneşi, servilerin tepesini görünmez eliyle bir alev parçası gibi yakarak çekilince, kahvelere gecelik entarileri, terlikleri ve takkeleriyle çıkan yaşlılar yavaş yavaş evlerine döner, çocukların oyunları tavsar, gündüz sokaklarda nafakalanan kümes hayvanları, kendileri için bırakılmış duvar deliklerinden yerlerine döner; çobanlar, bir koyunu veya keçisi olan hemen her evin önünde ıslık çalarak emanetlerini bırakır, hulâsa ses ve hareket, daha akşam karanlığı kalın perdesini indirmeden, buharlaşan yumuşak bir nem gibi gizlice uçup giderdi.

Nihâyet esnaf da bu semtin, bu kubbenin adamı idi. O da, gün ışığı, saklanbaç oynayan bir çocuk edâsiyle, başını yeniden dağların bayırların ardından çıkarıncaya kadar, dinlenmek üzere dükkânını tezgâhını kapar evine dönerdi. Yalnız yatsıdan sonra yeniden kalabalıklaşacak olan kahvehâneler açık kalırdı. Gerçi eskisi gibi buraların, elde altın ve gümüş kamçılı, mercan, sedef, kehrübâ, anber, necef, gül tesbihli zengin müşterileri artık kalmamışsa da, hâline göre abanoz, cam, tahta tesbihlerini sallıya sallıya gelip birbirleriyle yârenlik eden bir orta sınıf eksik değildi.

Bir de çarşıda geç vakte kadar açık kalan yerler, kavun karpuz sergileri idi. Yelken bezinden bir tentenin altında, yahut üç tarafı kaba hasırla çevrilmiş bir salaşın içinde açılan bu sergileri, direğe asılı bir fenerin içine oturtulmuş gaz lâmbaları aydınlatırdı. Gecenin koynunda esrar kazanıp, birer masal ve hulyâ defîneleri imiş gibi gittikçe karanlığa gizlenen bu renk renk tepeciklere, isli camlarının büsbütün fersizleştirdiği o cansız ışık bekçilik ederdi. Esâsen akşama kadar:

— Vay babam, şekker gibi.. kurâbiyeee!

Diye malını medhetmekten yorgun düşen sergici, bıyıkları omuzlarına kadar burup her yan bakanla boy ölçüşen bir kabadayı idi. Temmuz ve Ağustos aylarının sıcağında, sergisinin nemli ve serin otlarını bırakıp da evine gidip yatar mıydı hiç? Yanı başında yığılan kavunları karpuzları ile beraber, bu yarı kuru yarı yaş otların üstüne boylu boyunca uzanarak sabahlamakta, tabîate meydan okurcasına, ünsiyet etmiş, sâde rûhunun en geniş zevklerinden birini bulurdu. Saatten saate serinliyen hava, bu serâzâd şehir uşağını sisten yorganı ile örter ve belki de uykunun esrarlı eliyle kayıtlarından boşalan rûhuna rüyâların en temiz en saf olanlarından birini hediye getirirdi.

mümkündü. Belki de kaymağının dillere destan oluşu, civar köylerin mandıralarından indirilen köpüklü ve hâlis sütler yüzündendi. Oyuncakcı ise, göbeğine ayna kırığı yerleştirip üstünü kırmızıya boyadığı minicik testileri saksıları, komşu tuğla harmanlarının ağdalı çamurundan yuğurdu.

Hele asırlarca evvel bu semtin «Eser-i İstanbul» damgası vurulmuş porselen işleri, belki yeryüzünün en ileri sanat örneklerinden sayılırken, o zamanlar kimbilir hangi madde ve ruh terkîbinin kıvâmından faydalanarak, dünya porselen sanayii ile boy ölçüşür olmuştu?

***

İcadcılık çağını kapamış, cebinde, geçmiş israflarının ağır faturaları ile dalgın, sükûtî Eyüb'ün dış yüzünde, artık ihtiyarlık ve yokluk günlerinin basit, kırık dökük zevklerine kanaat eden, müsâmaha ve sabır, bir «adam sen de» cilik, bir şekil lâubâliliği ile birleşmiş bezginlik, derhal göze çarpardı. Artık bu semt, eski verim ve zindelik zamanlarına vedâ eden kocamış insanlara ne kadar da benzemişti.

Yaz mevsimlerinin kızgın güneşi, servilerin tepesini görünmez eliyle bir alev parçası gibi yakarak çekilince, kahvelere gecelik entarileri, terlikleri ve takkeleriyle çıkan yaşlılar yavaş yavaş evlerine döner, çocukların oyunları tavsar, gündüz sokaklarda nafakalanan kümes hayvanları, kendileri için bırakılmış duvar deliklerinden yerlerine döner; çobanlar, bir koyunu veya keçisi olan hemen her evin önünde ıslık çalarak emanetlerini bırakır, hulâsa ses ve hareket, daha akşam karanlığı kalın perdesini indirmeden, buharlaşan yumuşak bir nem gibi gizlice uçup giderdi.

Nihâyet esnaf da bu semtin, bu kubbenin adamı idi. O da, gün ışığı, saklanbaç oynayan bir çocuk edâsiyle, başını yeniden dağların bayırların ardından çıkarıncaya kadar, dinlenmek üzere dükkânını tezgâhını kapar evine dönerdi. Yalnız yatsıdan sonra yeniden kalabalıklaşacak olan kahvehâneler açık kalırdı. Gerçi eskisi gibi buraların, elde altın ve gümüş kamçılı, mercan, sedef, kehrübâ, anber, necef, gül tesbihli zengin müşterileri artık kalmamışsa da, hâline göre abanoz, cam, tahta tesbihlerini sallıya sallıya gelip birbirleriyle yârenlik eden bir orta sınıf eksik değildi.

Bir de çarşıda geç vakte kadar açık kalan yerler, kavun karpuz sergileri idi. Yelken bezinden bir tentenin altında, yahut üç tarafı kaba hasırla çevrilmiş bir salaşın içinde açılan bu sergileri, direğe asılı bir fenerin içine oturtulmuş gaz lâmbaları aydınlatırdı. Gecenin koynunda esrar kazanıp, birer masal ve hulyâ defîneleri imiş gibi gittikçe karanlığa gizlenen bu renk renk tepeciklere, isli camlarının büsbütün fersizleştirdiği o cansız ışık bekçilik ederdi. Esâsen akşama kadar:

— Vay babam, şekker gibi.. kurâbiyeee!

Diye malını medhetmekten yorgun düşen sergici, bıyıkları omuzlarına kadar burup her yan bakanla boy ölçüşen bir kabadayı idi. Temmuz ve Ağustos aylarının sıcağında, sergisinin nemli ve serin otlarını bırakıp da evine gidip yatar mıydı hiç? Yanı başında yığılan kavunları karpuzları ile beraber, bu yarı kuru yarı yaş otların üstüne boylu boyunca uzanarak sabahlamakta, tabîate meydan okurcasına, ünsiyet etmiş, sâde rûhunun en geniş zevklerinden birini bulurdu. Saatten saate serinliyen hava, bu serâzâd şehir uşağını sisten yorganı ile örter ve belki de uykunun esrarlı eliyle kayıtlarından boşalan rûhuna rüyâların en temiz en saf olanlarından birini hediye getirirdi.

Gene bu şehir uşağı, kim bilir henüz gücü kuvveti yerinde bir delikanlı olmadan evvel, büyük câmiin avlusunda, iki notayı aşmayan güvercin orkestrasını dinliye dinliye topaç çeviren, çelik çomak, ceviz oynayan çocuktu. Daha ondan da evvel, bir elinde def, bir elinde zincir, aç ayısını oynatan çingeneye bakır meteliğini fedâ eden de gene o idi. Hangi evin çocuğu, yüzünü cama yapıştırıp sokağı seyrederken, kendi yanağı gibi kusursuz ve dolgun yüzlü elma şekerlerine imrenmezdi? Hangi evin çocuğu, gurûru izzeti nefs zanneden kimselerin kof azameti ile, nezâret ettiği tavuklarına kumanda sesleri verdiği kadar, kendi nafakasını dahî ikrâm eden horozun, değnekler üstünde şeker haline gelmiş örneğini yalamaktan zevk almazdı? Tetik, kuşkulu ve kavgacı horoz, şekerci ustasının taklidci elinde çocuğun ağzına lâyık şeklini aldı mı, kuyruğunun ibiğinin yalanmaktan incele incele zarlaşıp nihâyet kırılarak ağızda kalışı, hangi çocuk için damak zevkinden üstün bir galebe hissinin mânevî hazzını vermezdi? Öyle ya, tavukları için tehlike kabûl ettiği her harekete derhal isyan edip yaygarayı koyuveren bu müstebid hovardayı, değnek üstünde tam bir itâat ve teslîmiyet hâlinde görüp tasarruf etmekte, çocuk için ona meydan okurcasına evirip çevirmenin verdiği gizli bir intikam zevki yok muydu? Ya gene bu çocuk için, ağzını ve yanaklarını boyayan şekeri bitirip, geriye kalan ve atılmaktan başka işe yaramıyan tertemiz mâcun değneğinin tahta kokusu, belki hayatı boyunca genzinin sakladığı en saf, en bâkir tabiat kokuları arasında değil miydi?

Hele macuncunun mânîleri kadar demir çubuklarının şıkırtısındaki dâvet, hangi çocuğu sokağa düşürmezdi?

Bu çocuk birdirbir oynamış, ağaca tırmanmış, ça-

murlu derede yüzmüş; bu çocuk, mukadderâtı bir ipe bağlı olduğunu unutup gururla yükselen, yükselmesiyle düşüp parçalanması bir olan uçurtmasını uçurmuş; gene bu çocuk hatim indirmiş hıfza çalışmış, rahlesinin bir çift tatlı meyli arasındaki kitabını ezberlemiş, falakaya yatmış, mektepten kaçmış hulâsa, muhîtinden, semtinden, mahallesinden, âilesinden sızan hava ve âhenkle şekillenip biçimine girmiş ne olacaksa olmuştu.

Eski İstanbul'un eski insanının bahâ biçilmez bir husûsiyeti de, yolu üstünde rast geldiği bir yabancıyı, bir dost bir âşinâ kabûl ettiren selâmlaşmak âdeti idi. O kimse, kan ve din birliğinin insanlık duygusuna kattığı hasbî bir muhabbet ve âşinâlık ile, karşıdan gelen, yanından geçen rast gele bir simâya cömerd bir yakınlıkla bakar ve «selâmünaleyküm» derdi. Mîmârîsi ne basit, esâsı ve örgüsü ne sağlam bir köprü.. topun da tüfengin de yıkıp sarsamıyacağı, gönülden gönüle atılan bir kemend...

Muhakkak ki eski insan, sevmesini bugünkünden çok daha kuvvetle bilmekte idi. O, her düğümü çözenin, her müşkülü halledenin, her zoru yenen, her dâvâyı fasleden, her olmazı olduranın muhabbet olduğunu bilmek için daha elverişli bir terbiye ile yetiştirilmişti. Beşiğinin üstüne iğilen anasının tâzelikle cilâlı güler yüzünü sevmekle ilk muhabbeti öğrenen çocuk, hayatı boyunca ne kazanmışsa hep sevgi denemelerinin, bu yaratıcı gelişmesi sâyesinde kazanmış değil miydi?

Sevdiği dersi daha fazla benimsemiş, sevdiği hocadan daha kolay öğrenmiş, sevdiği arkadaşa can fedâ etmiş; sevdiği sanatta hârikaların beşiğini sallamış; fedâkârlık bir zehirli şerbet dahî olsa, sevgilisi için onu bir hamlede içmiş; ferâgatlerin lezzetini, mahrûmiyetlerin çeşnisini hep sevgi yüzünden tatmış; gene sevgi

yüzünden, gönül verdiğine kul köle olmanın saâdetine ermiştir. Affın büyüklüğünde, merhametin tatlılığında, müsâmahanın lezzetinde hep sevginin parmağını aramak hatâ mı olur? Bağışlamasını, hoş görmesini, acımasını, korumasını, seven kadar kim başarabilir?

Nihâyet bir sevgi sebebiyle dünyâya gelmiş olan insan, bu gökkubbenin altında aşka hakîkî istikaameti verdiği gün, bu sevgi onu, hiç bir anahtarın açamadığı Allah kapısından da içeri kılavuzlamamış mıdır?

Böylece de aşk kapısının adamı, kendi istîdâdı kaderince, ebediyet boyu hep söylemiş, yalvarmış, feryâd etmiş, inlemiş, kâh naz göklerine uçmuş, kâh niyâzı sitem yerine geçmiş, gönlü ocağının yalımını hep aşk, hep sevgi ile hızlandırmış, yanmış, yakılmış, kâh dağılmış kâh toplanmış, kâh susmuş kâh haykırmış, hep sevgi ile kamçılanmış, hep ona koşmuş, şikâyeti o, tesellîsi o, ıstırâbı ondan, ümîdi gene o, böylece canı da cihânı da hep bir pula satıp geçmiş..

*
**

Ey kadın! Sahrada Mecnun kendi derdine dalıp devesinin yularını gevşetince, başı boş kalan devecik, nasıl her seferinde yavrusu tarafına geri dönerse, sen de ne zaman akıl dizginini elden bırakırsan sözlerin, hedefften ne kadar uzaklara kaçıyor. Kendini derle topla ve Mecnun gibi: «Leylâ'ya varmak için bu deveyi terketmek lâzım» de ve tekrar seni bekliyen Eyüp semtine son bir adım at.

*
**

O Eyüp ki asırlar boyunca bir zevk ve safâ mahşeri olan Sâdâbâd'a akan selin yalayıp geçtiği bir semtti. Hele bahar eğlencelerinin bu şâşaalı durağından sular karardığı vakit dönen renk renk sazlı sözlü kafilelerin

kayıkları, piyâdeleri, sandalları Eyüp'e kadar toplu olarak gelir, su üstünde yelpâzeleşen kayıklar, bir efsâne mahlûku gibi, sanki görünmez eller tarafından itilip, nazlı nazlı, âheste âheste sürüklenerek bu noktada her biri kendi istikaametlerine dağılmaya başlardı.

Bahar gelince Kâğıthâne safâları, İstanbullunun tabîate bir nevi îlân-ı aşkı demekti. Kökü ve ceddi dağlarda yaylâlarda, serhadlerde at koşturan büyük şehrin çocuğu, canlanan tabîatle sıkı sıkı oynaşmak, alış veriş etmek için bütün kış mangalların tandırların başında hulyâlar kurmuş, özlemiş beklemiş, amma gene de helva sohbetlerinin cinaslı, nükteli zevklerine, düğünlerin ziyâfetlerin şâşaalı eğlencelerine, meddahlara, zuhûrîlere, saz, söz, şiir meclislerine hacı tehniyelerinin, hâfız cemiyetlerinin, lonca merâsimlerinin yarı rûhânî hazlarına rağmen, karı, soğuğu, tehlikeyi göze alıp gene de tabîatten vazgeçmemiş, cirid oynamış, ok atmış, at sürmüş, ava gitmiş, kendisini tabîatle göğüs göğüse getirecek her fırsata dört elle sarılmıştı. Bu kadar ateşli, bu kadar cesur bu kadar pervâsız adam, bahârın nasıl hakkını vermezdi?

Zevk ve safâyı dîvâneliğe vardıran İstanbullunun Kâğıthane'de İmrahor Köşkü, Sâdâbâd Kasrı, Çağlayanı, lâleleri, sanki uçucu yıldızlarmış gibi sürâtle geçip giderken, târihe, elle tutulmaz ince bir pırıltı bırakıp yok olmuştur. Evliyâ Çelebi'ye «Lâle vakti bu mesîreyi görenin aklı perîşan olur» dedirten ve Nedîm'i :

Bak Stanbûlun şu Sa'dâbâd-ı nev-bünyânına
Âdemin canlar katar âb û hevâsı cânına
Ey sabâ, gördün mü mislin bunca demdir âlemin
Püşt ü pâ urmaktasın Îrân'ına Tûrân'ına

Diye sayıklatan Kâğıthane'nin tatlı dilli güler yüzlü bir komşusu da vardı ki, Silâhdarağa dediğimiz bu say-

fiye yerinde, hâlâ o zamanın varlığından ve ihtişâmından arta kalan sedleri, ulu ulu ağaçlarının dili ile, sözlerine kulak asılmayan bir şâhid gibi, geçmişten iddiâlar, buyrultular nakleder durur.

Belki gene Nedîm'in şikâyet dolu sesi, bu köşklerden bir köşke, vâdine inandığı bir sevgiliyi bulmak için koşup, yokluğu ile karşılaştığı zaman:

O tıfl-î nâzı gördüm rûyunâ hurşîd eser étmiş,
Haberdâr olmamıştım sonra bildim neylemiş nitmiş
Meğer zâlim, kaçıp tenhâca Sâdâbâd'a dek gitmiş
Diyivermiştir.

Lâle Devri'nin sanatkâr zaaflariyle lâubâlî Pâdişâhı: «Bunun fevkinde bir mahall-i dilküşâ olmamak gerek..» dediği Sâdâbâd Kasrı için Vezîrine Hatt-ı Hümâyûnlar yazarak mehtab eğlencelerine çağırır, onsuz buralarda zevk ve safâya gönlü râzı olmadığını söyler durur.

Yalnız Kâğıthâne değil, civar köylerinin de kasırlar, çeşmeler, havuzlar, bahçeler ve bağlarla bezendiği bu semt, asırların teşneliğini bir pınar gibi dindirmekte eşi az bulunur bir cömerdlik gösterirken, Üçüncü Sultan Ahmed devrinin Sâmî'lerine, Vehbî'lerine, Nedîm'lerine bir şiir zemîni olmakta da ikramcılığını esirgememiştir.

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Sâdâbâd Kasrı'nı yaptırması, Haliç kıyılarına olan rağbeti son basamağına yükseltmişti. Şehrin en belli başlı âilelerinin güzergâhta bir yalısı, bir köşkü bulunmak yol, sıra hükmüne girmişti. Halk ise, baharda erguvanlar, lâlelerle bezenmiş Sâdâbâd'a akın akın koşar, böylece de «mükâhhal gözlü, şîrin sözlü, leylî yüzlü ahûlarla; zer kemerli, beli hançerli civanlar» Sâdâbâd'ın çınarları, söğütleri arasında dolaşır, zevk ederlerdi.

Fakat güzel Haliç bu namlı semtten ibâret değildi ki.. İşte Kanûnî, hattâ Yavuz ve hattâ Fâtih zamânından kalma Tersâne. İşte Karaağaç Kasrı. İşte bahçeleriyle meşhur Hasköy'ün nar, üzüm, limon, turunç bağları. İşte gene Karaağaç'da Vezîr Defterdarzâde'nin meşhur bahçesi. İşte gülü bülbülü ve karanfillerinin çeşidi altıyüzü bulmuş Ebüssuud Bahçesi. Fatma Sultan, Emine Sultan, Esmâ Sultan yalıları.. Bahâriye'nin, Eyüb'ün sayısız hesapsız köşkleri, sâhilhâneleri..

Ne çâre ki bu günün fakir, perîşan Sütlüce'sini düşünürken, şu eski mâmûreler için, bir vakitler dünyâ güzeli olduğunu duyduğumuz, fakat zamanla, diriden ziyâde ölü hissini veren posalaşmış ihtiyarlara hayret ve dehşetle bakışımızın mânâsını duymamak kabil değil. Amma gün olup aylar ve yıldızlar inkıraz bulduktan, bulacak olduktan sonra, bir zevk ve safâ çeşmesi kurumaz olur mu? İşte yüzlerce yıl İstanbullunun kabını doldurduğu o eğlence yalağının da bugün tamtakır olduğuna neden şaşmalı?

⁂

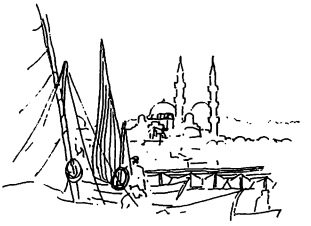
Kâğıthane dönüşleri de gene başlı başına bir âlemdi. Çayırı, çimeni, ağacı, suyu, kasrı, çağlayanı ile her sevgiliye bir başka türlü hitâb etmesini bilen şûh bir kadın edâsı ile, İstanbulluyu asırlar boyunca avutmuş, eğlendirmiş, sevip okşamış olan bu dilberin visâlinden sarhoş dönen kafilelerin bir kısmı dere yolu ile, bir kısmı da arabalar ve atlarla toplu olarak dönerlerken biraz Silâhdarağa'da biraz Bahâriye'de dinlendikten sonra her kafile kendi semtine, kendi istikaametine doğru geçip giderdi.

Fakat bir eğlence ve zevk u safâ günü böylece kapanırken, kafilelerden biri de, yeşil bir halı gibi upuzun serili yatan Cinderesi Boğazı'na sapar, tek tük atlılar ise

bir su cenneti olan Bendler'e gider, bir dîğer kâfile de Şişli'den Beyoğlu'na çıkardı.

Ne tuhaf, bâzan hiç istemediğimiz bir yere, hasretini çektiğimiz bir semtmiş gibi sürüklenmek zorunda kalırız.

Sen de ey kadın, artık söz ırmağını bu hiç hoşlanmadığın semte çevir.. Mademki nöbet oraya düştü, oluşlara saygı göster ve yürü..

BEYOĞLU

İstanbul'un karşısında dîvan durdurduğu için şöyle bir göz atmaya değen, fakat efendisinin malını çala çala çift çubuk sahibi olup eski kapısına ihânet eden zorba bir uşak, nankör bir kâhya, açıkgöz bir yanaşma gibi kurnaz Beyoğlu.

Kaçak eğlence âlemleri kurulan gizli evler misillû, kelbî iştihaların harman olduğu müptezel, yıkıcı, iki yüzlü Beyoğlu.

Görünüşün ve gösterişin tam bir mahâret ve ustalıkla inkişaf zemîni bulduğu şımarık, yapmacıklı, sahte Beyoğlu.

Nikâhlanması düşünülmeyen keyif kadınları gibi, yoldaşlık, haldaşlık vefâ ve dostluk bilmeyen kahbe Beyoğlu.

Şahsiyetsizliğin zavallı çehresini riyâ düzgünleriyle kapatan gülünç Beyoğlu.

Ne iftihâr edilecek bir mâzîsi, ne öğünülecek bir sıra târihi olan bu üreme ve türeme koskoca semt, bugün, sanki İstanbul şehrini temsîl etme salâhiyetine mâlikmiş ve sanki İstanbul'un yüzünü ağartmak vazîfesini başarabilirmiş gibi, el birliği ile süsleniyor, bezeniyor, bahçeler, gazinolar, yollar, âbideler, tiyatrolar, kulübler, bu mesûliyeti üzerine almış bir gururla hergün biraz daha çoğalıyor.

Özrü kabahatinden aşkın kimselerin gayreti ile de durmadan takıp takıştıran Beyoğlu, yazık ki İstanbul'un rûhuna kundak sokarken, kendisine yardım eden kopyeci bir zihniyetin kalkanı arkasında onunla iş ve görüş birliği hâlinde. İstanbul şehri, görülmez, tutulmaz, mesûl ve mahkûm edilmez bir cereyânın sırtında, yavaş yavaş Beyoğlu cihetine göç ederken bu muhâcereti önlemenin çârelerini düşünmek, bu kendi kendinden kaçmanın netîcesi üstünde durmak ne yazık ki hatırımızdan geçmiyor.

Asırlarca evvel yabancı bir prensin sürgün edildiği bu ıssız dağ başı, şimdi karınca yuvası gibi öyle işlemekte ki, göz açmak, rahat bir soluk almak kabil değil. Ne tuhaf, henüz İstanbul'un yangın yerleri bomboş dururken(*) bir vakitler kırların göbeğine kurulmuş olan Maçka Silâhhânesi'nin etrafı ne de çabuk mahalle oldu. Gene bir vakitler Tâlimhâne meydanı denen Taksim'in o bomboş göbeği, ne de çabuk taş ve tuğla yığını hâline geldi. Ayazpaşa'lar, Mecidiyeköy'leri hep Beyoğlu semtine yakın olmak psikolojisinin bereketleri değil midir? Acaba, çocuk ağzında durmadan şişirilen balon gibi, boyuna yayılıp genişliyen bu kof zihniyet, gün gelip son bir üfürükle patlıyacak mıdır? Yoksa vaktiyle Sarayın İstanbul'dan Beşiktaş'a kaçması ile attığı yanlış adım, hep Beyoğlu putunun etrafını tavaf etmekte kalıp, günün birinde, âbideler, hâtıralar, târih ve mâzî diyârı İstanbul'a iltifât etmek basîretini gösteremiyecek midir?

*
* *

Beyoğlu'nun kırk senę evvelki hâlini yazmaya ne di-

(*) — Bu kitab ilk defâ 1952 senesinde basılmıştır. O târihte, İstanbul semtlerinin bir çoğu, hâlâ eski büyük yangınlardan artakalmış arsa ve harâbelerle dolu idi.

ye özenmeli? O, eskiden de bizim değildi; şimdi de öyle. O, eskiden de havasını alıp suyunu içtiği bu toprağı küçümserdi; şimdi de öyle. O, eskiden de âdetleri, zevkleri, görüşleri, görünüşleri, hulâsa bir sıra hayat îcapları ile bize benzemezdi; şimdi de öyle. O, kapitülâsyonlarına, bankerlerine, masonlarına, lövantenlerine, çeşitli dillerine, barlarına, meyhânelerine, umumhânelerine, bir kelime ile, Garb taklidciliğine yaslanarak İstanbul'a dudak bükerek tepeden bakıyordu; şimdi de öyle.

Yüzlerce seneden beri Beyoğlu çıbanının şeref kabûl edilen yarası, ihmâllerimiz, gafletlerimiz anlayışsızlıklarımız kapısından süzülerek tâ içimize işledi ve işte buradan İstanbul'un haysiyetine en sistemli hücumlarını hazırlıyarak, belli başlı siteler hâlinde îmârına, bir içtimâî kültür ve medeniyet zarûreti edâsı vererek, asıl İstanbul şehrinin kalkınma yolunu kolaylık ve ustalıkla kesti.

O İstanbul ki asırlar boyunca siyâsî, coğrafî ve iktisâdî hezîmetlerin vebâlini ve netîcesini sırtında hissetmiş, bu yükün bu meşakkatin altında zevkine, ahlâkına, irfânına silleler yemiş, muhâcir akınlarının, bitip tükenmez yangınlarının, gün günden daralan kesesinin, hulâsa her geçen zamanla biraz daha kısırlaşan hayat şartlarının yumruğu ortasında sersemlemiş, göçebeleşmiş ve kendininkinden başka bir hayata imrenir olmuştu.

Evet yangınlar, çoğu mâzîyi silmek, geleceği tuzağa düşürmek, sefâlete öksüzlüğe saltanat bağışlamak kasdı ile çıkarılan korkunç yangınlar..

Bu gaye için teşkîlâtlanmış unsurların kül ettiği İstanbullu, bir gün evvel içinde gülüp söylediği bucağından, elde dört ucu düğümlü bohçası ile ateşlere basa basa canını kurtardı mı, nereyi buldu ise oraya başını soktu ve bu şaşkın kafile, git git öyle bir cemiyet psikolojisine doğru itildi ki, eğer kesesi izin vermiş olsa bile, eski ba-

ba ve dede bucaklarının harâbelerine yeniden mâmûreler kurmayı bir gerilik suçu kabûl ederek gözünü ve gönlünü, üreme ve türeme semtlere dikti. Bu yüzden de işte harâb türâb olmuş İstanbul'un yangın yerlerinde yıllar, çok uzun yıllar, çobanlar sürü gezdirdi, çocuklar uçurtma uçurdu ve yankesiciler adam soydu. Şimdi ise nüfus kesâfeti artan şehirde mesken ihtiyacının mantar gibi fışkırttığı bina taslaklarına kulübe azmanlarına, İstanbul şehri nâmına bir îmar ve kalkınma hareketi değil, bir yüz karası demek lâzım.

*
**

Beyoğlu zihniyeti, yersiz yurtsuz İstanbullu'nun zaafından, şaşkınlığından, tereddüd ve îman gevşekliğinden istifâde etmesini her zaman bildi. Onu, ağına düşmüş bir av gibi ne öldürdü ne ondurdu. Belki öldürmek asıl gayesi idi; amma fâil olarak görünmek, cibillî kurnazlığının kârı mı idi? Hem yavaş yavaş kan emmekteki zevki zâlim bilmez de kim bilirdi? Bunu o bildi; fakat Beyoğlu tokmağının altında un-ufak olmuş İstanbullu'nun rûhu bilmedi. Bilmediği için de hasmının zaferine faydalı olacak hiç bir fırsatı ondan esirgemedi. Esâsen dostunu düşmanını tanımayacak, tanısa da nefis müdâfaası yapamayacak kadar mecâlsizdi. Ne kültürü, ne sanatı, ne hüneri, ne zevki, ne an'anesi, ne de îmânı kalmıştı. Bu ruh çöküntüsünün ortasında, düştüğü ağdan nasıl canını kurtarabilirdi? İşte kendi kendinden bu derece uzağa kaçtığı sırada, bir medeniyet kıblesi olarak Beyoğlu havasına teveccüh etti. En bayağı köşelerine kadar ona benzemek, ona yaranmak, ondan görünmek, onunla çift olmak için elinden geleni yaptı. Ceddi vezir, babası paşa, kocası nâzır olan bir kadın, kendi konak arabası ile alış verişe çıktığı bu semtin zavallı bir tezgâhtarına «mösyö» den başka hitâbı lâyık görmedi. Gene bu hanım-

efendi, dikişini diktirdiği, çamaşırını işlettiği yabancı bir terzi yamağına, mukaddes bir mahlûk saygısı göstermekten haz duydu. Sokakta berâber ise onunla iftihâr etti; evinde misâfir ise onun hoşlandığı şeylere rağbet ve yakınlık göstermeği borç saydı. Maalesef gene bu hanımefendi, Beyoğlu'nun isyan çıkarmış insan kalabalığı gibi sıkışık, üst üste, havasız güneşsiz evlerinden çıkan bir tatlısu frengini mürebbiye pâyesi ile salâhiyetlendirip evinin içine soktu, evlâdlarını kayıtsız şartsız onun eline bırakmak dalâletini de işledi. O evlâdlar ki cemiyetin ve âilenin el birliği ile tohum saçacağı müsâid bir zemin iken, o tertemiz tarla, yabancı, hattâ düşman ellerin keyfine terkedildi.

Kırk sene evvel İstanbul'da mürebbiyelik, topsuz tüfenksiz bir imparatorluk demekti. Müreffeh bir Türk âilesinin içine adım atmak demek, orada asla muâhaze ve îtirâza çarpılmadan saltanat sürmekle birdi. Mürebbiyenin husûsî odası, hizmetine verilen câriye, kaprislerine körü körüne itaat eden bütün bir ev halkı vardı. Mürebbiye, evin içinde kimsenin anlamadığı bir dille okutup yazdırdığı çocukla ne yapar, ne söyleşir kimse bilmezdi. Bilinmesi lâzım olan bir şey varsa, onun her yaptığının her işlediğinin aynı hikmet oluşu idi. İşte bu yüzden de çocuk altı yaşına geldiği halde, «ezan okunuyor» diyeceği yerde «imam bağırıyor» dedi. Henüz büyükbabası, konağında cemâatle namaz kıldığı, kendi babası cuma namazlarını kaçırmadığı halde, mürebbiyenin şâheseri olan bu körpe insana, mukaddesâtı bir yüz karası imiş gibi silinmek, bertaraf edilmek zevki aşılandı.

Fakat çocuk, bu darbeyi sâde îmânına yemedi. Din, merkezden muhîte açılan iç içe halkaların hepsini birden kucakladığı için ilk kastedilen o oldu ise de, milliyeti, an'anesi, bağları, hâtıraları hulâsa tekmil kıymetleri te-

ker teker kurşun sıkılan hedefler arasında kolay kolay devrilip gitti.

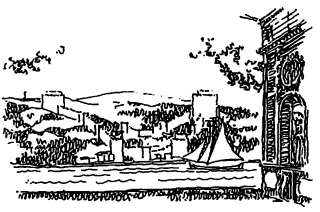
Artık çocuk himâye çağından çıkıp, mürebbiye de dört başı mâmûr zaferinin hazzı ile eve vedâ edeceği zaman, sanki bu zaferin mükâfâtı olarak o, bilgisi, dirâyeti ve nezâketi medhedilerek bir başka âileye tavsiye ve devredilmek sûretiyle önüne yeni ve elverişli bir zemin daha hazırlandı. Böylece de mürebbiye denen canlı tehlike, hâmil olduğu mikroba karşı muâfiyete sâhip bir portör çalımı ile, taşıdığı bakterilerden bol bol ve rast gele etrâfına dağıttı, durdu.

*
**

Hâsılı, elenmemiş, tartılmamış, murâkabe ve teftiş edilmemiş bir yabancı cereyânın saçtığı ateş, kol kol, sel sel her köşeye bir kıvılcım, bir kundak soktu. Ne bulduysa, neye değdiyse, neyi gözüne kestirdiyse yaktı, yıktı, silip süpürdü. Bir zamanlar Fâtih'in gemileri, sırtını ürperterek geçen Beyoğlu, kudret zamanlarımızda yabancılığının zararlarını önlemeğe tenezzül etmediğimiz bu semt, ocakta unutulmuş bir kıvılcım gibi, gün olup bacayı da saçakları da sardı ve âkıbet bir cehennem olarak karşımıza çıktı ise, kabahati ateşte değil, onu ihmâl edende aramak, insâfın îcablarından sayılmaz mı? Zâten insanoğlu, musîbet ve felâketlerinin mesûliyeti muhâsebesini yaparken, dış görünüşlerin ve hâdiselerin, kendi istîdat ve fiillerini sûretleştiren bir ayna olduğunu kabûl edebilse, muhâkeme ve tedbirde isâbeti ne kadar ileri götürmüş olur..

*
**

BOĞAZİÇİ

Sevgilimiz vardır, yanımızda, tâ yanıbaşımızdadır; amma gene de ona yakınlığımızın şiddetinden, ya da yakınlığına kanamamış olmamızdan: Sen kimsin, kimsin sen? Nesin, neredesin? Demek isteriz. Kâh ele geçen, kâh kaybolan, kâh okşanan, kâh hırpalanan bu sevgiliyi, ân olur ki bir his ihtilâli, bir âfet, bir hezeyan içinde âdetâ tanımaz oluruz.

Belki kâinât içinde tek gördüğümüz odur; buna rağmen görmek için dîvâne kesildiğimiz de gene onun yüzüdür. Onun yoluna dökülmek için ne yapsak az bulur, ne söylesek kifâyetsiz görürüz. Zaman olur ki hodbin, küstah, ezici ve benlik tüten bir sevgi, bir göz açıp kapama ânında, denize düşmüş bir sepet aczi içinde, teslîmiyetle istiğrâkın dalgaları arasında sürüklenip gider.

Zaman olur ki, haşîn, çiğ şımarık bir ihtiras, çekirdeğe hiç benzemiyen, fakat onun bir inkişâfından ibâret olan ağaç gibi, dallanıp budaklanır ve ferâgat meyvelerinin en lezîz çeşnilerine gebe kalır.

Gene zaman olur ki tecrübesizlikle toyluğun kanatları ortasında başımız gurur bulutlarına değmiş iken, bir vecd rüzgârıdır eser ve bizi tepesi aşağı sevdiğimizin eşiğine fırlatıp atar.

Ah gene zaman olur ki, ona tasarruf edenin biz olduğumuz tesellisine kapılırız; ne çâre ki en başımız havada olduğu zamanlarda da, en zelîl olduğumuz anlar kadar onun keyfi elinde evrilip çevrilen, kâh göklere yükseltilip kâh yerlere fırlatılan olduğumuzu hayretle görürüz.

*
**

Ey kadın, gafletine hem gülmeli, hem de acımalı. Zîrâ şu anda, çatallı bir yol ağzına gelip de sapacağı tarafı düşünmeden rastgele adımlarını atan dalgın bir yolcuya benziyorsun. Neden daha ilk hamlede, Boğaziçi denen cenneti ihtiyar etmedin de, gönül denen muammâya sürüklendin? Yoksa Boğaz, kudreti ve câzibesi, etrafına hayranlar toplıyan yüksek vasıflı güzellikler gibi, endîşe ve hislerini, kendi tutkunluğu halkasına mı çekti de ona bir giriş nağmesiyle başlamak istedin?

Muhakkak ki fânî ve basit iptilâlar bile, bir dâvetin ve bu dâveti kabûl edici bir cinsiyetin netîcesidir. Pervâne, dudağında sesi ve sözü olmayan ışığın dilsiz elçisini, tâ ezelden duyagelmiştir. Arı için de, iğnesini değdirdiği çiçekten, yazılıp bozulmaz gizli bir nâme ona her zaman gider gelir. Çayırın yeşil otlarından başını kaldırmıyan koyun, doğar doğmaz anasının memesine sarılan kuzu, dünyânın bin bir ibtilâ ve arzûsuna gönül bağlayan adam ve bu gulgule, bu patırdı içinde ey benim Allâhım, sana, yalnız sana koşan kulun, hep, hep aynı dâvet ve cinsiyet kanûnunun ezelî zebunları değil midir?

Bir göz kapağı bile, muhâfazasına memûr olduğu uzvu ne zaman gizleyip, ne zaman açıkta bırakacağını bilir. Sen ise ey kalemi elinde tutan! Bu kadarcık bir insiyâkî ferâsetten dahî mahrumsun. Bırak, yeter artık.. yüreğindeki dağ kendine kalsın, zîrâ söylemekle bitme-

yecek, anlatmakla tükenmeyecek, israf etmekle eksilmeyecek bir şey varsa, o da yürek yanığıdır. Ne yapsın, nasıl dağlanmasın o yürek ki, son katresine kadar boşaltılan bir kadeh süzülüşü ile sevdiğinin varlığına dökülmek için kıvranır, bütün azabı ve cehennemi ona yaklaşamamakta bulurken, gene onun bir işâreti, bir arzûsu, belki gelişi güzel bir inadı yüzünden susmak, hattâ yabancı kalmak işkencesine mahkûm edilir.

Bakarız, bir hayat gelip geçmek üzeredir. Devrânın yıpratıcı silleleri ortasında hırçın, tasalı, âvâre olmuşuzdur; böylece zaman, mûtâd seyri, mûtâd tekerrürü içinde yürümekte iken, tesâdüf iftirâsına uğramış mukadderat, birden karşımıza aradığımızı çıkarır ve o an, hemen o an, bir ömür boyunca haberimiz olmadan aranmış olanın o olduğunu anlarız. Ne çâre ki gene hayatın cilve ve esrârı, «sevgilim!» diye haykırarak koşacağımız o bulunmuşa, kayıdsız ve bîgâne kalmamız işkencesini revâ görür. O bulunmuş ki hayatımızın hâsılıdır; o bulunmuş ki bir ezel tanışığı, bir ezel düğümlüsü, mihrâkı, mânâsıdır ve bize ondan gayrı ne varsa arızîdir, çekilmez bir yüktür. Amma gene de biz hayat yorgunları, uğrunda iki âlemi bir pula sayacağımız o bulunmuşa, her zaman uzak, her zaman yabancı olmak nasîbini yüklenmiş, eli ermez gücü yetmez bir zavallı mevkiinden ileri geçemeyiz; ya da geçmek istemeyiz.

*
**

Sana söylüyorum; sana, sana ey kalemine bile hükmü geçmiyen kadın!. Artık sayıklamalarına bir çizgi çek ve Boğaz'ın unutulan günlerine, eski zamânına dön!. Bir taraftan: «Eskiyi söylemek için eskimiş olmak lâzım!.» diyenler varsa da, sen de onların arasında, fikir inadları, üflemekle temizlenen bir toz sathı gibi arızî olanlara yaklaş ve de ki: Kırk senelik bir ömür, eski-

miş sayılmak için yetmez mi? Hem eskiliğin, ne kadar uzun olursa olsun, beşikle mezar arasındaki buuddan gelebileceğine inanmıyorum. Bir sünger gibi mâzînin hasretlerine vuslatlarına batıp çıkmış olan ruh, ne buldu ise geçmişte buldu; neye mâlik oldu ise eski günlerinden sürükledi. O zamanlar safâlar sürdü; onun için safâyı tanıyor. O zaman cefâlar çekti; onun için cefâyı biliyor. Hulâsa, dudağına hangi lezzetin çeşnisi sürüldü ise burada da âşinâ olduğu, istediği veyâ istemediği hep, hep odur.

*
**

On altıncı asırda genişleyen, îmâr edilen, süslenen İstanbul, Maraş yaylâlarından gelen yüz binlerce ak ve gök sünbüller, Kefe'den gelen ebrû ebrû lâleler, Edirne'den gelen kantar kantar kırmızı güllerle, şehrin, çoğu Boğaz'a doğru sarkan bahçelerini, kokuları, zarâfetleri, renk ve şekillerile birer efsâne diyârına çevirmişti.

Gene on altıncı asrın, âşıkını kâşânesinin şahnişinden seyreden bir dilber gibi, Boğaz'a kâh naz, kâh niyâz ile bakan namlı bahçeleri vardı : Sarayburnu'nun Has Bahçesi, Üsküdar, Haydarpaşa, Beşiktaş bahçeleri, Yahya Efendi Mesîresi..

Çoğu Boğaz'a göğüs veren, bâzısı tepeden seyreden, bâzan da etekleri eteklerine sürünen bu çınarlı, söğütlü, servili, erguvanlı, sakızlı bahçelerde ispinozlar, fülüryeler, sakalar, bülbüller, havâî bir mûsıkî şelâlesi gibi şakıyıp dururdu.

Bugün yüreği daralmış bir adam sıkıntısı içinde kasvetli birer taş ve tuğla yığını olan Tophâne, Fındıklı, Cihangir, Beşiktaş, o zamanlar ormanlar, çamlıklar, korular, kasırlar, çeşmeler, havuzlarla süslü ve ferahtı.

Gene o devirde İstanbullu, güzeli biliyor ve güzellik denen sırlı terkip, elinden, dilinden, fikrinden ve hissinden tabiî bir inkişafla olgunlaşıp olgunlaşıp dökülüyordu. Kâh şiir oluyor kâh mûsıkî; kâh hat oluyor kâh tezhîb; kâh çevre oluyor kâh yağlık; kâh çeşme oluyor kâh kasır; kâh bağ oluyor kâh ise bostan.

Sanki İstanbullu, kış yaz çiçeklenen bir ağaçtı da, gün geçmez her bir dalında bir başka âhenk, bir başka revnak ve terâvet sûret bulurdu. Böylece de o, güzelliğe güzellik kata kata elinden, dilinden taşan zevk ve sanat kudretini, daha üstünü olmayan bir hadde ulaştırdı. Ona bu muvaffakiyetinde yardımını esirgemiyen, hattâ teşvîk etmekten geri durmayan refah ve bolluk da, bu zevk ve sanat ocağını yelpâzelemekten geri durmamıştı. İşte böylece de fütûhat ve satvet devirleriyle atbaşı giden İstanbullunun ince zevki, hastalıkları yenen sağlam bünyeler gibi, çok kuvvetli bir yapının gücü ile, çöküş devirlerinin âfetlerine de göğüs gere gere ric'ate başlamış, fakat gene de birdenbire yıkılıp gitmemiştir ve asırlar boyunca da Boğaziçi'nin köyleri, tepeleri kıyıları, bir toplulukta cana can katan esmerler, sarışınlar, kumrallar terâveti ile yan yana, karşı karşıya, sırt sırta, Hisar'lar, Emirgân'lar, Kanlıca'lar, Beykoz'lar ve daha nice nice isimler altında serpilmiş ve sanki bir el, bu gelişigüzel serpilen nazlı vücudları bir kat daha güzelleştirmek için kollarına, parmaklarına, başına, gerdanına, köşklerden yalılardan, mesîrelerden, bağ ve bahçelerden bahâ biçilmez mücevherler kondurmuştur.

Her birinin ayrı ayrı târihi yazılmaya sezâ olan Boğaz'ın meşhur yalıları ve köşkleri, çok eski değil, bundan yarım asır evveline kadar, mâzî bunların içinde, göreneği geleneği, teşrifâtı debdebesi ve bir içtimâî terkîbin tekmil ihtişam kadrosu ile hâlâ yaşıyor, hâlâ tekrarlanıyordu. Meselâ bunlardan Ortaköy kıyılarında bir Kaptan

Paşa Yalısı, saraylarla yarış eden bir debdebeyi bütün incelik ve husûsiyetleriyle çatısı altında toplamıştı. Câriyeleri, uşakları, kavasları, haremağaları, bahçevan ve kayıkçıları ile üç yüzü geçen bir hademe çevresinin faaliyet hâlinde bulunduğu, imparatorluğun bu son aristokrasi örneği yalı, komşuları Zekiye ve Naime Sultanlara: «Biz padişah evlâdları olduğumuz halde Kaptan Paşa ile yarış edemiyoruz» dedirten bir gıptaya hak kazanmıştı.

Mesâhası bir mahalle kurmaya elverişli olan çiçek serinin içinde egzotik nebatların, ismi cismi bilinmiyen yeşilliklerin ve çiçeklerin köprüsü ile harem kısmı selâmlığa bağlanan bu şâhâne yalıda iş bölümü, İstanbul'un diğer bütün konak, yalı ve köşklerinde olduğu gibi, kalfaların mesûliyetine verilmiş olan muntazam guruplarla idâre olunurdu. Karısının sitemli bir bakışını dağıtmak için çamaşır sepetiyle elmas hediye eden Paşa'ya, elbette bir hazinedar kalfa lâzımdı. Sabah akşam kırkar sofra kurulan bir binada, kilerci ve sofracı ustalara elbette ihtiyaç kat'î idi. Kahveci, çamaşırcı ve yatakcı kalfalar ise, dolup taşan misâfirleri ağırlama işlerine nezâret ederler ve dâimî işliyen terziler de, bu kalabalık ev halkının giyim ihtiyacını karşılarlardı. Sabahtan akşama kadar yanan iki hamam, temizliği îmâna kardeş etmiş bir câmiaya, yunmak ve arınmak için, günün her saatinde fırsat verir ve dört adet imamı olan yalıda, istiyen her vakit cemaatle namaz kılabilirdi.

Bu çatıya bağlı olan gençliğe, zamânın ölçülerine göre, karacahil de denemezdi. Zîrâ her kız, günün belli saatlerinde, kendisine gösterilen bir hocadan ders almaya mecburdu.

Hizmet halayıklarının, hânende, sâzende ve maiyet halayıkları kadar işleri hafif değildi. İçine bir mahalle evi sığabilecek kadar geniş olan salonlarında tozları alınmak icap ettikce merdiven dayanarak tırmanılabilen va-

zoları, mumları yakılmak lâzım geldikçe on beş yirmi câriyeyi birden işgal eden âvizeleri, birer tahttan farkı olmayan dîvanları, antikaları, bibloları, tabloları, saatleri, hulâsa dâimî bir bakıma ihtiyaç gösteren kıymet yekûnu aşkın taşkın, bir eşyâ kalabalığı vardı. Fakat sorulursa, bu muhteşem dekor içinde iş görmek de bir zevkti. Esâsen ağır hafif çeşit çeşit hizmetlerle mükellef olan bu kalabalığın eğlence ve istirahatleri de düşünülmemiş değildi. Saz gecelerinden, Paşa ile hanımlar kadar, yalı halkı da istifâde ederdi. Bir ağa ustanın idâre ettiği hânende ve sâzende takımı, kıyılara çarpan suların bile kulak kesilmiş gibi uslanıp dinler olduğu bu eğlence gecelerinde yalı, zevk ürpermeleri içinde sarsılırdı. Raksa ayrılmış körpe ve kıvrak câriyelerin zeybek, çoban, köçek oyunları, arslan perendesi, güvercin taklağı ata ata meydanı terkederken alınlarına yapıştırılan çil altınları toplamaları, her göze ve gönüle birden hitâb etmekte idi.

Amma câriyelerin eğlentileri yalnız saz ve oyun gecelerinden îbâret değildi. Kadife palanlı, püsküllü boncuklu midilliler, merkepler, onları ucu bucağı olmayan bahçenin her köşesine taşır, dağlara, mandıralara, yemiş bahçelerine götürür, mücevherlerle süslenmiş bir kolun yüksekte tuttuğu nefîs bir sanat eseri imiş gibi, sâhilden tatlı bir meyille yükselmiş bahçenin avucu içindeki köşke kadar çıkarır, ancak efsâne mübâlâgasının çizebileceği bu köşk bahçesinin muhteşem çevresi içinde oyunlar, eğlenceler tertiplenir, zevk ve safâ çığlıkları bulutlara çarparcasına yükselir, genç ve kıvrak bir neşe, tatlı bir meltem gibi çayırlara, çimenlere dudaklarını değdirip değdirip geçerdi.

Yalı halkının senede birkaç defâ da arabalarla Kâğıthâne ve Hırkaişerif ziyâreti gibi toplu olarak gittikleri muayyen gezme günleri vardı. O devirde insanoğlu-

nun dış hislerine hitâb edici zevklerin yanında, iç hislerinin de başı boş bırakılmaz, tek tarafa kıymet vermenin, cemiyetlerin başına sardığı çileleri idrâk eden bir şuurun îcâbı olarak, cismânî zevklerle beraber rûhânî hazlar da ihmâl edilmez; sırası düştükçe mevlidler okutulur, hatim duâları edilir, kurbanlar kesilir, îmandan gelen bir çekinme, gayba gösterilen bir saygı, belki de bir muhabbet, insanlara hayatları boyunca kılavuzluk eder, yollarını, yollarının ârıza ve düzlüklerini gösterirdi. İşte bunun için de, yerde şangırdıyarak sürüklenen bir zincir gibi, kırk, elli arabanın birden Hıdırellez'de Kâğıthâne'ye götürüp gülüp eğlenmelerine fırsat verdiği bu genç kalabalığını, aynı arabalar, ramazanlarda bir Hırkaişerif ziyaretine de götürür, böylece de, duâ, ibâdet ve sadâkanın yumuşatıcı sıcaklığı, vicdan ve insiyakları arasında bir denkleşme, bir âhenk hâsıl ederdi.

Gene aynı zihniyetten gelme bir insafın îcâbı olarak aileye beş on sene hizmet eden bu genç kızlar evlendirilirken, sandıklarında gümüş kemerlerden, pırlanta yüzüklere, mıskal mıskal incilere kadar her çeşit mücevhere sâhib olarak evlerine giderler, gittikten sonra da gene îcâbına göre eski efendilerinin himâyesini bir destek olarak kullanırlardı.

*
**

Amma iki sevgili gibi kâh birbirine yaklaşan, kâh uzaklaşır sanılırken yeniden baş başa verir gibi olan Boğaz sâhillerinde Kaptan Paşa Yalısı'nı tekmiş gibi göstermek safdillik olur. Ancak her biri başlı başına bir mevzû teşkîl edebilecek bu târihe mâlolmuş sâhilhânelere, köşklere ve konaklara teker teker baş uzatıp havalarından, çeşnilerinden haber vermek de burada kabil değil.

Acaba seksen kişilik hânende ve sâzende kadrosu ile bir zamanlar Boğaz'ı, zevkten inleten bir Hidiv İsmail Paşa Yalısı'nı, bilen bilmiyenden çok mudur?

Acaba, emsâli gibi, târihi yazılmadan silinip giden bir Esmâ Sultan Yalısı'nı, hiç değilse, isim olarak hatırlayan kimseler kalmış mıdır?

Acaba Sadrâzam Hüsrev Paşa Yalısı ile komşuluk oynayan Hacı Süleyman Ağa Yalısı'nı, hâlâ kol kol uzayan âileden bir hatırlayan bulunur mu?

Acaba on altıncı ve on yedinci asırların birer tuğrası gibi, Boğaziçi hattının göğsüne oturtulmuş kasırların, isimleri ve mezarları unutulmuş ecdad misillû ne şekilde ve nerelerde olduklarını işâret edebilecek cesur ve isâbetli bir parmak çıkabilir mi? Hayır hayır, çıksa da, çıkmasa da sen ey kalem, eteğini bu yalıların, köşklerin eşiğine kaptırma. Zîrâ onlar konuklarını uzun tutar, kolayına bırakmazlar. Sen ise daha nerelerde dönüp dolanacak, Boğaz denen o dilberin vasfında daha neler ve neler söyliyeceksin.

*
* *

Kudret ve refâhın beslediği umûmî zevk, güzelliğe her gün yeni bir taht hazırlar, yeni bir libas giydirip cihânın hayranlıklarını toplarken, ne yazık ki onun salınıp gezdiği memleket bünyesine habersizce giren hastalıkları, ziyâde kuvvetli olmaktan bulduğu tehlikeli bir güvenle hep küçümsedi. Böylece de, farazâ tedâvisi ihmâl edilen bir taassub çıbanı genişlemek için fırsat bularak, bir ihânet illeti ile el ele verebildi. Önlenmemiş bir gafletin, korkunç ihtilâtlarla âfet kesilivermesi, târih boyunca, devlet ve cemiyet ölçüsünde ânî ve sathî bir telâş yarattıysa da asla devamlı ve köklü tedbirlere el vurdurmadı. Ferdlerin menfaati kurdu, kütlenin faydası

ağacını yere serercesine kemirirken, dalın budağın feryâdı, kimsenin elini kılıcına vardırmadı.

En fenâsı, düşmanı dost, dostu düşman kabûl etmek illeti, şevket ve kudret devirlerimizde bile kundakçılara fırsat kapılarını açık tuttu.

Çatımızı asla temelinden tâmîre kalkışmadık. Çatlaklara sıva, döküklere yama vurmakla, bilinmez nasıl, kıymadan içimiz yanıp tutuşmadan kendi kendimizi aldatıp durduk? Oluştan saf, temiz ve civanmerd yaradılmış bu kütle, böylece içten içe kemirilirken, hovarda bir israfın patırtısı ile de büsbütün sağırlaştı; kulakları dışardaki seslerden büsbütün habersiz kaldı. Üç yüz hademeyi otuza, kırk sofrayı dörtte bire indirmek, seksen odalı yalıdan yirmi odalısına taşınmak, artık memleketin yüz yıllardır âhengini kaybetmiş iktisâdî ve mâlî ölçüleri adına, ferde düşen hizmetler cümlesindendi. Ne çâre ki bir kere o çatı çöktükten sonra enkazın altından yol bulup canını bile kurtarmanın muhâl olduğunu düşünmek hemen hiç aklımıza gelmedi ve hakîkaten günün birinde bu çılgın israf ocakları, bütün heybet ve dehşetiyle çatırdıyarak yıkılıp gitti.

*
**

Boğaziçi'nin bir de içlerinde refahla hesâbın atbaşı gittiği daha mütevâzı' ricâl, memur, tâcir yalıları ve köşkleri vardı ki, yirmişer, yirmi beşer odayı geçmeyen bu binalar, ötekiler gibi şehir ve muhitle hemen hemen münâsebeti kesmiş denecek gibi içlerine kapanmış birer imparatorluk minyatürü değildi. Bunlar, bu birbirine dayanmış, uzun ve içli hasbihâllere kanamamış gibi baş başa yan yana yosun işlemeli eteklerini denizin sularına öptürmeğe doyamamış yalılar, işte asıl Boğaziçi hayatı bunların içinde yaşardı. Onlar her aradıklarını kendi hudutları içinde bulamadıkları için bütün ihtiyaçla-

rında dışarıya uzanmaya, kapılarının eşiğinden hârice atlamaya mecburdular. İşte bu zarûret de Boğaziçi hayatını meydana getirmekte idi. Onların, emirlerinde hazır duran hânende ve sâzendeleri bulunmadığı için, mûsikîye, teneffüs ettikleri hava kadar ihtiyaç duyan bu insanlar, asırlar süren Boğaziçi mehtablarının ve saz gecelerinin peşinde dolaştılar durdular ve hiç şüphe yok ki İstanbul geceleri, bu sesli sazlı mehtab âlemlerinde olduğu kadar hiç bir ânında güzelliğin visâlinde can verircesine kendinden geçmedi. Anlayan, duyan ve güzeli görebilen bir halk, kayık denen, piyâde denen, sandal denen bir teknenin içinde ve deniz kuşları gibi ağır ağır kımıldayan tekneleri, bir saz kayığının peşinde, yarı geceye kadar Boğaz sularının üstünde sarhoş ve mest kaydı durdu.

Bu yalıların bahçe sınırları içinde, ötekiler gibi, dağlar bayırlar olmadığı için, gezinti ve eğlence ihtiyaçlarını da mesîrelerle karşıladılar. Göksu'lar, Körfez'ler, Kalender'ler, mehtab gecelerinde güzel sese, güzel saza kanamamış halkı, arıların konup kalktığı olgun bir çiçek gibi asırlarca etrafında topladı.

Bir gönül pazarı olan bu mesîrelerde üçüncü bir şahsın asla sezmiyeceği nice nice gizli sevdâlar, cesaretsiz, meyus ve mustarip aşklar doğdu ve öldü.

Sevgilimiz vardır, belki bir kere görmüşüzdür ve belki kaşından gözünden suâl sorulsa verecek cevap bulamayız. Amma gene de dört başı mâmûr bir tahassüsle tek tanıdığımız, unutmak elimizde olmadığı için de tek unutamadığımız odur. Seneler üst üste yığılsa da, o gene kâh ıstırab kâh teselli, kâh hüzün kâh ümit ve dâimâ tek istinad noktamızdır. Bâzan alâkamızın şiddetinden, küsmek için sebepler arar, bulamazsak yaratır, ya da bir vehme sarılarak, hoyrat hırçın ve inatçı olmakla onu hırpalamak, belki de unutmak hevesine düşeriz. Bâzı ise

bir zafer gurûrundan meded umup, onu ezmekle yalancı bir bahtiyarlık duyduğumuz da olmaz değil. Ne ki bu sahte yiğitliğimizin altında en zavallı bir hezîmetin çöreklenmiş olduğunu da, şuûr altı uyanışlarımızın lûtfu hengâmında yüze çıkmış buluruz. Acaba isyanlarımız firarlarımız, onu içimizde uzun uzun demlendirip, beklenmedik bir anda bu uykudan görülmemiş bir şiddetle silkip uyandırmak iştiyâkı için midir? Evet; öyle.

Biz hodbin insanlar kanamadığımız, kanamıyacağımız aşka kıyarken, bilmeyiz ki bu intikam hevesimiz, geri tepmek ister gibi girdaplar yaparak döne döne akan bir suyun hud'asına benzer. Zîrâ ilk hamlede tekrar ona koşmak, onun yoluna akmak tek yapacağımız, tek yaptığımız iştir. İşte, başlangıcı ve sonu olmayan bu sevdâlardan da, oralarda niceleri gelip geçti; yahut bizim kısa ve mahdud hükümlerimiz gelip geçtiğini sandı.

Gene buralarda gençliğin, adelenin ve etin günübirlik arayıcısı ve bulucusu olan kafileler de boy boy renk renk zaman zaman nöbet sürüp kâm aldı.

*
**

Boğaz, işreti peçe gibi yüzüne çekip, cihânı onun ardından seyreden akşamcılar için de köşeler ayırmıştı. Bunlardan Akıntıburnu'nun Tonozaltı meyhâneleri, mehtablı gecelerde, visâline hasret çekilen dildâdelerden biri mertebesinde idi. İçine ay ışığı karışan deniz, tortusu durulan bir su gibi yavaş yavaş ağarırken, Boğaz'ın dilsiz dilinden binbir efsûn dinlemek, hangi keyif ehlinin canına can katmazdı?

Gene Büyükdere'nin sulara atlamaya hazırlanmışcasına sâhile sıra sıra dizilmiş olan meyhâneleri, asırlardan beri, eşiklerinden adımlarını atanların kadehlerine, içki ile berâber tabiat güzelliklerini de katagelmiş değil

miydi? Belki gene buralarda, işretten de tabiatten de ağır basan bir başka güzellik, onlara :

Nîm sun peymâneyî sâkî tamâm ettin beni.

dedirten anlar yaşatmıştı.

*
**

O zamânın adamları bugünkünden daha müsterîh, iyiyi ve güzeli görmeğe daha istîdatlı idi. Zîrâ o devrin medeniyeti, beşiğinde tepinen bir çocuk gibi, eli ermez gücü yetmez bir sabî sayılabilirdi. Vaktaki gücü kuvveti yerine geldi, ana baba kaatili bir şakî olarak, işte en yakınlarının kanını içici bulunuyor.

O zamanlar bir zamandı ki, asırlardan beri karşıdan karşıya birbirlerine şehâmet destanı okuyan Boğazkesenhisarı ile Anadoluhisarı'na bakarken, bir vakitler târihin ne kadar mâsum siperler arkasında savaştığına gülmüyorduk.

O zamanlar bir zamandı ki, ne makineler insan vazîfesini görüyor, ne insanlar makineye benziyordu. Henüz kasnaklar ve gergefler duvarlardan inmemiş, ninelerimizin mahâretli kolları tezgâh çözmekten usanmamış, güneşte pişirilen ilâçlar dolaplardan eksilmemiş, dostluk, saffet ve samîmiyet aşına soğuk su katılmamıştı.

O zamanlar bir zamandı ki, atı arabası, hanı külhanı, konağı yalısı olan bu sınıf, cemiyetin imkân ve nimetlerini asla ve asla sâde kendisine hasretmez, muhtaç gördüğüne el uzatmayı, kendi ihtiyaçlarını karşılamak kadar kendiliğinden yapar, yaptığından da kendisine bir gurur hissesi çıkarmazdı,

O zamanlar bir zamandı ki, evlerimiz, canları istediği zaman gelip canları istediği kadar kalan misâfir baskınlarına dâimâ açıktı. Hele Boğaz'da yazı geçirenler için hergün bu baskın ihtimâli mevcuddu. Hısım ak-

rabâ, eş dost, gece yatısına her kim gelirse, yatak yükleri, anbarları açılır; pamuk şiltelerin altına yün döşekler serilerek kabartılır, bürümcük ve keten çarşafların, anavata, kasnak, sarma işlemeli yorganların temiz manzarası ile de misâfirin yer yatağı tamam olurdu. Daha sonra odaya, el altında bulunması îcâb eden her türlü lüzumlu eşya konur, misâfir hemen dâimâ kendi yan kalfası ile beraber geldiği halde, o da hanımı gibi konuk sırasında tutulduğu için hiç bir iş gördürülmez, ne lâzım gelirse hep evin câriyeleri, alışık ve kıvrak bir hassâsiyetle hazırlar, yapar yakıştırır, baş üstünde gezdirilen misâfir de giderken, kendisini îzâz eden bu topluluğa dağıtılmak üzere başkalfaya bir orta bahşişi bırakırdı.

O devirde konuğa ikram bir ibâdet saygısı kazanmış olduğu için, büyük küçük her ferd, her evinin kapısını çalana güler yüz gösterir, sandığında sepetinde, kilerinde mutbağında ne bulursa önüne döker, derdi varsa küller, acısı varsa gizler, ziyâretcinin alınmaması için zehir gibi acı fedakârlıkları bir yudumda içip bal şerbeti içtiği hissini verirdi.

Bir de misâfirlerden, haftalar ve aylarla kalan mütevâzı' bir sınıf da vardı ki, bunlar yarı himâye ihtiyacı ile varlıklı çatılara sokulur ve âilenin tahammülü derecesini göz önünde tutarak, misâfirlik müddetlerini ona göre ayarlarlardı. Bunların içinde ziyâretlerinin fâsılası mûtaddan fazla uzayanlar olursa, evlerine uşak ve kâhya kadınlar gönderilerek aranılacak kadar sevilip özlenenleri de vardı. Şâyet içlerinde görmüş geçirmiş olanlar bulunursa, bunların izzeti nefislerine karşı daha titiz davranılır, riçâ yollu bahâneler bulunarak dâvet edilirlerdi. Öyle ya, arandıktan sonra bahâne de bulunmıyacak şey miydi?

Şirin Bacı gelmezse, Hıdırellez'de gül ağacının dibi-

ne kim çömlek kapatır, kim martaval söyler, hele nane pülüskün sularımızı kim çıkarırdı?

Terbiye düşkünü torununa rağmen dört gözle beklediğimiz Sâbire Hanım olmazsa, çarşı pazar işlerimizin felce uğramasından nasıl telâşa düşmezdik?

Hamur işini ince bir sanat hâline koyan Rumeli, ne iyi etmiş de evlâdlarından bir çoğunu sevdiklerimiz arasına katmış, hele ne iyi etmiş de bir Sıdıka Molla'yı, âşinâlarımız arasına sokmuştu.

Karakış, pencerelerimizin kafeslerine beyaz perdesini gerdiği karlı ve fırtınalı gecelerde, acaba Fıtnat Hanım'ın, kenarları kırmızı, kirpiksiz gözlerine ve tekmil arkadaşlarını kaybetmiş tek dişli ağzına, bir kabartma harita gibi bin bir çizgili güler yüzüne bakıp masallarının âlemi içinde yaşamaktan daha keyifli ne olurdu?

Ya civanmertliği, sadâkati, kadirşinaslığı ve çok ince zekâsı ile sınıfının tuzu biberi olan bir İkbâl Dadı'yı kapışmak için, acaba fırsat ve nöbet bekliyen, âilenin kaç kolu vardı?

Hey gidi Eski Zağra.. altınlarını evine heybe ile taşıyan Hanımoğlu sülâlesinin iki mazlum kadınına bir lokma ekmek veremiyecek kadar nasıl kahır gördü, nasıl yabancı çizmelerle ezildi de onları, yaprak gibi uçtukları İstanbul'da ellerinin emeği ile geçinmeğe muhtaç etti ve kibarlıklarından zerre kaybetmemiş bu ihtiyar ana ile sakat kızını, evlerimizin birer sığıntısı sırasına koydu?

İmparatorluk sapır sapır muhâcir kâfileleri döker olalı beri, dalından kopan her zavallı, İstanbul'un kucağına düşmekte idi ki bunların arasında daha nice nice Hanımoğulları, bozgunların gurbet ve yoksulluk acısı ile dağladığı adı sanı bilinmedik ne üstün ne ölçüye biçiye gelmez kıymetler vardı. Çocukluğumuzda, Manastır, Üsküp, Samakol, Selânik tecvidlerini, dinlediğimiz

ilk cümlede farkedecek kadar onlarla düşüp kalkardık. Belki de yarım asır geçmeden Rumeli'de ne bir Manastırlı, ne bir Üsküplü, ne de bu eski vilâyetlerimizi birbirinden ayırt ettiren o mahallî lehçelerden bir eser kalacaktır.

Hulâsa, evlerimize gelen uzun vâdeli misâfirlerin içinde, söyledikleri masallar saatlerce süren, tekerlemeleri, bilmeceleri hâlâ hâfızamızda vakit vakit baş kaldıran ihtiyarlar, terbiye ile dizginli zekâları lâtîfeyi lâtîf olmaktan ileri götürmeyen nükte sâhipleri, saf, basit ve kavrayışsızlar da bulunurdu ki ne zaman elimizi uzatsak, âile ve cemiyet târihinin yaprakları arasından bir tânesini bulup çıkarmak mümkündür.

*
**

Boğaziçi'nin bir de mahalle hayatını kuran yerli ahâlîsi vardı ki, sonbahar sert ve zorba çalımı ile gelip, yazı saçından sürüyerek uzaklara atarken, ötekiler gibi korkup göçlerini toplamaz, sıcak mevsimde olduğu gibi, kışta da köylerinde yaşarlardı. Bunlar kısmen küçük îrâd sâhipleri, memurlar, yalnız kendileri değil, belki ana ve babaları da aynı köyün aynı evinde doğup büyümüş olan yerlilerdi.

Boğaz'dan kış yaz ayrılmayan daha mütevâzı' bir sınıf ise, balıkçılık, kayıkçılık, bahçevanlık yapar, ya da köyün çarşısında dükkân tezgâh tutup esnaflıkla geçinirdi.

Her mevsim, suları bir başka cins balığa gebe olan Boğaz'da asıl avcılık sonbaharda kızışır, Karadeniz'den akın başlayınca kış dalyanları kurulur, akşam olup da lüfere çıkanların sandalları suların yüzünü iri köpüklü dalgalar gibi kaplar, daha sonra palamut curumu başlayınca da alabanalar hazırlanır, balıkçılar bu mevsimde olta, ığrıp, gırgır telâşına düşer, ağlar tâmîr edil-

mek üzere sâhile yayılır ve böylece de Boğaz, zevk ve safâ günlerinden sonra, kimine geçim, kimine eğlence olan bu vahşî meşgalesine dalardı.

Zaman sisleriyle yaşmaklanan Boğaz, dün, bugünden ne kadar başka imkânlarla beslenmekte idi. Âdetâ bir süt çocuğu idi de, dudağından geçen bir kaç yudumcuk, ona ağır ve kuvvetli gıdâlar almak ihtiyâcını aslâ hissettirmiyordu.

O zamanlar kayık denen tekne, suların başında gezdirdiği hemen tek vâsıta idi. Pazar kayıkları, piyâdeler, sandallar, hattâ saltanat kayıkları, hep iki sâhilin kolları arasında akan yolun yolcularını taşırdı.

Bâzan da bu zarîf kayıklar, bu süslü sandallar, bu eski piyâdeler Göksu Deresi'nin bir çıkmaz sokak gibi dağların arasında kesiliveren yoluna sapar ve içlerine şemsiyeli ferâceli, yeldirmeli kadınları almış yüzlerce kayığın baş başa verdiği bu târihî sahnede her gönül kendi oyununu oynar, kendi aşk nöbetini sürer ve kendi sevdâsından gayrı her şeyi unutturan bir sarhoşluğun kolları arasında kendinden geçerdi. Tabîat, sıcaktan derisi kavrulmuş bir mahlûk edâsiyle baygın yatarken, sanki teselliyi, bağrından geçen derenin suyunu tüketmek istercesine çekmekte bulur, söğütler ve sazlarla berâber bu kanmayan dudak onu emer, emerdi. Günün bu sıcak saatlerinde, derenin akmaktan kalmışcasına durgunlaşıp aynalaşan yeşil suları, uyandırmaya kıyamadığımız bir güzel gibi, kendi hâline bırakılır, fakat akşamın o yüreklere efsûn okuyan kışkırtıcı tebessümü parlarken de bu dokunmaya kıyamadığımız dilber vücud, küreklerin kolları arasına düşer, böylece de Boğaziçi'nin şah damarı gibi, derinlerinde zonklayan bu köşesi, bir zevk ve safâ nümâyişinin en harâretli sahnesi olurdu. Muhakkak ki mûsikî edebiyâtımıza, şûh, kıvrak ve âhenkli edâsı ile:

Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyliyelim
Ol kadehkâr güzeli yâr olarak peyliyelim..

Şarkısını, hercâî olduğu kadar arzûlu da olan bir dudak, bu eğlence âlemlerinin tadına ve safâsına doyamadan hediye etmişin biridir.

Ve daha nazlı, daha az sitemli, hattâ biraz da içine tehdid havası karıştırarak söylenmiş olan: «Küçüksu'da gördüm seni» diye başlayan bir başka ses, sevdâ eşiğine ilk adım atıştan tutturup, işi ne de çabuk tehdîde kadar götürüvermiş sevdâlı bir cüret hikâyesidir.

*
**

Akşam ilerleyip de dönüş saati başlayınca, kayıklar, bir gelinin köpüren etekleri gibi, derenin hareketsiz yüzünden süzülerek, Boğaz'ın oynak ve çırpıntılı sularına açıldı mı, helecâna, korkuya benzer bir ürperti geçirilir, amma az, pek az da olsa, nüvâzişleri hoyratlıkların tâkîb edişine alıştığımız gibi, bunu da benimseyiverirdik. Hattâ bir nefes evvel uzaklaştığımız sükûn, derenin o baygın rehâveti, yarıda kalmış bir rüyâ misâli, yakınlığını ve ince çizgilerini kaybederek, daha diri daha canlı bir âlemle yer değiştirir ve artık denizin nerede huysuz, nerede girdaplı, nerede uslu, nerede kararsız ve nerede anaforlu olduğunu tanıyan Boğaz kurdu bir kayıkçı, cereyanları kollaya kollaya, bizi muhabbetle bakıştığımız yalıların önünden geçirirdi.

Bu yalıları bazan ne kadar iyi bilirdik. Çoğunun, bir iç rahatına kavuşmuş kimseler gibi, sükûnla temkini el ele vermiş bahçelerinde, ihtiyar ve asîl ağaçların loşlaştırdığı bu görmüş geçirmiş bahçelerin çınarları, söğütleri, kestâneleri, gülibrişimleri, salkımları arasında o zaman tek yadırgadığım, manolya ağaçları idi. Henüz boyum anamın belini aşmamış bir çocukken, bu

bahçelerden herhangi birinin içine girdiğim vakit, onun kokusunda Boğaz'ın yerli, husûsî ve mahrem havasına uymayan bir yabancılık, bir ecnebî misâfir çeşnisi bulurdum. Sanki bu ağaç, evlerimizin içine soktuğumuz çalgı ustaları, dikişçiler, hattâ mürebbiyelerimiz gibi, bizde beslenen, fakat bizden olmayan ârızî mensuplarımızdan biri idi.

Amma ne garip ki, boyu anasının belini aşmamış olan bu çocuk, uzun yıllar Boğaz'dan da, koyu renkli yeşilliklerinin arasına beyaz ev güvercinleri gibi konukonuvermiş manolyalardan da uzak kalarak onlara âit bütün intibâlarını duygularının kalabalığı arasında kaybettikten sonra, günün birinde haberi olmadan odasına bırakılmış bir demet manolyanın limonî mayhoş kokusu, bir tahattur şimşeği gibi çakarak, geçmiş senelerini karşısına getiriverdi. Belki de hakîkat olan şu ki, bir zamanlar kokusunu da kendisini de yabancı bulduğu o çiçek, bütün haşmeti ile mâzîyi geri getirdiği için, şimdi ona, rehinden kurtarılmış, hattâ istirdâd edilmiş bir kayıp mal kadar câzib geldi. Tıpkı küçük yaşımızda alaylarımıza, zekâmızın çeşitli mûzipliğine, hırçın ve serkeş hareketlerimize hedef olan hoşlanmadığımız bir âşinâmızla, ona gençliğini, bize de çocukluğumuzu kaybettiren uzun senelerden sonra tesâdüf ettiğimiz zaman acıdığımız, hattâ bir vakitler delice alaylarımız, iğneli sözlerimizle sataşmış olduğumuz için nedâmet ve esef duyup, eskiden bizi çileden çıkarmış olan gevezeliklerinde, titizliklerinde artık bir câzibe bulduğumuz gibi, ben de uzun bir iftirâktan sonra kokladığım manolyayı, mâzînin o tatsız ve çekimsiz âşinâsı yerine koyup, rikkatle sevmiş ve o an, tekmil Boğaz'ı bu kokuda canlanmış bulmuştum.

Bugün Boğaz, bizim için belki bir ceseddir. Fakat bir tarafa ölüm fermânı okurken, bir başka tarafa can

veren hilkat, yeryüzünü bir hayattan mahrum ederken, ona bir başkasını hediye etmemiş olur mu? Durmadan yatak değiştiren zaman seli bugün dünkü mecrâsını tâkîp etmiyorsa, yarın da bugünkü yolunu değiştirecektir.

Yarattıklarını öldürmek, ölümün bağrından hayat yaratmakla keyfi gelen hilkat, acabâ hangi ferdi, hangi cemiyeti, hangi milleti bu kanundan istisnâ etmiştir? Eğer bugün Fâtih devrinden kalan bir tek kişi bulunsaydı, Boğaziçi hayatının da o uzun ömürlü kimse gibi pekâlâ yaşayabileceğini iddiâ edebilirdik.

Her parçası birbirine lehimli olarak asırlarla mütecânis terkîbini muhafaza etmiş olan o vakitki cemiyet, zamânın parmakları arasında çözülüp dağılırken, bu akıbetten bir Boğaziçi hayatının kurtulması nasıl beklenebilir?

Varsın her kaybın arkasından gözyaşı döken, âh u vâh eden insanoğlu, Boğaz denen o azîz ölünün arkasından da mersiye okuyup kasîde söylemekte devâm etsin.. Zaten sanat göklerinin en parlak yıldızları, ıstırapla döktüğümüz göz yaşlarımızın içinde değil midir? Eğer şüphenin salıntısı, isyânın çelmeleri, nefretin kamçısı, endîşenin gamı, bekleyişin ümîdi, tereddüdün heyecânı, hülyânın çarpıntısı, ihtirâsın buhrânı olmasa, insanlar, zaman zaman aksamanın sürçmenin ve yarı yolda bocalamanın, bâzan da hazzın lezzetin tadı ile kâh sevinmek kâh acı çekmek mertebesinde emeklemeseler, sanat dünyasından tek ses, tek ihtizâz duymak mümkün olur muydu?

Bütünlenmemiş, ruh ve mânâ züğürdü kalmış insan, kendine benzeyen, kendi gibi yarı yolda olan kimsenin sesini dinlemek ister; bu sesin hayranı ve meclûbu olur. İşte onun için de farazâ bir Hayyam, inkârlar, şüpheler, tereddüd ve endîşelerde kendisine iştirâkı yüzünden in-

sanlar için her şeydir de, îmânına kâinatları sığdırmış bir Mevlânâ, o yarım insan için hiçbir şey değildir.

Hoşnutluk ve kemal durağına varmış olanın zaten söyliyecek nesi kalmıştır? Söylese de bu gökkubbenin altında onun dilinden kaç bahtiyar anlar?

Dünyâ gecesinin gömleği, vakit vakit arar olduğumuz mânâyı gizliyen bir örtüdür. Bu gömleğin içindeki dilber vücûdü kollayanların eli o gömleği yırtmadıkça, eşsiz âşinâyı uryan görmek ne mümkün... Bâtıl mı söyledim? Dünyâ gecesinde mânâya varmak için her önümüze gerilen kıymet, bir gömlekten başka nedir? Bilmem o iptilâlar örtüsünü paralayıp içindeki âşinânın vuslatına erebilsek, cihanda bundan üstün bir cesâret, bir tâlih, bir devlet olur mu?

*
**

Hey!.. vakit vakit aklı başından uçan kadın! Gözlerini, içinden dünyâya çevir. Hele şu akşam rüzgârına bak.. Aşkını îtirâf edemiyen bir bağrıyanık gibi, daha ağzını açarken susuyor. Fakat sen anlamasan, ya da anlamazlıktan gelsen de, Boğaz'ın hâl-âşinâ çehresi için bu sayıklama, bu tereddüd, bu korku, yazılıp da gönderilemiyen aşk mektupları kadar, ıstırapla boğazlanmış cesâretin tâ kendisi değil midir?

Hayır hayır, sessizliğin bir küpe gibi kulaklara takıldığı şu akşam saatinde, artık eteğimi içimin pençesinden kurtarsam da, tekrar Boğaz'a dönemiyeceğim. Akşamın sadefî ışığı altında, yiğit elindeki yatağan gibi parlıyan suları kendi hâline bırakıp bir başka semte gitmek gerek..

ADALAR — KADIKÖY

Nereye gideyim? Bir lâmelif çizip Adalar'a mı? yoksa Kadıköyü'nden Pendik'e kadar boydan boya gerilen Marmara kıyılarına mı? Belki ne oraya ne buraya.. Zîrâ ömrümüz boyunca âşinâlık etmeğe mecbûr olduğumuz hâlde, muhabbet ve samîmiyet kuramadığımız kimseler gibi bâzı semtler için de, böylece bir yakınlık ve hasret duymayız. Biliyorsunuz, bir ara tâ Çırpıcı'ya kadar uzanmış olduğum halde Bakırköyü'nü atlayışım belki de bu yüzdendir. Küçücük bir çocuk iken, dost ve akraba hatırı güden büyükannemle berâber Kumkapı'dan trene binip bu köyün yerlisi olan Ömer Paşa âilesine sık sık misâfir olduğumuz hâlde, ne garib ki, oradan hislerime dolanıp kalmış bir hâtıra ipliği dahî bulup çözemem.

Kezâ, gene elim büyük annemin elinde olarak Erenköyü'nde Doktor Halid Şâzi Bey Köşkü'ne de içli dışlı ziyâretlerimiz olduğu halde, bu havâlî ile de, — Bakırköyü kadar değilse bile — derin derin anlaşamamışımdır.

Terbiyeli bir insan, çok hassas ve kıymetli bir sanatkâr, iyi bir hekim olan köşkün sâhibi, belki tefekkür sahâsını oluruna bağlamış, lâkin zekâsı sanat hârikaları

vermekte cömertlik göstermiş bir kıymetti. Fakat onun bir şiir kadar güzel olan bahçesinden ve köşkünden de fazla bir şey saklıyamadım işte. Ancak ceddinden devir aldığı çok ihtiyar bir aşçısı ile bir de bahçevanı vardı ki, birbirleriyle geçinemiyen, fakat birbirlerinden de ayrılmayan bu iki kapıyoldaş, beni Halid Şâzi Bey'in ceddi olan Mısır Vekîli Hacı Süleyman Ağa ile genç ve çok güzel karısı Zekiye Hanım'ın sâhilhânelerine kadar götürür ve hayâlen; meçhul fakat sırlı ve câzibeli bir çatı altında yaşatırdı. Bakırköyü'ne gitmeği istemez, fakat arzusuzluğumu da izhâr etmezdim. Erenköyü için ne sevinir, ne de üzülürdüm. Tren, Haydarpaşa'nın yığın yığın üst üste mahallelerinden kendini süratle geri çekip, köşklerin, bahçelerin ve bağların ferahlığı arasına dalınca ben de ferahlar gibi olur, fakat inişi yokuşu, gizliliği şaşırtmacılığı olmayan bu havâliyi, bakımına süsüne, insan elinin gayretli okşayışına rağmen, Boğaz'ın dakîkası dakîkasına uymıyan işveli, şûh, âsî, çıldırtıcı bâzan da uslu ve uysal güzelliği ile mukayese ettiğim zaman, yüreğe ezgi veren bu düzlükten başımı çevirerek büyükannemin elâ gözlerinin, içimdeki hoşnutsuzluğu sezip sezmediğini araştırırdım.

Şimdi bir kitap yazarken, semtler arasında böyle ayrılık gayrılık yapmak da olur mu, demeyiniz. Evvelce de söylediğim gibi, ben İstanbul semtlerinin târihini yazmak iddiâsını gütmüyorum. Hattâ hiçbir iddiânın eteğine yapışmış değilim. Sevdiğimi sevmiyebilirsiniz, inandığıma omuz silker, zevklerimle anlaşmaz, hislerime dudak bükebilirsiniz. Bu cihanda her kişinin kendi görüşüne nazaran hüküm vermekte hakkı olduğunu kabûl ettikten sonra, dâvânıza nasıl yanlış diyebilirim? Fakat sizi doğru bulmak da, benim, rüzgârla oradan oraya uçan âvâre bir yaprak gibi, gelişi güzel İstanbul'un şurasına burasına konmama mânî olamaz. Evet tâ Çır-

pıcı'ya gitmişken Bakırköyü'ne uğramam da, bütün bir çocukluk ve gençlik hayatıma haz ve lezzet katmış olan bir İkbal Dadı'nın Gedikpaşa'daki evini hayâlen olsun bâzı bâzı dolaşmak isterim.

Meselâ şu anda da, irâdeme çelme takan bir fermanla, belki hiç sırası değilken, gene onun basık tavanlı küçücük odasında bir soluk almak, bir lâhza olsun mâzînin göğsüne başımı dayamak arzûsunu duymaktayım.

Bu küçücük odanın bir köşesinde, otuz şu kadar sene, yerinin değiştiğini hatırlamadığım yatağı, patiska örtülü köşe minderi ve dâimâ bu minderin yanında duran iki karış boyunda sigara iskemlesi, içi kabartma resimli kül tablası, dolabının üstünde ise ayakları kenetlenmiş kibar düşkünü iki su bardağı, her zaman aynı yüksek çivide duran ve biz çocukların boylarımız yetişmediği için elimize verilmesini beklediğimiz, her gidişimizde de indirtip içinde uzun uzun yüzümüzü seyrettimiz devaynası, sanki hâlâ karşımda.

İnce bir çocuk çehresini bile mübâlâgası ile korkunçlaştıran bu ayna, insanoğlunun en küçük yaşta bile, ürküp dehşet duyduğu bir nesneye, gizlice tecessüs ve meyil de hissedebilişini, ona hem bakmak, hem de fırlatıp elimizden atmak duygularımıza aynı zamanda şâhit oluşu ile isbât eder ve sanki tekrar duvardaki mevkiine yükselince de bize müstehzî nazarlar fırlatırdı.

Sonra, bu küçük odanın eşyâ kalabalığı, rüzgâra ve soğuğa karşı kışın çirişle bezlenen iki pencerenin boşluğuna yerleştirilmiş bir kitap rafı, evvelâ boğulur gibi hırıldıyan, sonra acele acele çalmaya başlıyan ve dâimâ ileri giden duvar saati, içindeki ateş kadar kırmızı ve parlak olan bakır mangal, yerde havı ve resimleri kaybolmuş frenk kilimi, oda kapısında ise pamuklu kalın perde ile tamamlanırdı.

Belki kendi evlerimizde, bir elle tokmağı çevrilip, bir elle perdesi açılacak bir kapı olsaydı, bu devamlı ve zor giriş çıkıştan usanç getirebilirdik. Fakat burada, arasıra katlanılan o tatlı müşkül yüzünden odadan sofaya, lüzumlu lüzumsuz ne çok gidip geldiğimiz olmuştur.

Nihâyet bu küçücük basık tavanlı odanın adaçayı, limon ve kahve kokan havası içinde İkbâl Dadı... Sadâkatin, doğruluğun, insâniyetin, tedbir ve dirâyetin canlı örneği buram buram tüten o kadın ki gözümüzde ve gönlümüzde bütün şâşaasiyle yaşar durur.

Bakırköyü'ndeki akrabâ evleri câzibeden boş, sanki suâle ve cevâba muktedir olmayan bir heykel gibi taşlaşmış olarak yüzüme bakarken, bu çürük, mütevâzı' eve ve bugün hayatta olmadığı halde, yaşadığına kendi nefes alış verişlerim kadar emîn olduğum o tok sözlü, merd ve sâdık kadına olan düşkünlüğüm neden? Onu niçin unutamıyorum? Fakat o nasıl unutulur ki, sizin menfaatinize sizden daha harîs, sizin derdinizle sizden daha derdli, sizin iyi gününüz için sizden daha teşne olan bir sadâkat âbidesi kıyametler görse de hiç yıkılır mı?

O, her zaman irâdeli, teşkîlâtçı, nekre, zekî ve ölesiye fedakârdı. Hem fedakârlığı, öyle şuûrlu bir sadâkatin vardığı netîce idi ki, bu mânevî tekâmül, bütün hareketlerinde, sözlerinde ve hükümlerinde, kendi menfaatini hesaba katmıyanların olgunluğunu bağışlamıştı ve hayatı boyunca da karşılık istemeden koşmuş, minnet beklemeden yapmış, üstüne aldığı bir iş için canını israf etmekten zevk duymuş, dostluğu kalesine giren her ferde emniyet, huzur ve rahatlık vermiş, hattâ sadâkatini çekemiyenler bile sırasında ocağına düşmüş, o bunları da iyiliği ile faydalandırmıştı. Belki onun en fazla üstünde durulacak vasıflarından biri «efendizâdelerim» diye yere göğe koymadığı âilenin her ferdini, kendi gö-

rüşüne aykırı bulduğu herhangi bir düşünce ve hareketi için, hiç çekinmeden muâhaze edişi idi ki, bu sizi size söyleyiş, bu açık tenkid belki yekten hoşunuza gitmez, kabûl etmemek için mukavemet gösterir, fakat insafa geldiğiniz zaman da başkalarının ezilip büzülüp dillerinin altında geveledikleri nezâket cümlelerinden bin kere daha makbûlünüze geçer, sevgi, hattâ minnet uyandırırdı. Ne mutlu o bahtiyâra ki Urfî'nin dediği gibi:

Çinan bâ nik ü bed zû kün ki bâdez mürdenet Urfî!
Müsülmanet bezemzem şuyet ve Hindû besûzanet.

Rütbesine ermiştir. Evet, iyi ile de, kötü ile de o mertebe hoş olmak ki, öldükten sonra müslümanlarda zemzemle yıkamak, Hindûlarda da ateşle yakmak arzûsu verecek bir benimseme, bir kendine mâlediş kaygısı uyandırsın..

Bâzan, müşâhede ve teşhîsimde tarafsız olup olmadığımı yoklamak için, onda bir aşağılık duygusu, bir bayağılık, ya da marazî ve körü körüne bir sadâkat ve yâhut telkin ve terbiyenin kazandırdığı devşirme bir alışkanlık aradığım da olmuştur. Fakat attığım ilk adımda, felsefesini yapmış ve şuûrlu bir ruh sporu ile sağlama alınmış ergin ve olgun ruh yapısı ile yoluma çıkarak: «Bana iftirâ etme!» der gibi gözünü gözüme dikip her zaman mahçup etmiştir.

Çarşıkapı derken, ihtiyar ve göçmüş bir âşinânın şahsında niçin bu kadar ısrarla durdum? Durdum; zîrâ kendimize doğru eğdiğimiz bir dalın meyvesi, ağacın bütünü nâmına kasîde söyleyicidir. Gerçi bu meyve kalabalığının arasında çürük, ham ve kurtluları olsa da, üç beş hatâlı ve sakat, hakîkî çeşni hakkındaki hükmümüze nasıl tesîr eder? İşte ben de bir İkbal Dadı'nın varlığında, o zamanki cemiyetin müşterek zihniyetle, müş-

terek istikamette yürüyen bir zümresini gördüğüm için, ondan açtığım sözü belki bu kadar uzun tuttum. Evet bu büyük kadındaki rûhî terkib, o zaman nâdir tesâdüf edilen kıymetlerden değildi. O devirde, insanı zorla kendi kötülüklerinden utandıran, zorla iyi olmaya sürükleyen, iç ve dış âhenklerine imrenilecek öyle örnekler vardı ki, bunlardan, hatırladıklarımı saymakla tüketemiyeceğim için ancak bir tânesine elimi değdirdim.

*
**

Çarşıkapı'dan ayrılmak üzere olduğum şu sırada, beni oraya, bu köhne evden de başka iliştiren bir sebep olup olmadığını kendime soruyorum. Eğer daha açık konuşmak kabil olsaydı, bunu sormak değil, söylemek lâzım gelirdi. Fakat ne çâre ki bâzı suâllerin cevapları asla verilemez ve verilememelidir de. Belki bugünkü ilmin en kıymetli hükmü, hakîkat nâmına henüz beşeriyetin pek az bir şey bildiğini idrâk ve îtirâf etmiş olmasıdır. Niçin severiz, niçin sevmeyiz? Neden inanırız, neden inanmayız? Niçin isteriz, niçin istemeyiz? İyilik ve güzellik neden bâzılarımızın bin mihnet ile ekip biçtiği bir tohumdur da, kötülük ve şakavet neden bâzılarımızın emeksiz devşirdiği bir mahsûldür? Zulüm ve kan içicilik neden kolaylıkla akıp gittiğimiz bir yoldur da, insaf ve mürüvvet neden kaşlarımızı çattığımız bir zavallıdır? Bir kâfile, intikama dört elle sarılırken, neden bir başkası affın kadehini damla damla içip mestane nâralar savurur? Neden şu basîretsiz adam, sizin tertemiz, maksadsız ve menfaatsiz dostluğunuzu idrâkte kör kalır da, kirli ve korkunç bir dudağın tezvirlerine kulağını ve yüreğini açar? Neden inanılacak ve belbağlanacak sizin muhabbetiniz iken, kahbe bir düzen bu koskoca dostluğu hurdahaş edip yere serer?

*
**

Amma sen ey kadın, bu defâ adlarını koyduğun semtlere büsbütün ihânet ettin. Hani Kadıköyü'nden, Adalar'dan söz edecektin? Haydi hizâya gel.. daha fazla âsâyişi bozup, sâdece fikir dünyâsına kaçma!

Fakat şunu da îtirâf etmeliyim ki, eğer Kızıltoprak olmasa, eğer Zühtü Paşa Câmiinin köşesinde, yarım asırdan beri hiçbir tebeddül göstermeden yerli yerinde duran o çardaklı esnaf kahvesi bulunmasa, bu taraflara kim adım atardı? Belki Pendik'le Haydarpaşa arasında uzanan belkemiği üstünden bir şimşek süratiyle geçmek bile hatırıma gelmezdi. Evet o iki ismi yadedebilmek için adımımı bu kadarcık olsun o tarafa atmış bulunuyorum.

Doğmadan yaşadığımız hâtıralar, hâtıraların temel taşı olan sevgiler, sevgilerimizin kollarından taşmış heyecanlar, bir meş'alenin parçalanmayan şavkı gibi, bizi ebediyet boyunca tâkîp eder, teftîş eder, okşar, kollar ve hükmüne baş eğdirir.

Mademki insanoğlu, bildiği bilmediği hâtıra ve hayatlarının zincirine dolanmıştır; şu halde bugünkü zevki ve yaşayışı da, o zincire uygun bir başka halka hazırlamaktan gayrı ne olabilir?

*
**

Bilmem ki ey kadın, sana, fikir dünyâsının eşiğinden atlaman için hiç mi izin vermemeli? Gene nerelere gittin? Düşün ki Âdemoğlu'na yaradılıştan söz açmak, ona tahammülsüzlük ve kasvet verir. Zîrâ o, geçirip de unuttuğu hayatını hatırlamaktan sıkılır; ezâ, hattâ hiddet duyar. Kendisine, bu kapalı kapıları kurcalamak teklîfinde bulunanı ise, istihzâ, nefret ve hiciv taşına tutar. Öyle ise haydi Marmara kıyılarında âvâre âvâre gezeceğine, bir ayağı Anadolu'da, öteki Rodos'da olan esâtîrî heykel gibi, sen de hiç olmazsa tek ayakla hele şu Adalara bir atla. Bilirim orada da gezip dolaşmaktan pek hoş-

lanmazsın; fakat, îtirâf etmeli ki o tümsekler, Marmara'nın parmaklarına takılmış kıymetli mücevherler gibi göz alıcıdır ve üstelik bugünkü İstanbullunun rağbetini görmektedir.

Fakat şâyet gözümüzü biraz gerilere götürecek, târihi çok eskiden değil, beş altı asır evvelinden yoklayacak olursak, Marmara'nın bağrında açan bu kokulu, renkli, terâvetli çiçeklere, Bizans'ın yüz karası diyebiliriz.

İstanbul'u kılıç ve kuvvet zoru ile olduğu kadar mânen de fethetmiş, onu kendi harsı, kendi îmânı, kendi zevki ve sanatı ile yeni baştan yuğuran Türkler, sanki bu, şehirden kaçıp Marmara'ya sığınmış gibi diz dize baş başa vermiş olan Adalar'ı, asırlarca benimsiyemediler. Hâlâ bile onlarla, aynı mahallede oturduğumuz halde yıllarca sonra ahbaplık kurduğumuz ve sık sık da görüşmek istemediğimiz komşular gibi, içli dışlı, teklifsiz olamamışızdır. Acaba Türkler buraya, asîlzade kanı ile dönen Bizans'ın bu zulüm ve işkence çarhına, hayvanlarda bile bulunmayan bir vahşet ve canavarlık sahnesi olmuş olduğu için mi uzun müddet sokulmadılar? Yeryüzündeki manastır ve zindan diyarlarının belki en korkunçları arasında sayılan bu küçük toprak yığınları, tahtından cellâd pençesine düşen sayısız imparatorlar, ana ve babaları tarafından gözleri oydurulmuş prensler, saçları traş edilip vücutları dağlanan prensesler, kamçılanan rahipler, dört atlı zafer arabaları bir zamanlar dükler ve patrikler tarafından idâre edilmiş başı taclı, eli asâlı kraliçelerin hazîn âkıbetlerini görmüştür.

Gene burada, bir saray entrikası, bir siyâset düzeni, göz konmuş bir mesnet hırsı ile baş aşağı edilen nice saltanatların sâhipleri, hazînelerinin anahtarlarını yâd ellere bırakıp, en hor işlerde çalıştırılarak ekmeklerini kazanmış, kuştüyü döşeklerden küflü zindanlara sürüklene-

rek, ipek örtülerin okşadığı nazlı vücudlarına kıldan elbiseler geçirmiş, meşakkat, sefâlet ve mahrûmiyetin her çeşidini bu zindanların dört duvarı arasında tatmışlardır.

Bir tac ve hükümranlık hırsının kabarıp gözleri bürümesi ile, rakîp rakîbi, hatta dost dostu nankörlük, kahbelik, hiyânet ve cinâyet hançeriyle delik deşik etmiş, yenilen, zindandaki çilesine doğru ilk adımı atarken, tahta ilk adımını basan için kopan alkış sesleri, belki bu zindanların havasına kadar uzamıştır.

*
**

Bugün tertemiz yolları, süslü birer oyuncak gibi, çiçekli bahçeler arasına oturtulmuş köşkleri, ta sâhilden tepelere kadar tırmanan çamları ile İstanbullunun ileri ve gözde bir sayfiye yeri olan Adalar, ne çâre ki fetihten bu tarafa olan târih boyunca, şehre yerli bir çeşni ile katılamamış, liyme liyme olmuş Bizans kitabının bir köşeye şıkışıp kalan tek sahîfesi gibi, metninin çizgilerini muhâfazada yakın zamana kadar inad etmiştir.

Hakîkaten Marmara'nın billûr göğsünde bir gerdanlık gibi parlıyan Adalar'a ben de bir çokları gibi uzaktan hayran hayran bakar ve «ne güzel!» derim. Fakat yaklaşmak istesem de, âhenginden zevk aldığım, lâkin bilmediğim yabancı bir dil gibi, onun kendinden bahsedişini bir türlü anlıyamam. Muhakkak ki Adalar, İstanbul'un baha biçilmez bir ziynetidir. Fakat göz kamaştırıcı bir mücevher, kuyumcuya heyecan verir; bana ise ninemden kalma mütevâzı' bir halka, bütün bir mâzî silsilesini tâ yanıma kadar sürükleyip getiren bir coşkunluğa vesîle olur.

Amma şunu da îtirâf etmeli ki, Küçükçamlıca sırtlarından bakarken bu mercan yığınlarının da, Haydarpaşa'dan Pendik'e çekilen hat üstüne, eşsiz bir halı gibi serilmiş o sıra sıra köylerin de gündüz renkleri, gece

ışıkları, belki tabîat levhaları içinde benzerleri olmıyan bir hârikadır. Ne ki Haydarpaşa'dan Pendik'e kadar boydan boya uzanan o eşşiz ve benzersiz halının gidip üstüne basmak, ya da onda bir nakış olmak istemiyorum. Benim için bu halı, yalnız uzaktan seyredilmek üzere dokunmuş gibi geliyor. Hattâ belki, zümrüt gözlü Adalar da ve Marmara kıyılarının bu şâhâne halısı da, eksiğini tamamlamak, güzelliğinde noksan bırakmamak yolunda, bir çırpıda Boğaz'ı ve Marmara'yı gören Çamlıca'nın ayakları dibine serilmiştir.

Şu halde artık biz de yavaş yavaş Üsküdar'a doğru gidelim.

Gidelim; fakat daha evvel şunu açıklamak insaf olur ki, şâyet o kayıtsız kaldığım, muhabbet ve şefkatle yüzünü gözünü okşıyamadığım toprağa, sözü geçkin bir hâtıra, aşınıp eskimez bir mâzî tahassüsü ile bağlı olsaydım, ne Bizans'ın zulmüne kadar uzanır, ne geçmişin acılarının üstünde durur, ne de şâhâne güzelliğine bîgâne kalabilirdim.

Evet bu muhteşem tabiat köşesinden özür dilemeliyim; zîrâ kabahat, ondaki şiir ve güzellik noksanında değil, beni oraya bağlıyamamış olan alâka ve hâtıra noksanındadır.

Acaba bir cesâret, bir zaptolunmaz feveranla ben de şâir gibi:

Mâhsın mehden güzelsin belki ammâ neyleyim
Âh bir şeb burc-ı âgûşumda tâbân olmadın.

Diyerek dâvâyı hakîkî ve ezelî sebebine bağlasam mı dersiniz?

*
**

ÜSKÜDAR — SALACAK

Bir taht kaidesi olan Üsküdar'ın Şemsipaşa'sı, Ayazma'sı, Doğancılar'ı, Karacaahmed'i, Bülbüldere'si, N u h k u y u s u, Bağlarbaşı'sı ve Altûnîzâde'sinin elleri üstünde yavaş yavaş bir saltanat yükselir: Çamlıca.

Sanki o, tahtını bulutlar arasına koyan bir esâtir kahramanıdır da, İstanbul'u gözlemek fırsatını böyle tenhâ bir köşeden yapmaya karar verip tabîatin en hâkim, fakat en münzevî noktasını intihâb edivermiştir.

Amma biz, bir tahtın eteğinde, onun saçakları, püsküllleri ve sayvanları mevkiinde olan gün görmüş, mihnet çekmiş, safâ sürmüş Üsküdar'da bir lâhza duralım.

Gerçi bu gün, yerli kalabilmekle iftihâr etmekten gayrı yüzünü ağartacak bir sermâyeye sâhip değilse de, asırların kepçesiyle karıştırıla karıştırıla pişen bu aş, imâretine konanları devirler boyunca bol bol beslemiş ve doyurmuştur. Eğer bugün Selimiye'nin kadife, halı ve kumaş tezgâhlarından bir iz kalmamışsa, bu kabahat yalnız Üsküdarlının değil, Pâdişahtan kapı dilencisine

kadar hepimizindir. Eğer Türk sanayiinin yüzünü güldüren Üsküdar çatmalarının bugün adını bile duyanımız yok denecek kadar azalmışsa, bu günâh da gene umûmî bünyenin omuzlarını çökerten suçlardan bir suçtur ve eğer bir zamanlar dünyâya hünerlerini tanıtan Üsküdarlı hattatların, Üsküdarlı müzehhiblerin sanat âbidelerinden habersiz isek, bu kayıtsızlığın da gene, bizim gafletimizin eseri olduğu şüphe götürür mü?

Her adımını attığı yerde bir sanat hareketi, bir zanâat topluluğu ve bir ticâret hamlesi vücûda getiren Türkler, Üsküdar'da da şimdi zavallı bir geçit olan bedesteni kuruvermiş, dokuduğunu, işlediğini, yaptığını burada toplamış; almış satmış, getirmiş göndermiş, böylece de ticaretle sanayii el ele tutuşturup, faal bir merkezde geliştirirken, bir yandan da, Şeyh Hamdullah'ların, Hasan Üsküdarî'lerin kalem ve fırçalariyle, güzel sanatların en ince tellerinde bir örümcek mahâreti ile gezinip, değil yalnız İstanbul'un başka semtlerine, cihan sanat târihine kol atmış, nam salmıştır.

Ya bu semtin mîmârî âbidelerinin dilsiz dilindeki mûsıkîyi duymamak hiç, nasıl kâbildir? Çoğu zaferle bitmiş büyük seferlerin hareket noktası olan Üsküdar Meydanı'nın bağrına konduruluvermiş olan Üçüncü Sultan Ahmet Çeşmesi, yalağına tasını testisini uzatanlara bir aşk masalı kadar güzel olan o büyüleyici edâsı ile neler neler anlatmaz...

Cenk için sabırsızlanan yiğitlerin nâraları, at kişnemelerine karışan sefer gülbankleri, kılınç şakırtılarına ara veren azametli tekbirler, mızrak parıltıları arasında güneş gibi yükselen sancaklar hep bu çeşmenin önünden, bu meydanın üstünden, dâimâ şekil değiştiren bir bulut gibi zaman zaman gelip geçmiş ve işte nihâyet dağılıp kaybolmuştur.

Gene bu meydan, Anadolu'ya, Îran'a, Arabistan'a

kalkan ticaret kervanlarını kendi sînesinde toplamış, uğurlamış, çeşitli gayelere bir topluluk hâlinde çıkan bu kalabalığın muhâtaralar ve tehlikelerle endîşeli, ümitler ve arzûlarla zevkli coşkunluklarına şâhid olmuştur.

Bu meydan, Sürre alaylarının o ezberlenmiş kalabalığını, tahtırevanlarını, akkâmlarını, ilmiye ricâlinin sırmalı ferâcelerini, taylasanlarını görmüş, haşalı atlarının ayaklariyle her yıl aynı zamanda bir mahşer hâlini almıştır.

Gene bu meydan, kuldan ecir beklemîyenlerin olgunluğu ile, her dudağı kurumuşa suyunu ikrâm eden bu çeşme, «Ben her cemiyette nâlan oldum, kötü hallilerle de iyi hallilerle de düşüp kalktım» diyen bir kâmil er gibi, her gölgesine sığınana efendilik etmiş, her isteyiciye verici olmuş, her el açanın avucunu doldurmuş, bıkmamış, usanmamış, esirgememiş, gece dememiş, gündüz dememiş, kış yaz, eğri doğru, mü'min kâfir kaydına düşmeden, her dudağı kurumuşu kandırmış, verdikçe coşmuş, coştukça vermiştir.

Dört başı mâmûr eski Türk cemiyeti, tıpkı hilkat gibi, suya ne büyük bir pay ayırmıştı. Ancak, her vesîle ile, temizliği mukaddes îtiyâdları arasına koyduğu bu topluluğa, bol bol çeşmeler, sebiller, şadırvanlar, selsebiller kurarken, onları bir sanat dehâsı ile mayalıyarak âbideleştirmeği de, ileri ve kâmil zevkinin zarûretleri arasına sokmuştu. Pek âlâ da bir hayrat sâhibi, filan yere getirttiği suyu, gelişigüzel bir taş oluktan akıtmak kolaylığına gidebilmesi mümkünken, işi oluruna bağlayıcılığa düşmemiş ve kesesinin izni miktarı, suya bir taht kurup başına da tac oturttuktan sonradır ki kitâbesine ismini kazdırmıştır. Onun için de İstanbul çeşmeleri, çoğu bir sanat hâdisesi denecek âbideler şeklinde sokaklara, meydanlara ve şehrin en ücrâ köşelerine kadar cömerdçe serpilmiştir.

Bir su şehri olan İstanbul'da, hayrat sâhibi, suya olan hürmet, minnet ve aşkını, onun başına şâhâne bir kavuk geçirmekle ifâde etmek isterken bir yandan da, sevgilisini, güzelliğine güzellik katan kıyafetlerde seyretmeği arzûlayan bir âşık israfı göstermekten de zevk alırdı ve işte bu iç zorlayışı İstanbul'a öyle çeşmelerin hediyesine sebep olmuştur ki, hâlâ bile, geniş ve yatkın saçakları, yanaklarına gölgesi düşen uzun kirpikli gözler gibi, yalaklarına doğru uzayan mahmur bir koyuluğun o dinlendirici loşluğunda bir kat daha gönül çekicidir.

Ya o sebiller... bir mîmârî manzûmesini tamamlıyan o güler yüzlü su perileri.. kulaklarına incecik zincirlerle tutturulmuş tertemiz tasları sanki birer küpeymiş gibi sallanır, yüzlerine çektikleri zarîf şebekeler, arzûyu kışkırtan peçeler cilvesiyle güzelliklerini bir kat daha sırlandırırdı. Gelip geçene bir yudum su ikrâm etmek için, mermer, yazı, dökme, boya, nakış ve yaldız sanatlarının yarış hâlinde olduğu bu küçücük su köşkleri, bir câmi bir medrese bir imâret topluluğunda, belki de bir şiirin en kuvvetli mısraı gibi, en kayıtsız gözleri dahî hayranlıkla üstüne çevirtirdi.

Hele şadırvanlar, çoğu medrese ve câmi avlularının göğsüne bir kalb azametiyle oturtulmuş, bir kalb faaliyetiyle de durup dinlenmemek emrini almış, çeşmelerine aynı maksadın adamlarını toplıyan o kurşun takkeli, somaki mermer sütunlu gece gündüz dudakları bir su kasîdesi mırıldanan tatlı dilli güler yüzlü şadırvanlar..

Eskiden İstanbul çeşmeleri, gür sütlü genç bir kadın gibi şehri beslerken, bu arada Üsküdar da, sebilleri, şadırvanları, çeşmeleri ile etrafını doyurmakta o derece cömert, o mertebe kusursuzdu.

*
**

Bir vakitler, ormanları, korular içindeki köşkleri kasırları, sarayları ve târihe mâlolmuş sâhilhâneleriyle meşhur olan Üsküdar semtinde, şimdi bir Fethi Paşa Yalısından başka mâzîye köprülük edecek binâ kalmamış gibidir.

Senelerin meşakkati ile berâber, sanki sırtında taşıdığı korusunun ağırlığından beli bükülen bu geçmiş zaman kâşânesi, eşini dostunu kaybetmiş ihtiyarlar çâresizliği ile, inzivâsının çorak tesellîsi içinde tek ve tenhâ, son nefesini bekler durur.

Hani iç tezyînâtı dillerde gezen Şemsi Paşa Yalısı'ndan bir iz? Hani Şerefâbâd Kasrı'ndan bir eser? Hani Damad İbrahim Paşa Sarayı'ndan bir hâtıra? Hani Kavacık Köşkünden bir hârâbe? Hani Sultanahmed Kasrı'nın taşı toprağı? Korkunç bir ihmâl, idrâke sığmayan bir merhametsizlik, sefih bir mirasyedi felsefesiyle harvurup harman savurulan bu hazînelerden hani en küçük bir örnek, bir nişâne, nerede? Kocamış Üsküdar, artık bu kâşânelerin isminden de cisminden de, hâtıra ve hayâlinden de mahrum.

Muhakkak ki mâzîyi aynen yaşatmak, hattâ muhâfaza etmek, devirlerin taşıyamıyacağı bir yüktür. Cemiyetler de, tabîat gibi, değişmeler, yenilenmeler, ölüp dirilmeler sâyesinde ayakta durabilir. Halbuki bâzan insanlarda ifrat tecellîler gösteren mâzî aşkının inadı, çürümüş kıymetler üstünde yaptıkları sun'î nefes tecrübeleri, onu zaman zaman hayatdar gösterse de, bu bir müstehâsenin verimsiz, cansız kupkuru heykelinden ibârettir. Fakat geçmiş zamâna harb ilân etmek, onunla olan münâsebet ve âşinâlığımızı bir cehil ve gaflet süngüsü ile tepelemek de gene bizi kurutup tüketir. Çünkü bugünkü gün, dünkü günün yuvarlana yuvarlana şu zamâna gelişinin oldurduğu bir keyfiyettir. Biz geçmişimizin meyvesiyiz. Şu halde insanoğlunun çimene çiçeğe,

dağa bayıra olan muhabbeti, nasıl anâsırının ceddi olan tabîatle akrabalığına bir delil ise, mâzî ile alış veriş, muhabbet ve alâka da aynı tecellîyi mânâ plânında gösteren bir başka bağlantıdan gayrı ne olabilir ?

⁂

Liman Haydarpaşa'ya nakledilmekle ticârî ve iktisâdî ehemmiyetini kaybeden Üsküdar, mevkiinden ve servetinden ziyâde şahsiyetinden dolayı sayılan kimseler tutumu ile, kıymet tasnîfinde bir zaman daha, ağır basmakta devâm etti. Fakat bütün gayretlerine rağmen, on dokuzuncu asır sonlarına doğru, artık şehrin kenar semtlerinden biri olmak mevkiine düşmüş bulunuyordu.

Adaşı yoksa da eşi ve benzeri pek çok olan diğer İstanbul semtleri gibi, yerli çeşnisini, müşterek mizâcını muhâfazaya çalışmış, gelenek ve göreneklerine sımsıkı tutunmuş, unutulan bir masal gibi, bir, hattâ yarım asır evvelki târihini duymamış öğrenmemiş olsa bile, eski zamânının bereketinden, azametinden, cömerdliğinden bir vasıf saklamış, bir koku, bir tad bir lezzet muhâfaza etmişti. Mahalleleri, sokakları, meydanları, birbirine çok uzak kenar ve köşeleri, aynı tasvirin çoğaltılmış örnekleri gibi, müşterek bir esastan üreyip aynı masalı söyliyen ayrı dudaklara benzerdi. Bu semtin adamı, tabîatin kendi kendine ürettiği tohumlar misâli, bir koyun tüyüne ilişip, ya da bir esintiye katılıp uzak bir toprağı aşılayışı nevinden, sanki rüzgârın avuçlarında sefer edercesine, hangi uzak köşeye düşse, aynı evsafla orada da yaşamakta devâm ederdi.

Üsküdar'ın, artık teşhîr raflarında yer almış o cânım sanâyii ve o nisbette geniş ticâreti hayâle karıştığı için, geçim çengeli, sabah vakti evlerinden çıkan halkı İstanbul'un dört köşesine çeker olmuştu. Fakat akşam basıp da, birbirine zıd, birbirinden uzak ve aykırı nokta-

larda dolaşıp gene de mevkiine avdet eden endîşe ve fikirlerimiz gibi, sabahın alaca zamanında işlerinin başına giden kimseler de, sular kararırken gene akın akın evlerine dönerlerdi.

Eski zamâna nazaran çalışma ve iş muhîti çok daralan Üsküdar'ın içinde ekmek parasını çıkarmak pek dar bir zümreye kalmış ve nafaka yüzünden her gün İstanbul'a akın eden, sanatkârı, tüccarı, esnafı hemen kalmamış gibi olan bu kalabalığı, memur sınıfının çokluğu teşkîl eder olmuştur.

Eskiden devlet teşekkülleri içinde çalışan bu memur sınıfını «kâtip» kelimesiyle isimlendirmek âdetti. Zâten halk psikolojisinde «kâtip» lâfzının çok geniş ve popüler, aynı zamanda sevimli olan mânâsı çok derindi. Hattı medhedilmek istenene «kâtip gibi yazısı var». İfâdeden yana zengin olana «kâtip gibi konuşuyor». Bilgi ve talâkat ölçüsünde de «kâtip gibi adamdır; kâtiplikte eşsizdir.» Yollu hükümlerle, hüner, bilgi anlayış ve ifâde örneği olarak hep «kâtip» misâl gösterilmişti.

Bu kelime, edebiyâta, hattâ mûsıkî târihimize bile ayağını basmış bir eski âşinâ değil midir? Hele eski devirlerin piyasa şarkılarından:

Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur
Kâtibimin setresi uzun eteği çamur...

Diye başlayıp her mısraında bir başka tamamlayıcı çizgi ile, kâtibin zerâfeti, giyinişi, tavrı ve edâsı âdetâ resmedilerek, buna, kıvrak, akıcı bir beste de bulan espirili halk sanatı, kâtip kelimesini kullanmak için, günlük ve cârî hayatta ona daha ne canlı mevkîler vermişti.

Dedelerimizin binip mesîrelere gittikleri yarım ay şeklindeki yuvarlak zarîf arabaların ismi «kâtip odası» idi. Belki genç, şûh, mûzip fakat hünerli ve sanatkâr bir kadının oya çeşitlerine kendi îcâd edip ilâve ettiği bir

oyaya «kâtip çimdiği» diye taktığı isim, şahsî bir hâtıranın hudutlarından ne kadar aşkındı.

Evleneceği duyulan bir adam hakkında ilk sual «asker mi, kâtip mi?» denmesi, her sivilin aşağı yukarı kâtip olması ihtimâlini hatıra getirmez miydi?

*
**

İşte, tüccar, esnaf ve sanatkârlarından ziyâde kâtibi bol olan Üsküdar, her sabah devlet kapısından ekmeğini arayan bir kalabalığı erkenden İstanbul'a uğurlarken, çobanın bir araya topladığı sürü gibi, baş başa, diz dize, üst üste evlerde hemen hemen yalnız ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar kalırdı. Bu, tamâmen ahşap olan evlerden hangisinin penceresinde, kuruması beklenen bir sabun dizisi yoktu? Hangisinin kaplamasında güneşte pişmesi beklenen bir gül sirkesi, bir kantaronyağı şişesi, bir biber hevengi asılı değildi? Hangi evin kadını, daha gözünü açarken eteğini beline sokup işlerine saldırmaz, hangi ocak, aşını kaynatmak için bu becerikli, hamarat ellerin himmetiyle tüter olmazdı? Hangi evin bir kedisi, hangi kedinin bir akşam tayını yoktu? Daha ciğerci köşeden görünürken, sanki az evvel gururla cumba içinde bekliyen o değilmiş gibi, hırsı ümid verince her kıymeti unutuveren bir gâfil kişi sabırsızlığı ile, feryad feryad yollara düşerek kısmetinin peşi sıra koşup durmazdı?

O zamanın poturlu, keçe külâhlı ciğercisi hiç de bugünküne benzemezdi. Omuzuna vurduğu uzun bir sırığın her iki tarafına takım takım ciğerleri sıralıyarak, başları ve kuyrukları havada peşi sıra koşan kedilerle berâber sokak sokak gezer, hem arkasında hem önünde asılı ciğer hevenklerini etrâfa değdirmemek için kendine mahsus bir mahâretle kalabalığı yararak geçip giderdi.

*
**

Belki bu mahallelerin, bu sokakların adamlarından

çoğunun, Karacaahmet durağında bırakılmış babaları, dedeleri, cedleri de vardı. Amma günlerin ve gecelerin üstünden esen hâdiseler rüzgârı ortasında en az, belki de hiç hatırlanmıyacak kadar uzaklara sürüklenip giden keyfiyet, ölümdü. Her şeyi düşünen insanoğlu, fikir ve fiillerinin nizam ve kıvâmında, ölümün ayarlayıcı dostluğundan, îkâz ve irşâd edici dudağından tek söz dinlemek istemezdi. Lâkin o servilik, kendisine de bir köşe ayırdığı gün, düşüp kalkacağı arkadaşı evvelce seçememiş bir zavallı gibi, gene de adını anmadığı bu yoldaşla baş başa kalırdı.

*
**

Bir de o zamanlar, İstanbul'un dört köşesine serpilmiş dergâhlar ve bu dergâhların bir derviş, muhip ve misâfir kadrosu vardı ki bunlardan Üsküdar'da da bir hayli bulunmakta idi.

Dergâhlar, o vaktin kıstâsına göre, fikir ve îmân yobazlığına karşı serdengeçti bir pervâsızlıkla savaşan bilgi ve irfan ocakları idi. İnsan rûhunu işlemek ve onu tehlikeli ihtilâtlarla beşeriyetin başına korkunç dertler açan komplekslerden kurtarmak için sırasına göre şiir, mûsıkî, raks ve belâgatten istifâde etmek sûretiyle talebe yetiştiren birer mektep, cemiyet bünyesinin ihtiyacından doğup gelişmiş bir müessese sayılabilirdi.

Rifâî, Kâdirî, Mevlevî, Nakşî, Halidî, Sâdî ve emsâli gibi, esâsında tek fikir ve maksat etrâfında toplanan tarîkatler şekil bakımından küçük farklarla birbirlerinden ayrıldığı için «seyr-i sülûk» denen derece ve terfî usûllerinde de bâzı küçük farklar göze çarpardı. Meselâ Mevlevîlerde, şeyhten sonra en yüksek makâm, aşcı dedenin makâmı idi. Zîrâ, o, sâde mutbağın aşına nezâret etmez, binbir günü kendi terbiye ve tarîkat disiplini altında geçirip olgunlaşması mesûliyetini üzerine aldığı bir derviş

namzedini de rûhen pişirmekle mükellefti. Eğer namzed, bu müddet zarfında kendisine gösterilen vazîfenin yükü altında, sabır, sükût, tahammül ve kanâat gibi ilk elden kazanılması gereken mânevî inzibat, edep, erkân semâ gibi tarîkat şartlarını öğrenmiş, bu meyanda Mesnevî'de de şöyle böyle yol alabilmişse, artık bu derviş namzedi, şeyhin huzûrunda yapılan bir merâsimden sonra dede unvânını alarak kendisine müstakil bir hücre tahsis olunurdu. Devamlı olarak içeride kalmak istemiyen olursa, evine döner fakat dergâhiyle alâka ve râbıtasını ölünceye kadar muhâfaza ederdi.

Mûsıkî târihimizin misli bulunmaz Mevlevî âyinlerinin bestekârları, hep Mevlevîhâne'lerde yetişen bu dedelerin arasından çıkmış ve İsmail Ankaravî, Sarı Abdullah, Şeyh Galib gibi şâir ve mesnevîhanları da yine hep aynı ocak yetiştirmiştir.

Dîğer tarîkatlerden, meselâ, Rifâîlerde dervişliğe kabûl ve yetişme tarzı daha ayrı bir manzara arzederdi. Derviş olmayı istiyen bir kimse, evvelâ içeriden birine veyâ bir tanıdığına başvurur, o da kendisine bir müddet dergâha devâm etmesini söyler, hattâ paşmakçılık gibi en aşağı işlerden birini de verebilirdi. Hayli zaman namzed olarak, intisâp etmek istediği ocağın havası içinde yaşayıp ünsiyet ve ülfeti ziyâdeleşen kimsenin nihâyet dergâh erkân ve usûlüne göre tarîkate kabûl olacağı gün gelir, şeyh, dört halîfesinin hazır bulunduğu semâhanede, önde rehberiyle gelen dervişi, yere serilmiş postunun üstüne oturtarak elini tutar ve eline, beline, diline doğru olacağına, Allaha insanlara aşk ve şevk ile hizmet ve muhabbet edeceğine ikrâr aldıktan sonra kendisini tebrîk ve dûa eder, derviş de şeyhinin ve hazır bulunanların ellerini öperek bu sûretle tarîkate ilk adımı atmış olurdu.

Her dergâhta, haftanın bir gün veya gecesi âyine tahsîs edilmiş olduğundan, her dervişin âyin günü bir

vazîfesi vardı. Kimse kimsenin işine ve salâhiyeti hudutlarına tecavüz etmez, bâhusus içtimâî ve mâlî vaziyeti ne kadar parlak olursa olsun farazâ bir gün sonra derviş olan bir nâzır, kendinden bir gün evvel ikrâr vermiş bir küçük kâtibin üst tarafına geçmez, sırada ve teşrîfatta dâimâ kıdemliye bir rüçhan hakkı tanılırdı.

Yeni dervîş olan kimse, evvelâ kahve ocağına verilerek kahve nakîbinin çırağı, daha sonra kahve nakîbi olur, bir derece daha ilerlediği zaman ise meydan nakîbliğine, daha sonra da post nakîbliğine yükselirdi. Fakat şüphesiz ki bütün bu teâmülü tâkîp ederken esas mesele, kademeli bir silsilenin îcaplarını icrâdan ibâret değil, kendinden vereceği ve kendine alacağı kıymetleri tâyîn ve ifâ yolunda sonsuz bir nefis mücahedesi, bir temizlenme, ayıklanma ve durulma keyfiyeti idi.

Bir yandan evrâdını okuyan ve esmâsını çekip, mensup olduğu ocağa hizmetini yerine getirmek gibi tarîkatin şeklî nizâmını îfâ ederken, bir yandan da kendisine gönül hoşluğu, cezbe ve istiğrak kapıları açılan derviş, artık «nükebâ» lıktan «nücebâ» lığa yükselir ve bir müddet de bu makâmın îcapları içinde yoğurulduktan sonra eğer şeyhi kendisinde iktidar ve liyâkat görürse halîfelik verirdi.

Bu hilâfet merâsimleri, haftanın muâyyen günlerindeki âyinlerden daha başka bir çeşni taşırdı. Böyle müstesnâ gün veya gecelerde, bütün dervişler ve başka dergâhlardan dâvetli davetsiz gelen şeyhler, muhipler, misâfirler de hazır bulunurdu. Meydan açılır, şeyh posta geçer, çerağlar uyandırılır, zâkirler, mutribler, şeyhler, dervişler, zâirler yerlerini alır, yalnız altı bir tarafta, altı bir tarafta uyandırılmamış insan boyu şamdanlar, on iki dervişin elinde durur. Semâhâne henüz lâhûtî bir intizarın sessizliği içinde âdeta nefessiz gibidir. Öyle ki bu bekleyiş, bütün gece hazırlanıp, açmak için güneşin ilk

sıcak nefesini bekliyen koncanın intizârına benzer. Kokusunu, letâfetini, cilve ve câzibesini, bir kılıf içinde sımsıkı saklıyan koncanın açılıp saçılması gibi, meydanın bu sessiz duruşuna da aldanmamalıdır. Zîrâ az sonra, bir işâretle ne tarablar, ne şevkler, ne sazlar, ne sözler, ne cûş ü hurûşlar olacaktır.

Nihâyet bir nakîb içeri girer ve şeyhin karşısında niyâz ettikten sonra, taşıp coşmak için işâret bekliyen kalabalığa:

— Lillâhil Fâtihâ!

Diyerek birinci şamdanı uyandırır ve hazır bulunanlar hep bir ağızdan salât ü selâm getirdikten sonra Fâtihâ okurlar. İkinci, üçüncü ve nihâyet en sonuncu şamdan da uyandırıldıktan sonra, bu defa halîfe olacak kimse, bir rehberin arkasında ve elleri rehberinin omuzlarında olarak içeri girip niyâz ederler. İki yanlarında da, ellerinde birer bohça ile iki derviş vardır ki bohçaların birinde halîfeye şeyhinin giydireceği tac, ferâce, ridâ bulunur; ötekinde ise, mazhar, kudüm, şiş ve tığ vardır.

Rehberle halîfe içeri girer girmez güzel sesli bir zâkir takdîm âyîni okumağa başlar. Bu, lâhûtî bir beste, zaman ve mekândan süzülmüş bir âhenktir ki insanlar da bu âhenkten bir âhenk kesilerek bir şevk ve tarab ummânına dolu dizgin atılmış olurlar.

Takdîm âyîni okunduktan sonra arkasındaki halîfe namzediyle içeri giren rehber, şeyhe doğru bir adım atarak:

— Destûr, esselâmu aleyküm yâ ehl-i şeriat! der. Şeyh de buna :

— Ve aleykümüsselâm yâ ehl-i şeriat! diye cevap verir. Rehber o zaman:

— Lillâhil Fâtihâ! diye mukâbele eder ve meydanı dolduran kalabalık, hep birden salât ü selâm ve tekbîre başlar.

İkinci adımda rehber: Esselâmu aleyküm yâ ehl-i tarikat! der Şeyh buna da: Ve aleykümüsselâm yâ ehl-i tarikat! diye cevap verir. Yine salât ü selâm ve tekbirlerle meydan uğuldar. Üçüncü adımda rehber:

— Esselâmu aleyküm yâ ehl-i mârifet.. der. Dördüncüde ise artık şeyhin önüne gelinmiştir. Rehber, hilâfet alacak kimseye şeyhin elini öptürür ve kendisi de geri çekilerek dört ucundan dört dervişin tuttuğu bir örtü, şeyhle, önünde oturan halîfe namzedinin başı üstünde tutulur. İşte bu örtünün altında, şeyh, dervişine sırr-ı hilâfeti verir ve ikisinden gayri kimsenin mahrem olmadığı on dakikalık bir alış verişten sonra şeyh yüksek sesle: — Fâtihâ! deyince örtü çekilir.

Bu defa elinde bohça ile bekleyen dervişlerden biri niyâz ederek bohçayı şeyhin önüne koyar. O da yeni halîfesinin evvelâ tacını tekbirleyip başına giydirir ve bir Fâtihâ çeker; sonra ferâcesini tekbirler, yine bir Fâtihâ ile onu da giydirdikten sonra boynuna şettini atar ve nihâyet beline ridâsını bağlıyarak ucundan tutup:

— Kum, ya halîfe! deyip ayağa kaldırır ve rehbere teslim eder.

Halîfe evvelâ şeyhinin elini öper, sonra rehber kendisini, misâfir bulunan şeyhlere kıdem sırasiyle götürerek el öptürür ve her defasında: — Mezad! diye bağırır. Her el öptüren de bu mezada bir pey sürer. Faraza biri: Yüz tevhîd-i şerif! der. Rehber, meydâna dönerek: — Yüz tevhîd-i şerîf, diye îlân eder. O zaman hep bir ağızdan tevhîd okunur ve Fâtihâ çekilir. Bir başkası: On İsmi Celâl, der ve sırasiyle merâsimin bu faslı da tamam olduktan sonra, mukabele başlar, evrâd okunur, nihâyet kıyâm tevhîdine kalkıldığı zaman şeyh, tevhîdi, yeni halîfeye başlatır. Böylece zikir, devran ve duâdan sonra hilâfet merâsimi sona ermiş olur.

Tarikatte halîfe mevkii, efendiliği tasdîk olmuş hür adam berâtına sâhip olmaklık demekti. Fakat burada hürriyetin mânâsı, içtimâî ve kanûnî ölçülerin kabûl ettiği imtiyaz ve imkânlardan daha geniş, daha sağlam bir hürriyetti ki, bu da bizi kendimize ve başkalarına karşı mahcup eden suçlu ve küçük düşüren hayvânî duyguların pençesinden kurtulmak, kendi kendimizin esîri iken emîri olmak demekti.

*
**

Bir dergâh çatısına uğramak, ya da sokulup şifalanmak için mutlaka derviş olmak lâzım gelmezdi. Hayat mihnetleri başlarına vurup gönülleri daralan, başları sıkılan, ümitsiz, çâresiz, meyus ve mustarip her insan, kayıtsız şartsız, bu herkese açık kapıdan içeri girip mânevî açlığına, dünyâ cefâlarına çâre bulur, âdetâ dert satar derman alırdı.

Her yolcuya, her yabancıya, her ziyâretçiye, kaynayan aşından ve gönül hoşluğundan hisse düşüren derviş, bir cemiyet fedâîsi, prensipleri ve îmanı için yaşayan adamdı. Zîrâ bir mürşide ikrâr vermek demek, insan olarak taahhüt etmek mevkiinde kaldığımız vazîfe ve mesûliyetleri, bu dünyâ plânında bir kere daha hatırlayıp o ezel mukavelesini yeniden imzâlamamız ve mührümüzü bastığımız bu mukaveleyi de, bir ruh inzibâtı içinde, kendimizden safra ata ata îfâ etmeğe başlamamız demekti.

Bu kadar büyük vazîfe ve mesûliyetleri olduğunu hatırlayarak onları çeşitli cemiyet safları arasında icrâ mevkiine koymağı ideal kabûl etmiş olan kimsenin ise, evvelâ kendini, bizzat kendi tehlikesinden kurtarması lâzım değil miydi? Zîrâ insana en korkunç, en yaman tehlike, dizginlenmemiş ihtirasları, dur durak bilmeyen nefsinden başka ne olabilirdi?

Benliği ve gurûru tepesinden aşmış adam, bir hemcinsine karşı tevâzu'un zarâfetin öncülüğünü nasıl ederdi? Kin, intikam ve hiddet palasını sağına soluna sallayan zavallı, affın, müsâmahanın lezîz şerbetini ezip de nasıl etrâfına içirebilirdi? Mesnet, mevki, şan iptilâlarının dalgaları ortasında sıkışıp kalmış bîçâre, dünya ihtirasları içinde can çekişen bir kazazedeyi nasıl selâmet kıyısına çekip kurtarabilirdi? Ve nihâyet sıcak, olucu ve oldurucu bir îmanla yumuşamamış adam, şüphe, inkâr ve küfür buzlarının ortasında donup katılmış olan bir bahtsızı nasıl ısıtıp ayıltır, kendine getirebilirdi?

İşte bunun için de derviş, evvelâ kendi terbiyesini tamamlamak için tarîkatinin îcaplarına dört elle sarılarak kendinden tâviz verir, böylelikle de hesabını görüp elinden yakasını kurtardığı bir kötü huyunun boş kalan yerine mutlaka bir iyisini getirirdi.

Oldu olası derviş kişiye diş bileyen taassub ehlinin ona olan öfkeli hücûmunu, bir fikir ayrılığından ziyâde, aşağılık duygusunda aramak belki daha doğru olur. Zîrâ yaradanla yaradılanı her zaman birbirinden ayrı ve gayrı görmek yolunda nazariyeler kurmuş, kitaplar yazmış, dogmalar îcâd etmiş, ömürler harcamış, kızmış köpürmüş, küfretmiş olan taassub ehli, bütün gayret ve himmetini birlik mihrâkı etrâfında toplıyan ve kâinat manzûmesinde bir vahdet kasîdesi okuyup cümle âleme dört elle sarılarak vecde gelen dervişi hep kıskanmıştır. Fakat derviş, bu câhil adam kendisini kınar, taşlar ve canını yakarken, ondan, bir keyif ve hoşluk bulacak olgunluk seviyesini kazanmış adamdı. Öyle ya, mâdemki dünyâda abes yoktu, şu halde her yaradılmışta bir başka mânâ ve sebep arayıp bulmak lâzımdı ki hilkat şifresini çözmek kabil olabilsin...

Derviş, softa gibi, hâdiselerin ortasında sıkışıp kalmış sıradan adam tipi değil, eteğini, sebepler ve hâdise-

ler dikeninden kurtarıp, oluşlara tarafsız bir müşâhid gözü ile bakan ve olduranla biliş tutup bir barışa varmış bulunan kimse idi. Binâenaleyh o, kader denen alın yazısından korkmaz, çünkü mukadderâtımızı yazan elin, bizzat kendi niyet ve fiillerimiz olduğunu bilir ve sâdece o niyet ve fiiller üstünde bir tashîh ve tadîl yapmaya çalışırdı. Bu yüzden de, taassuba demir atıp kalmış yalın kat îmanlı bir zavallıya kızmaz, sâdece acır, hattâ birlik şuûr ve irâdesiyle intibâk ve barış hâlinde olması bakımından, her suçlunun suçu ile kendi arasında bir iştirâk bir hisse bularak, hiç değilse kendisini de aynı suçun bir küçük ortağı görürdü. Kaba sofu, bir günâhkârı, sert ve haşin çalımı ile yedi kat cehennemin dibine gönderirken, derviş, pîrinin en tatlı, en müsâmahalı edâsiyle: «Yine gel, yine gel, her ne isen yine gel... Eğer kâfir isen, rind veya putperest isen de yine gel... Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir; yüz kere tövbe bozmuşsan da yine gel...» diye, beşer zaaflarını anlayıp affeden ergin ve muhabbetli bir dâvetle onu, soluk alacağı, yüklerinden, ağırlıklarından, kasvet, yeis ve ıstıraplarından kurtulup pir ü pâk olacağı meydâna çağırırdı.

Bir mürşide ikrâr veren, yâni ezel ahdini bu âlemde yenileyen derviş için artık her yer mürşidinin huzûru demekti. Ne işlese, ne düşünse, Hind'e gitse Çin'e varsa, her zaman ip uçları onun elinde, her zaman gönlü onun yanında idi. Onunla gezer, onunla yürür, onunla alır onunla verir, onunla görür onunla işitir, hulâsa fiilinde kavlinde onun îkâz ve irşâd edici berâberliğini kesiksiz olarak sârî ve cârî bulurdu ve işte bu tetik bu uyanık ve takviyeli hayat, o zamanlar cemiyete en irâdeli, en sağlam ve en seciyeli insan tipini cömertçe yetiştirirdi.

Dervişlikte, gaye, Hakkı birlemekti, tevhîddi. Tevhîdin netîcesi de kendine, insanlara ve Allaha karşı vazîfe ve mesûliyetlerini idrâk ve icrâ mevkiine koymak demek-

ti. Yoksa, zikr, semâ, devran, tarab, öz ve asıl değil; belki öze varmanın yardımcı vâsıtaları idi. Öyle ki, mânâyı daimâ sanatlı kalıpların güzellikleri içinde görmek istîdadiyle yaradılmış olan insanoğlu, her zaman, gönlüne gözünden, gözüne gönlünden pay düşürür. Hilkatin yaptığı da bundan başka bir şey midir sanki? Tabîat, en güzel kokuları en güzel çiçeklerin koynuna saklamamış mıdır? En lezîz çeşnilere en lâtif ağaçları gebe kılmamış mıdır? Arının balı kadar peteği de bize şaşkınlıktan parmak ısırtmaz mı?

Kim bilir belki de insanoğlu için kendi kendinin vuslatı asıl ve özdü de, yolumuzdan engelleri söküp bizi bir visâl çeşnisine kılavuzlayan elçi, bâzan bir semâ günü, bâzan bir ihyâ gecesi olabiliyordu.

*
**

Bir ihyâ gecesi ne idi, nasıldı, nice idi? Gözden gönüle haberler, dâvetler gidip gelen, insan rûhunu yumuşatıp yeniden kalıplayan bir ihyâ gecesi... Kandillerin, çerağların, karanlığı yenmek için boğuştuğu yarı loş, puslu bir semâ'hâne... sanki insanlar da gerilip çekilen, uzayıp kısalan gölgeler kadar cansız... Akan, eriyen bükülen, yâre de ağyâre de şavkını vere vere yanıp tükenen mumlar sıra sıra, boy boy... Zaman hissi, mekân endîşesi, yüreklerden sıyrılıp silinmiş. Yok, hiç bir şey kalmamış, sâde bir âhenk, sâde bir nağme, sâde bir ihtizâz var... Neyler, kudümler, halîleler çalar çağırır; beyaz tennûreler, ateş arayan pervaneler misillû gelir döner, geçer döner; bir güzel ses durak okur, bir başkası nât söyler; semâ durur, devran başlar. Zâkir susar, zikir coşar, gülbank biter, salâ başlar.

Ölüm doğum, dünyâ ahret, yahşî yavuz, şeytan rahman bir dem olur bir an olur, ayrılamaz, seçilemez. Dirhem dinar, tartı ölçü, eksik artık, yavan katık, hesap

kitap hep bir yana... Belki ne harf, belki ne lâfz, belki ne söz, belki ne nakş; sâde âhenk, sâde nağme, sâde nidâ, sâde sadâ... Bir ihtizâz çıkar gelir, ne tılsım, ne efsûndur, ne göz bağı ne de sihir... Bu bir vecddir, bu bir aşktır; yıkar geçer, yapar geçer...

*
**

Nihâyet bakarsınız vakit ilerler. Beşeriyet îcapları, bir vecd ve istiğrak kapısından girip fethettiğiniz kendinizle aranıza yine dünyevî mükellefiyetler sokar. Ama kendinizi geriye yine dünyâya iâde ederken, dünden daha sağlam, daha olgun ve hayat cilvelerine karşı daha kuvvetli ve adını da tadını da lâyikiyle bilemediğiniz istikbâlin tohumlarına gebe olarak bu zevk ve hayret meydanını terkedip mûtad hayatınıza dönersiniz.

Bugünün ilim ve fen gerçekleri için dört başı mâmûr bir rûh terbiyesinin metodları belki henüz vuzuhsuz ve sallantılı bir manzara arzetmektedir.

Rûh bozukluklarına karşı maddî bir çâre olarak dünyânın medenî ülkelerinde açılan psikanaliz hücreleri, acaba bir ihyâ gecesinin, insanoğlunu kendi kendinden boşaltıp, tahlîl ve yeniden terkîp etmesine imkân verişi nisbetine ne ölçüde vâsıl olabilmiştir? Artık Garp memleketlerinde mekanik bir endüstri hâline sokulmuş olan bu işi, o devrin adamı, kolaylık ve muvaffakıyetle nasıl başarabiliyordu? Evet nasıl oluyordu, nice oluyordu bu iş? Kimbilir belki de o zamanın adamları, bu büyük derdin devâsını bulmak için, şuûrları kadar hislerini de kullanarak kendilerini kendi tehlikelerinden alıp selâmet ve emniyet sınırına atlatacak bir vecd ve îman kapısını kurcalamakta bu kadar iktidar ve mahâret gösterebiliyorlardı. Öyle ki bu uyanış, bu intikal, bu yeniden doğuşu, şahsiyet üstünde hiçbir zorlama ve tazyik yapmaksızın, bir mûsıkî, şiir, raks ve belâgat âhengi içinde ken-

di kendisine yaptırıyor ve bizzat kendi irâdesinden istifâde ediyordu.

Fakat bir zamanlar bu derece feyizli ve bereketli istikametlerde yürüyen ve yeryüzüne örnek insan vermekte bu derece cömerd davranmış olan bu müessese cemiyetin en seçkin, en göz önünde ferdlerini vermiş olmasına rağmen o yetiştiricilik kaabiliyeti kısırlaşmış, beti bereketi kalmamıştır. Hattâ birer sanat ve fikir akademisi olarak asırlarca taassuba meydan okuyan dergâhların, o gür ve coşkun akışı durarak hayat unsurunu kaybetmişlerdir. Böylece de bir vakitler doğup gelişmelerini sağlıyan ilâhî irâde, âkıbet bir devlet müdâhalesi çehresinde tecellî ederek, hayatlarına son verip şuûrlarda yaşamasını münâsip görmüş, bu sûretle de her biri târihe mâl olan birer hâtıraya inkılâb etmişlerdir.

*
**

İstanbul'un, Üsküdar denen bu görmüş geçirmiş kıyısından ayrılmadan evvel, yanıbaşındaki komşu semte de şöyle ayak üstü bir uğrasak mı dersiniz? Coşkun bağrını rüzgâra verip Boğaz'la Marmara'nın dudak dudağa geldiği kıyıda, Üsküdar kitabının Salacak denen bir derkenârı, bir hâşiyeciği vardır; işte oraya da izninizle bir lâhza uğrayalım: Şehir değildir; köy de sayılmaz. Bir acaib mizâcı olmalı ki, karşısında boydan boya serili yatan İstanbul'un keyfini sürmek için buracığa gelip yerleşmişe benzer.

Akşam olup da güneş İstanbul şehrine, altın tellerle işlenmiş o rengârenk kaftanını giydirince, Salacak, bir güzelin, içinde kendini seyrettiği ayna misâli, bu renk tûfanını aynen kendisinde tekrarlar. Öyle ki, güzelleşmek istemese de, buna karşı koymak elinden gelmez. İyi komşusunun huyu ile huylanan kimse gibidir. Oldu olası karşı karşıya bakıştıkları İstanbul'un büyüleyici yoldaş-

lığı, onun yüzünde de tebessümler, hulyâlar, zevkler uyandırır. Şâyet İstanbul şehri, penbeden eflâtuna, mordan yeşile kaçan elvan elvan bir ferâceye bürünmüşse, Salacak aynasının yüzünde de aynı renklerin tekrarlanmaması görülmüş değildir. Tâ gece basıp bir bir yanan lâmbalar günün son kişmirî ışığını da odalardan itip çıkarıncaya kadar, Salacak'ın bir şenlik seyretmek için basamaklara tırmanmışcasına kademe kademe sıralanmış evleri, karşıdan karşıya İstanbul'a göz kırpar durur.

Bâzan burada öyle akşamlar olur ki, İstanbul'u sarhoş eden çanaktan o da gizlice yudum yudum içip sızar kalır.

Bâzan burada öyle sabahlar olur ki, sanki şehrin üstünde meçhûl âlemlerden inen şeffaf bir örtü vardır ve kim bu örtüye bürünecek olsa, o meçhûl âleme doğru yükselecekmiş gibi gelir.

Bâzan da öyle durgun, öyle içli, öyle yavaş saatler olur ki, âdetâ karşımızda gözümüzden kıskandığımız bir sevgili varmış sanıp, biz de onun mâsum sükûnuna iştirâk eder, huyunca huylanmaktan, bekâretine saygı göstermekten haz ve gurur duyarız.

Bâzan burada öyle geceler olur ki, ıslak bir havanın otlarda yapraklarda bıraktığı rutûbet, bize, hicabtan nemlenmiş, tâze ve sıkılgan bir yüz karşısındaymışız gibi, şefkat, sevgi ve ünsiyet arzûsu verir.

Bâzan da öyle şûh, öyle oynak, öyle kararsız demler olur ki, aldatan, fırsat verir görünüp gene de kaçan, elde ettiğimizde ise ezip üzen vahşî, hırçın, fakat her zorluğa rağmen gene de istenen bir güzel taşkınlığı ile hem sükûnet hem yorgunlukla taşıp dökülür.

Artık Üsküdar kitabının çarçabuk okunuveren bu hâşiyesinden, Marmara'ya kolunu uzatmış bu kıyısından, doğruca yukarıya çıksak mı dersiniz? Nuhkuyusu, Bağlarbaşı, Altûnîzâde ve nihâyet Çamlıcaya...

ÇAMLICA

Kırk sene evvel devlet düşkünü bir sayfiye yeri olan Çamlıca, Yalnızservi'si, Dudullu'su, Bulgurlu'su ile biraz da köy tutumuna kaçardı. İhtiyaçlarının mühim bir kısmı kendi elinden çıkan, kendi ekip kendi biçen, sürüleri, tarlaları, bostanları bağları, kış ve yaz hazırlıkları ile, yerlilerinde, belki ne köylü ne şehirli, daha ziyâde kasabalı hâli vardı. Baharda göçler gelince yüzleri güler, bu kesesi dolgun kalabalık, kış mevsiminin verimsiz ayları için onları haylı bereketlendirirdi.

Çamlıca'nın, Bulgurlu, Çilehâne, Muhacirköyü gibi sınır semtlerinin yerli sınıfı arasında gerek hayat ve geçim, gerek içtimâî nizam bakımından köy âdetlerine daha îtibâr olunurdu. Buralarda şehir hayatının inceliklerine pek kulak asılmaz, lohusalıklar, mektebe başlamalar, evlenmeler, eş dost ziyâretleri, daha çok kasabalıca yapılırdı. Öyle ya, evlâd mürüvveti görmek için köy düğünlerinin muazzam şenlikleri dururken, sönük bir mahalle düğününe de rağbet edilir miydi hiç? Çok küçük bir çocuk olarak tek tük şâhidi olduğum bu köy düğünlerinin günlerce süren patırtılarını bilmem sırası ile söyliyebilecek miyim?

Pazar günü köyün ileri gelenlerinin civâra okuyucu çıkması ile başlıyan dernek, eğlencenin ilk adımı demek-

ti. Üstleri tentelerle kapatılmış, içleri şilteler ve yastıklarla döşenmiş öküz arabalarına köy yârânı yerleşir ve davullar zurnalar, köçeklerle civar semtlere yayılıp misâfir dâvet ederdi. Her molada köçekler oynar, gören, duyan, bekliyen kalabalıktan çalıp oynıyanlara bahşişler yağar, tâ kâfile, ikrâmlar, uğurlama ve şenlik avâzeleri ortasında bir başka tarafa hareket edinceye kadar bu curcuna devâm ederdi. Sözde düğün sâhibine yardım için kabûl edilen bu okuyuculuk vazîfesi, aslında kaçırılmıyacak bir eğlence fırsatından ibâretti.

Pazartesi, cihaz götürme günü idi. Gene davul zurna ve köçekler önde, köy delikanlıları at üstünde, kendi sesleri, kendi nâraları, şakalaşmaları, haykırışmaları ile yatışamayan bu genç kalabalık, daha heyecanlı bir gürültü ihtiyâciyle olacak, silâhlarını sıka sıka güveği evine varır, cihaz içeri alınıncaya kadar gene patırdı devâm ederdi.

Salı günü güveği hamama gider dellakın önüne oturur, sonra berber gelir traş bitinceye kadar gene davullar çalar köçekler oynardı.

Çarşamba gününün eğlencelerinden yağlı güreş, çocukluk hâtıralarım içinde tiksintisiz düşünemediğim bir sahnedir. Her sınıftan, her tabakadan etrâfı sarmış yaman bir kalabalığın ortasında ve tozlu güreş meydanına tepeden ateşini boşaltan güneşin altında bu korkunç kuvvet iddiâsı, bu vücudları tırmık ve sıyrık içinde boğuşan, birbirinden kopup kopup tekrar saldıran adamları niçin seyrederdik bilmem...

Gene aynı günde geline verilen hediyeler düğünevine götürülür, çoğu gazboyamasına sarılmış kırmızı bakır, halı kilim ve çeşitli ev eşyâsından intihâb edilmiş olan bu hediyeler teker teker geldikçe gene zurnalar çalar ve yorgun köçekler oynardı.

Kınagecesi de bu günün akşamında yapılırdı. Gene

davul zurna, çengi köçek tabanca ve fazla olarak rakı işe karışırdı. Herkes bilirdi ki kınagecesi, düğünün hem en keyifli, hem de en tehlikeli sahnesidir. Zîrâ ağaçlara takılmış fenerlerin altında yiyip içen ve gülüp söyliyen bir kalabalık, öbek öbek hasırlara yerleşip, önlerindeki lengeri kaşıklamaktadırlar. Fakat devrile döküle elden ele dolaşan binliklerin, böyle zamanlarda kundakcılık yapmadığı görülmüş müdür? Çok defâ yer yer parlıyan çekişmeler, şâyet çabuk önü alınmazsa, oraya buraya kol atıp birden ortalığı sarar ve eğlence meydanı, tamamen hüviyetini kaybederdi. Bir lâtîfenin hakaret olması, bir şakadan boğuş meydana gelmesi, keyif için havaya sıkılan silâhların az evvel şakalaşılan bir arkadaş göğsünü nişan alması, kınagecelerinin iliğine işlemiş, içtimâî hastalıklardandı.

Şâyet büyük bir vukuat olmaz, keyifler kaçmazsa, perşembe, yüzyazısı günü idi. Gelin, evin kapısına çarşaflar gerilip kapalı bir arabaya bindirilerek kocasının evine gitmek üzere yola çıkarılırdı. Artık perşembe, kadınların günü idi. Dâvetliler öküz arabalarına dolar, köy delikanlıları gene at üstünde, davul zurnalarla düğün evine varılırdı. Ne çare ki beş gün beş gece çalıp çağıran, sokaklara meydanlara dökülen bir kalabalık için düğün evi, ya kerpiçten bir kulübe, ya da bağdâdî üstüne sıva vurulmuş ahşap bir evceğizdi. Güveği, zurnalı davullu bir alayla koltuğa gelirken, artık bu ev, ne buldu ise yuttuğu söylenen bir devin hazım cihazıymış gibi, öyle dolar öyle sıkışırdı ki, ne kadar zorlansa tek lokma kabûl etmiyecek hâle gelirdi. Ucu kaybolmuş dolaşık bir yumak karışıklığı ile anlaşılmaz, şaşkın telâşlı bir gürültü, iç içe geçmiş bir kadın ve çocuk yaygarası, sanki bu mahşer kesilmiş evin kendi homurtusu sanılırdı.

Sokak kapısının önü de ayrı bir âlemdi. Günlerce îlân edilen düğüne, civârın hemen tekmil seyyar esnafı ge-

lir, simitçiler, helvacılar, oyuncakçılar, hem birbirlerile yârenlik eder, hem saçlarının arasında gelin teli parlıyan küçük müşterilerine hizmet ederlerdi. Mevsim müsâit ise, mısır kazanları, kestâne mangalları da leblebi, fındık fıstık satanların arasında yer almış bulunurdu.

Çocuk, gülmeyen söylemeyen yüzü yapıştırmalı avuçları kınalı heykel gibi bir geline bakmak için, kollarını kıpırdatmıyacak kadar sıkışık bir kalabalığın arasında sabahtan akşama kadar kalabilir mi idi? Onun için, şu satıcılarla bir kat daha sevimleşen sokaktan câzip neresi olabilirdi?

Amma her şeyin bir netîceye vardığı bu dünyâda, bir köy düğününün sonu olmamak kabil midir? Nihâyet akşam yaklaşır, dökük sıvaları çamur ve tezekle yamanmış bu yorgun ev, ağzından arşın arşın şerit, avuç avuç iğne çıkaran bir hokkabazmış gibi, bitip tükenmiyen bir kalabalığı boşaltmaya başlardı. Bir zaman da çarşafını, yeldirmesini, başörtüsünü arayan misâfirlerin üçer beşer, ev sâhibine vedâ edip çıkmaları sürerdi.

Her his gibi, eğlence ve zevk heyecânı da bir hadde varınca bıkkınlık ile yer değiştirmekte tereddüt etmediği için, günler günü dedisi kodusu, tahminleri, hasedleri, ayıplamaları, imrenmeleri ile zihinleri yoran düğünün heyecânı da artık tavsamış ve yerli yerine dağılmak üzere olan dâvetliler, çeşidi bol bir sofradan tıka basa doyarak kalkan kimseler istiğnâsı ile, bu eğlence evinden bir an evvel uzaklaşmak ihtiyâcını duyar olmuşlar ve işte böylece de kadın misâfirlerini uğurlayan düğün evi güveği yemeğine gelen dâvetlileri de ağırladıktan sonra, yatsı zamanı meş'aleler ve ilâhîlerle câmiden getirilen delikanlıyı, sırtını birkaç yumrukla okşayıp güveği koymakla sona ererdi.

*
**

Fakat Çamlıca'nın asıl çehresi, hiç de bu yarı köylü yüzü değildi. Kısıklı'da göze çarpan tekâsüf etmiş mahalle topluluğu, İstanbul semtlerinden herhangi birinin husûsiyetlerine sâhipti. Çarşısı, esnafı, her solukta :

— Şekerli biiir. okkalı yap!

Nakarâtı ile etrâfı çınlatan mahalle kahvesi, mescidi, müezzini, muhtarı, dedisi kodusu ile tam kadrolu bir mahalle idi. Fakat Çamlıca, benzeri çok bulunan bu mütevâzı' topluluktan da ibâret değildi.

Bir zamanlar vükelâ, ricâl, edib ve şâir yatağı olan bu sayfiyeye, İstanbul'un en güngörmüş yerlerinden biri denebilirdi.

*
**

Hele zenginliği son haddini bulmuş bir tabîat çeşnisini, bir kır ve dağ zevkini ikrâm etmekte hesaba gelmez cömertliği olan bu köyün, o zamânın içtimâî revişine ayak uydurmuş eğlencesi de boldu. Tiyatro kumpanyaları, atcanbazları, seyyar kukla, pandomim sahnelerinden başka, incesaz takımları ve yetmiş seksen arabanın iştirâkiyle yapılan Alemdağı eğlenceleri vardı.

Yalnız Çamlıca değil, Erenköyü, Göztepe gibi civar sayfiyeler bir Alemdağı safâsına karar verdiler mi, on gün evvelden dellâllar bağırtılarak etraf haberdâr edilir, eğlenceye iştirâk etmek istiyen âileler de ilk iş, arabalarını tutar; bu kirâlanmış manda ve öküz arabalarının üstleri, çubuklarla eymelenerek kapatılır; içleri, şilteler, yastıklar, halılarla döşenir ve yemek sepetleri, dondurma kutuları, rakı ve meze takımları yerleştirilir, güneş doğmadan iki saat evvel de Muhâcir Köyü'nde toplanma başlardı. Arasına hânende ve sâzende arabaları da katılan kafile tamam olunca yola düzülmekten başka iş kalmazdı. Dudullu'ya varıldığı zaman henüz gü-

neş doğmamış bulunurdu. Sabahîden söylenen gazeller, ovaları yaşmaklıyan sislerin içinde erir; serin, nemli, çekingen tabîatte, bir genç kız ürpertisi göze çarpardı. Bu tâze, şeffaf ve yarı uyanık tabîat, ateşli ve engin arzûlara henüz yol vermemiş, her gönülde bir cesâretsiz iştiyak, her yürekte bir mâsum çarpıntı vardır. Henüz bakışlar, tavâf edeceği çehreleri seçmemiş, henüz âvâre bir yalnızlık içinde kaynaşmamış rûhlar, karârını bulamamıştır. Tabîat gibi insanlar da dinler, düşünür, bekler umar hazırlanır.

Amma gün, dağların ardından ezelî yangınını yakmaya başlarken, artık geceden kalma bu melâl, rûhları eteğinden tutan bu bâkir vahşet de yavaş yavaş erir ve yolu bir baştan bir başa kesen ağır tempolu arabaların içinde ilk çoşkunluk heveslerinin kıpırtıları başlardı.

O zaman, sazın ve şarkıların da âhenkleri değişir, az evvelki mahzun yalvarışlardan, şiddetli arzûların şaşırtıcı havasına geçilir, böylece de bir zevk tütsüsünün ilk buharı başlara vurmaya başlardı.

Bu, seviye ve görgüde kemalli sınıfın eğlencelerinde asla kavga gürültü olmaz, arada ayarı bozuk kimseler bulunsa da, çoğunluğun baskısı altında şahsî meyillerini ortaya koyamaz, umûmî âhenge ayak uydururlardı.

Öğle zamânı Alemdağı'na varılır; kısa ve zevkli bir kargaşalıktan sonra her âile, oturacağı ağaç altını seçer, halılar serilir, sepetler, küfeler indirilir, boş hasırlılar Taşdelen'den doldurulur, yemekler yenir, gene arada sazlar, sözler, oyunlar, eğlenceler, gözden göze uçan sevdâ nâmeleri gider gelir; gün ilerleyip akşamcılık başlasa, arzûlar çakmak taşı gibi bir birine çarpsa da, bir küçük müdâhele, bir yan bakış kâfilenin bozulmak üzere olan âhengini derhal iâde eder; sular kararmadan dağlarda bekçiler gezerek hareket zamânını haber verir, kafilenin

tamam olduğu anlaşılınca da arabalara binilir ve bu defâ da, gecenin kollarına düşen bu insanlar, köşekapmaca oynayan çocuklar gibi, zevkten zevke koşmaktan külçeleşmiş olarak, ancak gece yarısından sonra evlerinin, köşklerinin kapısından içeri girerlerdi.

⁂

Dağı, tepesi, kırı bayırı ve eğlencesi bol olan bu sayfiyenin Büyük ve Küçük Çamlıca tepelerini bir dudak çizgisi gibi iki tarafa ayıran Kısıklı'dan hangi tarafa gidilse, köyün vâdîlere doğru açılıp yerlerde sürünen geniş etekleri bir çember gibi etrâfı sarardı. Şâyet yolunuz Büyükçamlıca'ya doğru düşerse, yokuşu çıkar çıkmaz, Sami Paşa'nın, sanki yorulanlara dinlenip soluk almaları için bırakılmış hissini veren sedleri vardı. Artık târihî köşkünden tek nişan kalmamış bu sedlerde yalnız birkaç fıstık ağacı bulunmakta idi ki efendilerinin, efendi-zâdelerinin hattâ dost ve akrabâlarının arkalarına kalmış bahtsız köleler hüznü ile hâlâ ayakta ve hâlâ tabîat kanunlarının îcablarına göre mevsimi geldikçe yeşil kozalaklarını doğuran, sonra da onları kızgın güneşlerin altında olgunlaştırıp esmerleştiren, nihâyet tatlı çıtırtılarla kabuklarını aralayıp tâneciklerini döken bir hayat gayreti içinde yaşamakta idiler.

Bir de, artık Ziya Paşa'ların, Ali Suavî'lerin, Şinasî'lerin Namık Kemal'lerin edebiyat münâkaşalarını, fikir kavgalarını duymaz olan bu bomboş sedlerin şurasında burasında terekesi yapılmış bir ölünün, işe yaramadığı için pey sürülmemiş kırık dökük eşyâsı gibi, hâlâ kınalı toprağı yer yer örten eski zaman çimleri bulunurdu. Artık hiçbir varlıklı âilenin, bahçesine ekmediği bu eflatun çiçekli yeşillikler, sanki bize bu toprakların vaktiyle görüp geçirdiği âlemlerden destanlar okuyan birer haberci idiler. Geçmiş, köhnemiş, unutulmuş Çamlıca,

kitâbesiz, nişânesiz zevk ve refah târihini kaparken, belki de toprağının saltanatlar, ikbâl ve ihtişamlar görmüş bâzı köşeciğine, eflâtun çiçeklerle tezhiblenmiş bu yeşil yazıyı bergüzâr bırakmıştı.

O zaman, Büyükçamlıca suyunun yanındaki Veliaht Köşkü de biz çocuklar için saray mefhûmunun, yalnız merak edilip araştırılan fakat asla nüfûz edilemiyen temsîlî bir ifâdesi gibi idi. Dünyânın en müstesnâ noktalarından birine oturtulmuş olan bu küçük sarayda neler olup bittiğini, nasıl yaşandığını, yedi yaşımın bütün tecessüsü ile merâk eder, fakat kapılarında kırmızı fesllerinin bir kat daha esmerleştirdiği haremağalarından başka kimseyi görmezdim. Yalnız bir defâ, saraylılar ve haremağalariyle berâber süratle Çamlıca tepesine çıkan bir kızla bir oğlan çocuğu için, Velîahtın şehzadesiyle sultanı dedikleri zaman o kadar şaşırmıştım ki, bu hayretim aklıma geldikçe hâlâ kendime gülerim. Onlar ki saraya mensupturlar, bâhusus biri şehzâde biri de sultandı; bizden fazla bizden ayrı bir alâmetleri, işâretleri olmalı değil miydi? Halbuki bizim gibi yürüyor, bizim gibi konuşuyor ve bizim dolaştığımız yerlerde gezebiliyorlardı. Demek ki bizden ayrı olan hiçbir tarafları yoktu.

Fakat nasıl yoktu? Bizim gibi yürüyor, diyordum amma, yürümüyor, sağa sola bakmadan âdetâ koşuyor, böylece de, keyiflerince gezip eğlenmeğe bizim kadar hakları olmadığını hissettirmiş bulunuyorlardı. Zavallılar, hiç değilse tabîatten olsun kâm alabilmek iznine sâhip olabilselerdi...

Hâfız Şirâzî'nin sâkîye: «Ey sâkî, bana bir şarab sun ve bunun şarab olduğunu dudaklarınla da tekrar et!» Dediği kanmaz teşnelik, nerdesin? Nerdesin, ey güzelliği şahlanmış görmek isteyen yatışmaz arzû, nerdesin? Hem hayran kalmak, hem sayıklanıp dile getirilmek

ihtiyâcını duyuran bu tabîat köşesi, görmeden, tadmadan, duyup tekrarlamadan, ok hızı ile çiğnenip geçilecek bir yer miydi? Lâkin, yudum yudum, damla damla içilen güzelliği, sevgili bir sesin de ayrıca terennüm etmesini tekrar etmesini istiyecek Hâfız tutumlu istîdâdı nerede bulmalı?

Zamânın tek sevilecek büyüğü olduğu halde sevmesini herkesten iyi bilen koca Mevlânâ, bir rubâîsinde: «Sevgilim, ben ağır işitirim, sözlerini kulağıma tekrar söyle!..» diyerek bir aşk hud'asının en incesi, en tatlısı ile sevdiğini oyalamaz mı?

Ya asâsından sonra Rabbine, Musâ'nın da aynı cüretli aşk oyununu oynamasına ne denir? Asâyı da kendisini de yaradan ve ne iş için yarattığını pek âşikâr bilene: «Ben onunla koyunlarımı idâre ederim, ağaçtan yapraklar düşürürüm, yorulunca dayanırım..» diye sözü uzatması, hep sevgi kanmazlığının hîleleri değil midir?

Amma o zavallı çocuklar da ne yapsınlar? İnsanoğlu, en küçük yaşından başlıyarak birini çıkarıp atarken bir başkasını giymek zorunda kaldığı mecbûriyetler ve îtiyadlar kaftanının dar, kasvetli ve ezâ verici çemberinden yakasını kurtarabilir mi? Menfaat veyâ zarûretler tezgâhlarının dokuyup, çâresizlik ellerinin biçip diktiği bu kaftanlardan giymemiş kaç bahtlı vardır? Hangi sınıfın hangi seviyesinin adamı olursak olalım, muhîtimizin rüzgâriyle dönen bir fırıldak olmaktan kurtulmuşumuza rast gelmek bilmem mümkün müdür?

*
**

Ey kalemi elinde oynatan kadın! dikkat et, Çamlıca'dan uzaklaşmak istîdadındasın. Durma, çabuk geri dön ve hizâya gel!

*
**

Bir akşam vakti idi; kardeşimle berâber Çamlıca tepesinden aşağı iniyorduk. Fakat yolu, rahatını düşünecek kadar aklı başında olanlara bırakmıştık. Üstlerine bastıkça kokularını veren kekiklerin, koca gözlü karabaşların, eteklerimizi çeken fundaların arasından geçerek aşağı doğru iniyorduk. Öyle ya, nârin vücudları ile, kaskatı toprağı yarıp fışkırdıklarına şaştığımız morlu sarılı çiğdemlerden toplamak, titrek ve tavşan bıyıklarından demetler yapmak dururken, herkesin çiğneyip geçtiği ezberlenmiş bir yoldan ne diye inecektik?

Güneş, İstanbul'un üstüne düşmüş de mürekkâbatı etrâfa sıçramış gibi, şehri bir ateş ve bir renk ummânına batırmıştı. Aldan mordan, sarıdan turuncudan yuğurulmuş bir penbe buğu, o kubbeler ve minâreler diyârından tâ bize kadar uzamış, bizi de içine almış, ayak seslerimizi bile yadırgatacak bir sükûn ve saygı teklîfini de sanki kanatlarında getirmişti.

İşte, yerin de göğün de insanların da sustuğu bu anda, tepeden bir zurna sesi kayıp tâ bize kadar geldi. Kim çalıyordu? Görmüyorduk. Geri dönmek, görmek de istemiyorduk. Belki de bu çekinişimiz vecde yara açan ilimden kaçmak endîşesinin basit bir tezâhürü ve gizliliklerin câzibesini bilmeden müdâfaa ihtiyâcı idi.

Hilkat de en büyük sırlarını gizli tutmuyor muydu? Biz, evet biz de anahtarını yârdan ağyârdan kaçırdığımız gizlilikleri, sırasında kendimize bile açmaktan çekinmiyor muyduk? Ve nihâyet kâinâta sığmayan bir aşk azametini, görülmez, değilmez bir küçücük noktada kilitlemiyor muyduk?

Evet işte, nasıl, nereden ve kimden geldiğini anlamak istemediğimiz bir sesi dinlemekte idik. Her çağında bilerek bilmiyerek kendini arayan insanoğlu, dünyânın, içini kuvvetten düşüren yıpratıcı boğuşlarından kaçmak fırsatına ne kadar da teşne idi. Ses o kudretti ki,

sırasında perîşan yüreğimizin, nizam ve kıvâmı onun bir fermânı ile yerli yerine geliyordu. İptilâlarımızın, arzû ve iştihâlarımızın iç yüzünü göstermekte de o, bir ayna kadar mahâretli idi. Çok defâ kendi hislerinin enkazı altında mustarip, yaralı ve mecâlsiz olan insana, bu kudretin yol açtığı, kılavuzluk ettiği nasıl inkâr olunurdu? Gene kendi kendimizle bir anlaşma, bir yakınlık, bir sevgi ve yükseklere karşı mübhem kalmış meyiller cümlesini açığa vuran, hissedip de anlatamadığımız müsveddelikte kalmış duygularımıza bir ifâde ve karar meydanı açan da gene onun kudretli eli değil miydi? Ve nihâyet şu çok garib idi ki vecd dediğimiz yüksek rûh ihtizâzı, ne dünyâ ne ukbâ bulaşığı sıçramamış bu tasarruf ânı, ilâhî kemâlin insan kalıbında çakan bu kudretli şimşeği, bâzan bir zurna sesinin dudağına da sığabiliyordu. Fakat o zaman, bir mâyi gibi yapışıp kaldığım sarı yosunlu kayanın üstünde bu vecdin sonsuz tasarrufunu düşünemiyordum. O zamânım için bir kâinat, bir Allah, bir de ben vardım. Vaktâki bu vecd kaynağı bir zurna mertebesinden bir Kâmil'e intikâl etti, o zaman Allah, kâinat ve ben tek vücud olduk.

*
* *

Bilmem ki sarı yosunlu kayanın üstünde ne kadar kaldık? Tekrar aşağı inmeğe başladığımız zaman, artık İstanbul, kundaklanıp beşiğine yatırılmış bir çocuk gibi, sisten yorganına sarılmış, baş ucuna da yıldızdan kandilleri yakılıp bırakılmıştı.

Çamlıca kadar İstanbul gecelerini tek bakışta seyreden bir göz daha var mıdır bilmem? Bir tarafta karanlıklara gömülerek beldenin şahdamarı gibi daha derinleşmiş görünen Boğaz, öte tarafta sanki bir efsâne diyârına serilmek için Kalamış'lardan Göztepe, Bostancı, Pendiklerden dokunmuş dümdüz, süslü nakışlı Marmara

halısı... ve tam karşıda eskilikleri, yenilikleri, asâletleri züppelikleri, iyilikleri kötülükleri, ibâdetleri rezâletleri, aşkları fuhuşları sanki hep birden potaya atılıp tek cevher hâline girmiş sanılan dilsiz İstanbul. Eğer şehri tanımamış olsam, yüzlerine gecenin peçesini örtmüş bu sarayların bu surların, bu minârelerin bu kubbelerin, bu çarşı pazar meyhâne kahvehane bolluğunun vücûdunu inkâr eder ve şu sâkin görünüşün bir hakikat olduğuna inanırdım. Zaten bu gökkubbenin altında inkârdan daha kolay ne vardır sanki? İnançlarımız ise çok defa üstüne demir attığımız engin bir vehim, bir zavallı hulyâdan ibâret değil midir?

*
* *

Mehtaplı gecelerde gökyüzünün keyfi gelince, tabîat, yarını düşünmeyen bir müsrif gamsızlığı ile elinde avucunda ne varsa döküp saçmaya başlar. Boğaz'ı, İstanbul'u Marmara'yı gören Küçükçamlıca sırtlarında ise mehtab, bize, duvaklı bir gelinin yüzünü açmak, onu daha yakından görebilmek helecânını verir. Sanki tabîat, çekip sıyırmak hevesine kapıldığımız bu yarı şeffaf ay ışığının örtüsü altında çakır keyiftir de yalvarışlarımızı hem anlar hem anlamaz; bâzan gülümser, bâzan baş çevirir; kâh av olur kâh ise tuzak. İnsafa da gelir, isyan da eder. Zaman olur ki bizi kendinden daha da sarhoş görmek ister. Zâten başka türlü olmak da kimin elindedir?

Güzelliğin bir derecesi vardır ki artık ondan duyulan haz, zevk değil, acıdır. Belki acı da değil, hissin ve şuûrun asla beşeriyet dudağı ile tatmamış olduğu çeşnisiz bir çeşnidir. Belki şuûruna varamadığımız büyük vecdler, belki kavrayamadığımız için inkârlarımızla netîcelenmiş ileri hamleler, belki ilmin de idrâkin de hudûduna sığmayan derin hikmetler, belki istihzâmızla

kamçıladığımız çözülmemiş sırlar, belki her bühtâna gülümsiyen engin aflar, belki sevinci kederden, ölümü ömürden ayırd ettirmeyen rabbânî istiğraklar, bu çeşnisiz çeşniye varan dudakların haberimiz olmadan içtikleri bir eşsiz güzellikten ötürüdür.

Bakarsınız bu çakır keyif tabîat, uzun ve derin bir mahmurluktan sonra sabahı bulur; güneş, gözleri kan çanağına dönmüş bir perîşan ayyaş gibi, yavaş yavaş ufuklarda uyanır. Artık gecenin o can yakıcı sessizliği, hoppa bir esinti ile yer değiştirmiştir; çiçekler, gülüşüp itişen çocuklar misâli birbirlerinin üstlerine yaslanıp abanarak sâde ve basit eğlencelerine başlarlar.

Bakarsınız, tepenizde hangi boş boğazın fısıldadığı telâşlı bir haberle başlarını alıp kaçan bulutlar belirmiştir. Zaman, durup dinlenir mi hiç? Yürür; yürüdükçe de kılık kıyafet değiştirmekte şûh bir kadın gibi mübâlâgadan hoşlanır.

Bir de bakarsınız kırlar ve dağlar göz göze geldiği her âşinâya yüz veren bir kız fütursuzluğu ile cilveli, korkusuz ve pervâsız kesilir. Kim güzelliğine iltifât etse gülümser; kim gülümsiyecek olsa iltifât eder; kiminin avucuna çiçeklerden nâmeler sıkıştırır; kiminin dudaklarına kokularından bûseler kondurur.

Bakarsınız, taşlı dar bir kır yolunu büsbütün daraltan böğürtlenlerin arasında bir çift eflâtun çiçek açmıştır; tam hizâsından geçerken çiçekler havalanır. Anlarsınız ki bunlar çiçekten de güzel, iki âşık kelebektir.

Bakarsınız Çamlıca, bir kimsenin kendi mihveri etrafında dönmesi ile tek solukta şehri, Boğaz'ı ve Marmara'yı gören bir dağ tepesidir. Amma bu köyün, el ayasını çukurlaştırıp su içen bir çocuğun avucu gibi bayır aşağı, batık çukur bir Tomrukağası da vardır. Büyükçamlıca sedlerinin yarım çenberi ise, birden çökü vermiş gibi görünen vâdîlere bakan bir şahniştir san-

ki. Libâde ise, çayır, kır ve su zevkine bir de seyyar tiyatro kumpanyalarının mesîre çeşnisini yâdigâr bırakmıştır.

Bakarsınız, öğle vakti olmuş, güneş en kızgın hamlelerle tabîate saldırmıştır. Ağaçları zorla yere yatırmak istemiş de başa çıkamadığı için gölgelerini yere sermekle iktifâ etmiş gibi, yapma bir zaferle gururludur.

Bakarsınız, iki bayırın oluk gibi çukurlaştığı bir yamaçta, sıra sıra serviler vardır; yokuşu ağır ağır tırmanan ihtiyarlara ne kadar da benzer. Bu ağaçlar, başları toprağa doğru eğilmiş yaşlılar misâli esmer vücudları ile yıllardan beri yerlerinde sayarlar; amma insanların da çok defâ nebâtî bir iz'anla onlardan daha fazla yol aldıklarını kim iddiâ edebilir?

Bakarsınız, eskiden kalma vîran bir köşk, yolumuza düşmüştür. Desteklenmiş bir balkonu, bir şahnişi ile, elini çenesine dayamış kederli bir âşinâmız gibi ne kadar da dertli ve düşüncelidir.

Ah bu köşkler... bu yıpranmış eski zaman harâbeleri Çamlıca'da ne de çoktur. Bize çiçekten dilleri, rüzgârdan feryadları, güneşten tufanları, rengi, kokusu, şekli, duruşu, kibarlığı ve asâleti ile masallar, hikâyeler, efsâneleşmiş hakîkatler fısıldayan Çamlıca, hiç değilse bâzı bâzı Hâmidin:

Sâmi Paşa konağı mâzî mesîresi
Bir yanda duruyor Selâmî hazîresi..

Mısraı ile bir geçmiş zaman yelpâzesinin serinletici havasını verebilir mi?

Acaba pancurları, anadan doğma körler gibi, bildim bileli kapalı duran, beyaz yayvan köşkünün önünden geçerken, Jön Türkleri sehâ kanatlarının altına almış bir Mustafa Fazıl Paşa'nın cömerdliğine azıcık olsun bir âşinâlık duyanımız olur mu?

Acaba Sarıkaya denen rustâî şahnişteki Esmâ Sultan Sarayını, kardeşine misâfir gelen Sultan Mahmud'un, içinde öldüğü bu târihî kâşâneyi, bir düşünen, bir sorup soruşturan çıkar mı?

Acaba çilehânesini, köyün en ıssız köşesine kuran bir Azîz Mahmud Hüdâî'nin gönül hoşluğunu kendi gönlünden sormuş ve onun:

Çekmeyincê erbâînî rûzgâr,
Gelmemiştir bir zaman evvel bahâr...

Diyen sesinin üstünde durmuş bir idrâk var mıdır?

Ve acaba Tunusluların, Cemil Paşâ'ların, Şerif Haydar'ların, Nasuhî Beylerin köşklerinin önünden geçerken, başkalarının dilinde ve iz'anında mânâ ve mâhiyet değiştirmiş, tefsir edilmiş fikirlerimizin, sonradan tanınmaz kılıklarda karşımıza çıkıp «Ben böyle mi düşünmüştüm, böyle mi demek istemiştim» dedirten şaşkınlığı gibi, bu köşklerde bir çökmüş kameriye, tarhı bozulmuş bir bahçe köşesi, kurumaya yüz tutmuş bir ağacın dili ile, söylemekte oldukları sergüzeştlerini, istedikleri gibi dinleyip anlıyan bir kimse bulabilirler mi?

Bakarsınız, sessizliğin bir tortu gibi etrâfa çöktüğü akşam saatlerinde, yeldirmeli, maşlâhlı, baş örtülü, şemsiyeli kadınlar kırlara, dağlara dökülmüştür. Tepe onların, sular, sedler, bağlar bahçeler, çayırlar kırlar, tekmil Çamlıca onlarındır. Bu köy, biraz da kadına benzemez mi? Onun gibi kararsız, onun gibi kendi büyüsüne kendi tutkun, onun gibi kudretinden emin, onun gibi güzelliği ile başı yukarda, onun gibi bir elinde göz yaşından, bir elinde neş'eden çifte silâh..

Bir vakitler, gözümde kadın güzelliğinin şâhâne âbidesi olan annemi, elinde köpük köpük danteller, renk renk işlemelerle süslü şemsiyesi, nârin endâmını saran dar belli kabarık kollu yeldirmesi, muhteşem başına ö-

per gibi dokunan bürümcük baş örtüsü ile Çamlıca güzellerinin arasında bir ilâhe gibi seyrettiğim zamanların üstünden otuz şu kadar sene geçti.

Geçti.. diyorum. Acaba geçen zaman mı, biz miyiz? Hele sıkılmadan, otuz kırk sene evvelki bir târih için, «eski zaman» diyebilmek de hayli gülünç bir hüküm. Evet bir geçmek ve eskimek vâki ise, o, zamâna değil bize âit. İşte anamın terâveti baharı da artık bir masal sırasında tekrarlanırken, zamânın bağrında yeni yeni koncalar gene devirlerinin ve seyirlerinin oyununu oynamakta. Mütemâdî bir tasfiye, bir verâset ve bir tekâmül hamlesinin müşterek sözleşmesi, gayreti, işbirliği ile işlemekte olan kâinat çarkının içinde bu âkıbetten yakasını kurtaran hangi yaradılmış vardır? Taş toprak, nebat hayvan ve insan, hep o çarkın dişleri arasında bir lokmadan başka nedir sanki?

*
**

Mademki Çamlıca dağlarından kopup gelen hava, âkıbet anamın mübarek vücûduna de değdi, ondan hız, hareket ve bereket aldı, belki de yavaştan esen söz rüzgârı bu yüzden fırtına kesilir de istenip de söylenemeyen, söylenip de anlatılamayan sırları bir kasırga gibi önüne katıp âleme fâşeder.

Ocak başındaki kadın, ateş üstündeki çömleği ziyâde kaynayınca kapağını aralar, taşıp dökülmemesi için bir kepçe soğuk su koyar. Amma aşını kıvâmında pişirmesini bilen kadının ferâseti bende ne gezer? Zaman zaman, ihmâl edilmiş o bir kepçe soğuk su yüzünden çömleğim az mı taşmış, az mı boşalmış, israflar ziyanlar olmuş ve bu zavallı dalgınlık sebebiyle ne kadar taşlanmış ne derece hırpalanmış, ne mertebe ıstırap çekmişimdir.

Öyle ise izin verin de şimdi olsun akıl kepçesini gönül çömleğine vurayım. Kaynayacaksa, varsın köpürüp taşmadan kendi kabı içinde, kendi kendine kaynasın dursun.

Ne tuhaf, insanoğlu gözünü gönlünden ayırınca da, muhakkak bakacak bir başka köşe arıyor. Zâten, etrâfı son bir gözleyişten sonra, her dalında bir başka ökse olan İstanbul ağacından âzâd olmaktan başka ne iş kaldı?

Sür'at ve hareketi ölçülemiyecek kadar seyyâl olan tasavvur ve hayâl kanatları, beni Çamlıca'dan alıp yeniden İstanbul'da bir seyrâna dâvet ediyor. Sanki yanından zorla ayrıldığımız, ayrılır ayrılmaz da en büyük günâhı işlemişcesine pişmân olup hasretle geri dönmek istediğimiz bir sevgili yüze kavuşacakmışcasına, hem ondan kaçmak, hem de bu dâvetin kemendine boynumu uzatmak, tekrar ve tekrar o sayıklamalara, o buhranlı söylenişlere başlamak istiyorum. Fakat çömleğe kepçe vuran el, parmağını dudaklarının üstüne koyarak: «Yeter, sus artık!» diyor.

Ne olacak, susarım. Amma ben söylemesem de, İstanbul geceleri, ayak sesleri duyulmıyan bir sevgili gibi, her fırsatta gene bizi adım adım tâkîb edip kollarına alacak, zevkler, ıstıraplar, dertler devâlar, sevinçler kederler, hasretler vuslatlar dolu lezîz çeşnisini yudum yudum dudaklarımıza damlatacak.. Tâ ki gece, saçlarımıza dolanan esmer parmaklarını yavaş yavaş çekinceye kadar, kulaklarımız, bu hulyâlı gecelerin kara tahtasına yazılan İstanbul masalını gene ve gene dinleyecek..

*
* *

Artık İstanbul'un hiçbir semtinde dolaşmıyacağım. Geceler günlere yerini verse, karanlıkların yüzünü güneşler gül gül etse ve birbiri ardınca yuvarlanan bu ge-

celeri, bir sihirbaz gibi, kapı çalmadan, yâre ağyâre görünmeden tekrar gelip can yakıcı alış verişlerinde devâm etse de, ey gönüllerine, gönüllerindeki aşk ve muhabbetlerine hitâb ettiğim güzel insanlar! İzin verin, artık onlardan söz açan ben olmayayım.. Böylece de, içinde bir cihan gizli olan İstanbul rüyâsından, bir parmağın, dudak üstüne vuran kesik kesik darbeleriyle uyanıp susayım..

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
Giriş	1
Eski İstanbul'a Bir Bakış .	3
Şehzâdebaşı	20
Beyazıd	36
Süleymâniye	52
Sandıkburnu	62
Aksaray .	70
Tavukpazarı	81
Çırpıcı .	87
Çarşamba	93
Haliç .	108
Beyoğlu	123
Boğaziçi . .	129
Adalar - Kadıköy .	150
Üsküdar - Salacak .	160
Çamlıca	180